SAYHUN

ISSN 2992-9164 (P)
E-ISSN 3030-3990 (E)

ILMIY AXBOROTNOMASI

Scientific bulletin of Sayhun

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
GDPI-2022

2024/4

Guliston davlat pedagogika instituti
“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali
2024-yil 4-son

Bosh muharrir: J.X.KARSHIBAYEV – b.f.d., dotsent
Mas’ul muharrirlar: A.A.QALANDAROV – f.-m.f.b.f.d, dotsent
N.A.AYAQULOV – f.f.b.f.d, dotsent

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00-Fizika-matematika fanlari:

1. Aripov Mirsaid Mirsidikovich, f.-m.f.d. prof. (O‘zMU)
2. Xaldjigitov Abduvali Abdisamatovich, f.-m.f.d. prof. (O‘zMU)
3. Rahmonov Zafar Ravshanovich, f.-m.f.d., dots. (O‘zMU)
4. Xajiyev Ikrom Ozodovich, f.-m.f.d., dots. (O‘zMU)
5. Matyaqubov Alisher Samadovich, f.-m.f.d., dots. (O‘zMU)
6. Niyozov Muhamad Bahronovich, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
7. Fazilova Surayyo Abdumalikovna, k.f.n. (GulDPI)

02.00.00-Biologiya fanlari:

1. Qo‘shiyev Habibjon Xojiboboyevich, b.f.d., prof. (GulDU)
2. Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof. (GulDU)
3. Abduraxmanova Ugiloy Koxxorovna, b.f.d., prof. (GulDU)
4. Gaibnazarova Feruza Pardabayevna, b.f.b.f.d., prof. (GulDU)
5. Yunusov Oybek Xabibullayevich, b.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
6. Maxmudjonov Zafar Murodjon o‘g‘li, b.f.b.f.d. (GulDPI)

07.00.00-Tarix fanlari:

1. Asqarov Ahmadali, O‘z.FA akademigi. t.f.d., prof.
2. Egamberdiyeva Nigora Azadovna t.f.d., dots. (ToshAFU)
3. Abdullayev Diyorjon Nodirjon o‘g‘li, t.f.d., dots. (UrDPI)
4. Kurbanov Eldar Ermamatovich, s.f.b.f.d. (GulDPI)

09.00.00-Falsafa fanlari:

1. Tulenova Karima Jandarova, f,f,d., prof. (TDPU)
2. Saifnazarov Ismail, f.f.d., prof. (ToshDIU)
3. Shermuhammedova Nigina Arslonova, f.f.d., prof. (O‘zMU)
4. Saitkasimov Akbar Isaxanovich, f.f.d., prof. (JizDPU)

10.00.00-Filologiya fanlari:

1. Djumanova Dilbar Rahimovna, fil.f.d., prof. (O‘zDJTU)
2. Lixodziyevskiy Anatoliy Stepanovich, fil.f.d., prof. (O‘zDJTU)
3. Bakiyeva Gulamdon Hakimovna, fil.f.d., prof.
4. Sabirova Gulnoza Sadikovna, p.f.d., dots. (TIQXMMI)
5. Rahmonov Azizxon Bositxonovich, p.f.d., dots. (O‘z DJTU)
6. Muratkasimova Kamola Shuhratovna, p.f.d., dots. (O‘zDJTU)
7. Kurbanov Bahrom Shukriyevich, fil.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
8. Nasrullayev Elmurod Jumaboyevich, fil.f.d., dots. (GulDPI)
9. Abdukadirova Nasiba Alimjanovna, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)

13.00.00-Pedagogika fanlari:

1. Djurayev Risbay Xaydarovich, O‘zFA akademigi, p.f.d., prof.
2. Ergasheva Gulruxsor Surxonidinova, p.f.d., prof.(TDPU)
3. Djamilova Nargiza Nuritdinova, p.f.d., prof. (TDPU)
4. Qo‘ysinov Odil Almurotovich, p.f.d., prof. (NordikU)
5. Komilov Jamoliddin Karimjonovich, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
6. Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich, p.f.n., dots. (GulDPI)
7. Samatova DilraboYusufovna, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)
8. Nurumbekova Yarkinay Anormatova, p.f.b.f.d., dots. (GulDPI)

23.00.00-Siyosiy fanlar:

1. Rajabov Habibullo Ibodullayevich, s.f.d., dots. (Tosh.DTU)
2. Musayev Mansur Tursunpo‘latovich, s.f.d. (IMTI)
3. Mo‘mimov Alisher G‘afforovich, s.f.d., prof. (O‘zMU)
4. Saidkulov Nuriddin Akramkulovich, s.f.b.f.d. (GulDPI)

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to‘plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

O‘zbekiston Milliy kutubxonasiga 2023-yil 11-oktabrdagi murojaat asosida ISSN 2992-9164 tartib raqami berildi. 2024-yil 20-iyunda (online) E-ISSN 3030-3090 raqamini oldi.

OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5 qaroriga muvofiq **“Pedagogika”** fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnalda ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalari, bugungi kunning dolzarb muammolari, ta’limdagi innovatsiyalar, fan va texnikaga oid yangiliklar aks etgan ilmiy xabarlar chop etiladi.

Jurnal professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, iqtidorli talaba-yoshlarning ilmiy hamda uslubiy maqolalarini chop etishlari uchun mo‘ljallangan.

Jurnal uchun maqolalar o‘zbek, rus va ingliz tillarida qabul qilinadi:

Maqolalar ***sayhunaxborotnomasi@mail.ru*** elektron pochtasi yoki ***@MavludaAlmamatova,*** telegram manzili orqali yil davomida qabul qilinadi, jurnal nomerlari har kvartalda bir marta chop etiladi.

DORIVOR O‘SIMLIKLAR URUG‘LARINI TAYYORLASH, SAQLASH VA TRANSPORTIROVKA QILISH

Karshibayev Jaxongir Xazratkulovich, Guliston davlat pedagogika instituti rektori, biologiya fanlari doktori, dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada dorivor o‘simliklarning turlari, ularni tayyorlash va transportirovka qilish haqida so‘z boradi. Urug‘ va mevalarning pishib yetilishi, ularni yig‘ib olish yo‘llari va usullari keltirilgan. Dorivor o‘simliklar urug‘chiligi va ko‘chatchiligini yanada rivojlantirish va kelajakda keng masshtabli plantatsiyalar tashkil etishda nafaqat mahalliy floraga mansub dorivor o‘simliklarga, balkim introduksiya qilingan yoki introduksiya qilish ilmiy. tadqiqot ishlarini olib borish arafasida turgan dorivor o‘simliklar turlarining ham urug‘ va ko‘chatxonalarini tashkil etish yoki onalik plantatsiyalarini yaratish to‘g‘risida fikr yuritiladi. Dorivor o‘simlikshunoslik sohasida urug‘chilik ba’zalarini tashkil etishda urug‘larni sifati muhimligi va bevosita ularni tayyorlash texnikasi, saqlash usuli va boshqa omillar bilan bog‘liqlibini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: dorivor o‘simliklar urug‘, ko‘chat, onalik plantatsiyalari, flora, mahalliy farmasevtika, transportirovka;

ЗАГОТОВКА, ХРАНЕНИЕ И ТРАНСПОРТИРОВКА СЕМЯН ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ

Абстрактный. В статье рассматриваются виды лекарственных растений, их заготовка и транспортировка. Представлены процессы созревания семян и плодов, а также способы и методы их сбора. Важно и далее развивать семеноводство и выращивание рассады лекарственных растений, а в перспективе закладывать крупные плантации не только лекарственных растений местной флоры, но и интродуцированных или интродуцируемых. Рассматривается вопрос о создании семенных питомников и питомников или создании материнских плантаций для видов лекарственных растений, находящихся на грани проведения исследований. Мы рассмотрим важность качества семян при создании банков семян в области лекарственного растениеводства и его прямую связь с методами подготовки семян, методами хранения и другими факторами.

Ключевые слова: лекарственные растения, семена, саженцы, маточник, флора, местные фармацевтические препараты, транспортировка;

PREPARATION, STORAGE AND TRANSPORTATION OF MEDICINAL PLANT SEEDS

Abstract. This article discusses the types of medicinal plants, their preparation and transportation. The ripening of seeds and fruits, ways and methods of their collection are presented. In order to further develop the seed and seedling production of medicinal plants and to organize large-scale plantations in the future, it is considered to organize seed and seedling nurseries or create mother plantations not only for medicinal plants belonging to the local flora, but also for medicinal plant

species that have been introduced or are on the verge of being introduced. In the field of medicinal plant science, we will consider the importance of seed quality in organizing seed farms and its direct relationship with the technique of their preparation, storage method and other factors.

Keywords: medicinal plant seeds, seedlings, mother plantations, flora, local pharmaceuticals, transportation;

Kirish. Turli o‘simlik turlarining urug‘lari yetukliligi ularning biologik xususiyatiga urug‘ pishib yetilish davridagi ob-havoga bog‘liq holda yilning turli vaqtiga to‘g‘ri keladi. Past harorat ularning pishib yetilishini susaytiradi. Urug‘ ashyosini tayyorlashni ma’lum bir muddatlarda amalga oshirish zarur. Urug‘lar pishib yetilgandan keyin yig‘ib terib olinadi. Urug‘larning pishib yetilishi fiziologik va texnik yetilishga bo‘linadi. Fiziologik yetuklik davrida urug‘ zarodishi o‘sish qobiliyatiga ega bo‘ladi, lekin urug‘ (meva) daraxtda qolib o‘sib-rivojlanishni davom ettiradi. Bu davrda urug‘da suv miqdori kamayib quruq moddalar ortib boradi. Keyinchalik urug‘ **texnik** (hosil) yetuklikga o‘tadi, unda urug‘dagi oziq moddalar saxaroza, Uraminokislotlar va yog‘ kislotalari shaklida bo‘ladi. Oddiy shakldagi moddalar shakliga o‘tadi fermentlar ishqorligigining intensivligi susayib boradi. Tashqi qoplami suv va havo o‘tkazmaydigan zich qoplamga aylanadi. Urug‘da biologik jarayonlar to‘xtaydi va ular chuqur turg‘unlik xolatiga o‘tadi.

Urug‘larning pishib yetilishi mevalarning tashqi belgilariga xarakterli bo‘lgan bir necha fazani o‘taydi. Urug‘ va mevalarni yig‘ib terib olish muddati o‘simliklarning biologik xususiyatiga, urug‘larning yetuklik holatiga va ularning uzulib tushish muddatiga bog‘liq texnik yetuklikka kirishi bilan urug‘lar uzulib yerga tushadi va hosilning bir qismi yo‘qotiladi. Shuning uchun bunday hususiyatga ega bo‘lgan o‘simliklardan urug‘lar fiziologik yetuklik davrida yig‘ib terib olish tavsiya etiladi.

Urug‘larni yig‘ib terib olish muddatlari. Fiziologik yetuklik davrida yig‘ib terib olingan urug‘lar yaxshi shamollantiriladigan xonada pishib yetilishi uchun saqlanadi, keyin mevasidan urug‘ ajratiladi.

Ayrim o‘simlik, masalan daraxt shoxlarida pishib yetilgan davrida ham mevasi saqlanib qoladigan daraxt turlaridan urug‘ ashyosi texnik yetuklik davrida yig‘ib terib olinadi va urug‘ qishda saqlanishi mumkin. Agarda jo‘ka, oddiy shumtol donaklarining urug‘larini yozda stratifikatsiya yoki erta kuzda ekilsa, ularning mevasini yozda fiziologik yetuklik davrida yig‘ib terib olinishi kerak. Masalan, O‘zbekiston Zarafshon archasida urug‘murtagi gul changlanganidan keyin ikkinchi yiliga avgust oyida shakllanadi. Bu davrda yig‘ib terib olingan va shu vaqt yerga ekilgan urug‘ keyingi yil bahorda yalpi unib chiqadi. Ularning mevasi bir-ikki oy keyinroq, ya’ni, oktabr-noyabr oylarida to‘liq pishib yetiladi. Texnik yetuklik daavrida yig‘ib-terib olingan mevalardan olingan urug‘lar uzoq muddat turg‘unlik holatiga ega bo‘ladi va bahorda ekilgan urug‘, keyingi yilning bahorda unib chiqadi, unuvchanlik darajasi juda past bo‘ladi.

Demak, archada fiziologik yetuk urug‘lar changlangandan keyingi yili iyul oyida shakllanadi. Turkiston archasida fiziologik yetuk urug‘lar changlangandan keyingi yilining iyun oyida shakllanadi. Archaning barcha turlarida texnik yetuk urug‘ (meva) IX-X oylarida yig‘ib terib olinishi mumkin.

O‘zbekistonda o‘sadigan ko‘pchilik daraxtlarda texnik yetuk urug‘ (meva) sentyabr-oktabr oylarida shakllanadi va uzoq muddatga (bahorgacha) daraxt shoxlarida saqlanadi. Ularning urug‘larini yuqorida aytilgan ya’ni martgacha yig‘ib terib olish mumkin. Urug‘lar uzoq muddat saqlanishi mo‘ljallangan hollarda ular daraxtlardan texnik yetukli, ya’ni to‘liq pishib yetilgandan keyin yig‘ib terib olinadi.

Shuni ham alohida ta’kidlash joizki, so‘ngi yillarda ayrim dorivor o‘simliklar va xususan daraxtlarda urug‘larini yig‘ib olish va qayta ishlash usullari

mexanizatsiyalar yordamida amalga oshiriladi. Bu esa o‘z navbatida ish vaqtini tejash va ish hajmini oshrishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa bu o‘rmonchilik sohasida yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Masalan, O‘zO‘XITIda grek yong‘og‘ining hosilini yig‘ib terib olish uchun vibratsion mashina ishlab chiqqan. Bu mashina 8x8 m sxemadan kam bo‘lmagan sxemada ekilgan yong‘oqzorlarda, 0,4 to‘liqlikdagi nishobligi 200 gacha bo‘lgan tabiiy yong‘oqzorlarda ishlab oladi. MTZ-52, T-74, DT-75 traktorlariga tirkaladi. Ish unimi-1 daraxtdan 25 daraxtgacha.

O‘rmon urug‘lar xom ashyosini qayta ishlash. Tayyorlangan meva va urug‘lar qayta ishlannasdan to‘g‘ridan to‘g‘ri ekish uchun foydalanib bo‘lmaydi. Urug‘ xomashyosi qayta ishlashga urug‘larni meva va qubbalardan ajratish, ularni qanotsizlantirish, qo‘shimchalardan tozalash va standart namlikkacha quritish ishlari kiradi. Urug‘larni ekish sifati va saqlash samarasi asosan ularni qayta ishlashga bog‘liq. Urug‘ homashyosini qayta ishlash va saqlash rejimi belgilashda urug‘ga ikki qismdan, zarodish va zapas oziq moddalardan, iborat biologik sistema sifatida qaralishi zarur. Urug‘ni yig‘ib terib olinishi davrida ulardagi biologik sistema turg‘unlik holatida bo‘ladi. Bu urug‘larni ekishga bo‘lgan davr ichida yaxshi saqlash imkonini beradi. Ularni tashishda ham biologik sistema turg‘unligi buzilmaydigan optimal sharoit yaratiladi.

Adabiyotlar metadologiyasi. Turg‘unlikdagi urug‘ning biologik sistemasini harakatga keltirish ya’ni turg‘unlikni buzish, ularga yuqori harorat, yorug‘lik energiyasi va shu kabi boshqa omillarni ta’sir ettirish bilan amalga oshiriladi. Urug‘larni meva va qubbalardan ajratish quyidagicha bo‘ladi. Qubbalardan urug‘ni ajratish ochiladigan qubbalardan urug‘ ajratish. Ochilmaydiganlardan urug‘ ajratish va archa mevalardan urug‘ ajratish usullariga bo‘linadi. Archa mevasidan urug‘ ajratish fiziologik yetuklik va texnik yetuklik mevalardan ajratish usullariga bo‘linadi. Quruq mevalardan urug‘ ajratishda ular yanada ko‘rsatiladi, urug‘ tozalash mashinasida (SOM-1, SUM-1) maydalanadi va qo‘shilmalardan tozalanadi.

Xondon pista meva qobig‘idan O‘Zo‘XITI kashf etgan konstruksiyasi bo‘yicha FOK-1 Krutinkova mashinasida ajratiladi. Xo‘l mevalar va rezovor mevalar imkoniyat darajada yig‘ib terib olinishi bilan yoki qisqa muddat ichida (1-3 kun) qayta ishlanishi tavsiya etiladi, aks holda ular achib, o‘z-o‘zidan qizib urug‘larning hayot qobiliyati pasayib ketadi. Xo‘l mevalardan urug‘larni sharbatlar, murabbo va qiyomlar uchun homashyo tayyorlashlar bilan birgalikda amalga oshirilishi mumkin. U holda urug‘lar shikastlanmasligi va yuqori haroratga uchramasligi zarur yirik xo‘l mevalar uchun mevani maydalash, kesish va surkash (terka) usullaridan foydalaniladi. Grek yong‘og‘i uchun MOO-1mashinasidan foydalaniladi. Donaklilarning urug‘i mevasidan donak ajratish mashinalarida amalga oshiriladi. Ayrim mevali daraxt olinadi. Keyinchalik urug‘lar tegishli qalinliklarda quritiladi, tozalanadi va saralanadi.

Tabiiy florada mavjud dorivor o‘simliklar urug‘larini tayyorlash tartibi. O‘zbekiston florasi o‘simlik olamini xilma xilligi bilan yer sharidagi floralar ichida yetakchi o‘rinlarni egallaydi. O'zbekiston florasi tuzilishi bilan Eron-Turon floristik vohasiga mansub bo‘lib, ushbu floraning tarkibiy qismi sifatida nisbatan o‘simliklarning tulari ya’ni, miqdor jihatidan ancha yuqori turadi. Biz ushbu floradagi dorivor o‘simliklar xilma xilligiga to‘xtalamiz.

O‘zbekiston florasidagi dorivor o‘simliklar dunyosi kelib chiqishi bilan aynan shu hududga xos bo‘lgan o‘simliklardir. Ko‘pgina ilmiy manbalarda bu o‘simliklarning soni 1000 dan ortiq, ba’zi bir ilmiy manbalarda 700-750 turdan ortiq qilib keltirilgan. Lekin, O‘zFA si BI da oxirgi yillarda (2000-y. dan keyingi ma’lumotlarda) Q. H. Hojimatovning ilmiy ishlariga ko‘ra, dorivor o‘simliklarning turlari 750 tur sifatida keltirilgan. Demak, bu sohada ilmiy tadqiqot ishlari, yangi turlarni floristik, geobatanik va kerak bo‘lganda introduksion ilmiy izlanishlar davom ettirilmoqda.

Yuqorida qayd etilgan mahalliy floraga dorivor o‘simliklar turlarini farmatsevtika ishlab chiqarish sanoatida ishlatilishi bo‘yicha istiqbolli, o‘rtacha istiqbolli va keyingi istiqbolda guruhlariga bo‘lish mumkin. Shu guruhlarga qarab ularning keng masshtabdagi plantatsiyalarini tashkil etish va shu guruhlarga qarab ularning homashyo bazasini tashkil etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tabiiy sharoitda barcha dorivor o‘simlik turlarini muhofaza qilish, imkoniyat doirasida ularning qayta ko‘payishini ta’minlash, sharoit yaratish, homashyosi terib olinadigan dorivor o‘simliklarni geobotanik saqlab qolish maydonlarini belgilab berish, ushbu maydonlarda o‘simlikni to‘la qayta tiklanishini ta’minlash va o‘z o‘rnida urug‘ yoki onalik ko‘chatlarni yetishtirishni ta’minlash zarur. Yuqorida qayd etib barcha tadbirlarni O‘zbekiston tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasi tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan davlat Bionazorat bo‘limi nazorat qilib boradi va amlga oshirib boradi. Bu bo‘limning faoliyati hamda ish faoliyati shundan iborat bo‘ladi. Ya’ni, hozir mavjud davlat yoki xususiy tashkilotlarning birida dorivor o‘simliklarning homashyosiga yoki urug‘, ko‘chatiga zarurat tug‘ildi. O‘sha tashkilot albatta birinchi navbatda O‘zbekiston tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasiga rasmiy ravishda murojaat qiladi. O‘zbekiston tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasiga rasmiy ravishda murojaatni davlat Bionazorat bo‘limiga oshiradi. O‘zRFA siga va O‘ZRFA si o‘z tizimidagi Botanika institutiga yo‘llaydi. O‘ZRFA si Botanika institutining ilmiy xodimlari murojaatga keltirilgan barcha so‘rashlari ilmiy jihatidan joyning o‘zida o‘rganib, xulosa beriladi.

O‘ZRFA si Botanika instituti tomonidan O‘zbekiston tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasiga jo‘natiladi va O‘zbekiston tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasi tizimidagi davlat Bionazorat bo‘limi tomonidan murojaatda keltirilgan ko‘rsatkichlarning qanday holatda ekanligi va uning bajarilish parametrlari to‘g‘risida yakunlovchi xulosa beriladi. Xuddi shu narsa ham xulosa va ham kvota masalasini hal etish bilan yakunlanadi.

Introdusent dorivor o‘simliklar urug‘chiligini tayyorlash. Bizga ma’lumki o‘tgan darslarimizda dorivor o‘simliklar urug‘chiligi va ko‘chatchiligi bo‘yicha sohaning dolzarb ekanligi, sohani rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan ishlar va alohida sohaning rivojlanishida hukumat tomonidan qabul qilingan qarorlar, farmon va farmoyishlarning ijrosi borasida batafsil gapirib o‘tdik. Dorivor o‘simliklar urug‘chiligi va ko‘chatchiligini yanada rivojlantirish va kelajakda keng masshtabli plantatsiyalar tashkil etishda nafaqat mahalliy floraga mansub dorivor o‘simliklarga, balkim introduksiya qilingan yoki introduksiya qilish ilmiy. tadqiqot ishlarini olib borish arafasida turgan dorivor o‘simliklar turlarining ham urug‘ va ko‘chatxonalarini tashkil etish yoki onalik plantatsiyalarini yaratish to‘g‘risida fikr yuritamiz. Nima uchun introdusent dorivor o‘simliklami yetishtirish yoki ularning onalik plantatsiyalarini tashkil etish kerak? Gap mahalliy farmatsevtika sanoatining rivojlanishiga borib taqaladi. Sabab, yangi dorivor vositalar yaratishda va ularning tarkibiga ishlatiladigan dorivor o‘simliklarning homashyo substansiyalarini olishda mahalliy floraga mansub dorivor o‘simliklar xilma-xilligi kamlik qiladi. Ularning turlarini introduksiya qilib mahalliy flora tarkibiga kiritishiomiz va import qilinayotgan dorivor o‘simliklar homashyosini yoki dorivor vositalarni mahalliy sharoitda ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishimiz zarur. Shundagina, mahalliy sharoitda farmatsevtika sanoatining mustaqilligi ta’minlanadi yoki boshqacha qilib aytganda, import o‘rnini qoplovchi hamda eksportbop dori vositalari o‘zimizda tayyorlanadi. Bu tadbir:

1. Respublikamiz sharoitida yashaydigan insonlarning salomatligi uchun ko‘proq foyda beradi (Abu Ali ibn Sino o‘z asarlarida qayta-qayta takrorlaganki, mahalliy tuproq va iqlim sharoitida o‘sgan har bir shifobaxsh giyoh o‘sha yerlik insonga ko‘proq foyda keltiradi, sabab bu inson o‘sha tuproq va iqlimga xosdir);

2. Dorivor farmatsevtik vositalarni tabiiylashtirish borasida butun dunyoda global hisoblangan muhim siyosatni amalga oshishida yordam beradi.

Shuningdek, introdutsent o‘simliklarning onalik plantatsiyalarni tashkil etishning yana bir ijobiy tomoni tuproq va iqlim sharoitiga mos adaptatsiya bo‘lgan urug‘ zahirasi yoki ko‘chat zahirasi mahalliy sharoitda tayyorlanadi. Bunga misol sifatida respublikamizga 2017-yilda Gollandiyadan keltirilgan ekma za’faron (shafran) o‘simligini olishimiz mumkin. 2017-yilda 36,5 tonna 36,5 gektar (1gektariga 1 tonna) o‘simlikning tuganak piyozlari respublikamizning tuproq va iqlim sharoitida ekildi va 2018-yil, 2019-yil va 2020-yillar mobaynida respublikamizdagi O‘rmon xo‘jaligi tizimidagi xo‘jaliklarga, tadbirkor hamda fermerlarga ta’lluqli maydonlarga 170 gektarga ko‘paytirildi. Demak, har yili import sifatida olinishi kerak bo‘lgan o‘simlikning tuganak piyozlari zahirasi respublikamiz sharoitida yaratildi. Endilikda esa tashkil etilgan plantatsiyalardan ekma za’faron (shafran) homashyosi yoki mahsuloti o‘z sharoitimizda yetishtiriladi. Demak, dorivor o‘simliklarni introduksiya qilish, introdutsent dorivor o‘simliklarning urug‘chiligi va ko‘chatchiligini tashkil etish, introdutsent dorivor o‘simliklarni keng masshtabdagi plantatsiyalarni yaratishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida respublikamiz farmatsevtika sanoatining rivojlanishidagi 4bosqich:

– Dorivor o‘simliklarning keng masshtabdagi plantatsiyalarini tashkil etish va homashyosini mahalliy sharoitda yetishtirish;

– Mahalliy sharoitda Galen (Jolinus) vositalari (preparatlarini) ishlab chiqish;

– Dorivor o‘simliklarning substansiyalarini tashkil etish;

– Dorixonalarda mavjud bo‘lgan tayyor dorivor vositalar (tablaetka, svecha, ampula va b.) ni mamlakatimiz farmasevtika zavodlarida ishlab chiqishni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Yuqoridagilarga nazar tashlasak, dunyoning barcha mamlakatlarida bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham o‘simliklar introduksiyasi, dorivor o‘simliklar introduksiyasi yo‘nalishida alohida ilmiy tadqiqotlar olib boriladi. Ushbu ilmiy tadqiqotlar olib borish joyi Botanika bog‘lari urug‘chilik va ko‘chatchlik stansiyalari, ilmiy tadqiqot institutlari qoshidagi nav sinash laborotoriyalari va hududiy kolleksiyalari hisoblanadi. Bu muassasalar dunyodagi barcha shunga o‘xshash muassasalar bilan uzviy bog‘liqlikda ish olib boradi. Masalan, O‘ZFA sining Toshkent botanika bog‘i Respublikamizda o‘simliklar instruksiyasi asosida instruksion ilmiy tadqiqotlar olib boradigan eng katta ilmiy muassasadir. Toshkent Botanika bog‘i dunyoning 120 ta Botanika bog‘lari bilan doimiy hamkorlik qiladi. Botanika bog‘lari miqiyosida hozirgacha indeks asosida urug‘ almashtirish tizimi yo‘lga qo‘yilgan. Ya’ni boshqa Botanika bog‘larida mavjud o‘simliklarning urug‘lari indeks kitobchasida bizga jo‘natiladi, bizning Botanika bog‘ida mavjud o‘simliklarning turlari indeks kitobchasida ularga jo‘natiladi. Indeks kitobchalari asosida ilmiy tadqiqotchi introduktor olimlar kerakli turlarni tanlab o‘z egasiga qaytaradilar. Indeks kitobchalari o‘z egasiga borgandan keyin, laborotoriyada tanlangan o‘simliklarning urug‘lari ajratiladi. Uruglar paketga solingan holda so‘ralgan joyga jo‘natiladi. Urug‘ bizning mamlakatmizga yetib kelgandan so‘ng, birinchi navbatda karantin inspeksiyasining maxsus laboratoriyasida tahlildan o‘tadi. Urug‘ning karantin holati manfiy chiqqandan so‘ng, Botanika bog‘iga jo‘natiladi

Botanika bog‘ida qabul qilingan urug‘lar avvalambor maxsus karantin maydonlarda ekiladi. Maxsus karantin maydonlarda sug‘orish uchun sarflangan suv alohida kovlangan (10-12 chuqurlikda) chuqurliklarga uzatiladi va bu holat 4-5 yil davom etadi. Bu davr mobaynida agar bo‘lsa o‘simlik kasallik, zararkunanda yoki boshqa karantin ko‘rsatkichlaridan tozalanadi. Ushbu tadbirlar amalga oshirilgandan keyin o‘simlikning introduksion ilmiy tadqiqotlari reja asosida boshlanadi. Barcha ilmiy tadqiqotlar asosida introdutsent introduksion shkalalar asosida baholanadi va

uning istiqbollilik darajasi aniqlanadi. Istiqbolli dorivor o‘simlikning onalik plantatsiyasi, urug‘xona va ko‘chatxonalari tashkil etiladi. Buyurtmaga ko‘ra, ishlab chiqarishga yetkazib beriladi. Introdutsent dorivor o‘simliklarning urug‘chiligi yoki zarur bo‘lganda ko‘chatxonalar tashkil etish ana shunday tartibda olib boriladi. Bunday istiqbolli dorivor o‘simliklarga misol sifatida dorivor lavanda, dorivor shalfey, steviya rebaduiana, dorivor moychechak, dorivor tirnoqgul, qalampir yalpiz, bir necha kassiya turlarini, kurkuma, dorivor imbir, oddiy igr kabi turlarni keltirish mumkin.

Ma’lumki, dorivor o‘simlikshunoslik sohasida urug‘chilik ba’zalarini tashkil etishda urug‘larni sifati mhim rol o‘ynaydi va bevosita ularni tayyorlash texnikasi, saqlash usuli va boshqa omillar bilan bog‘liqdir. Urug‘larni saqlashdan masad ularni belgilangan tartib qoidalarga amal qilish va talab etilgan ko‘rsatkichlarga mos kelishishi ta’minlash bilan belgilanadi.

Ekish uchun mo‘ljallangan urug‘ yuqori ekish va nav sifatlariga ega bo‘lishi zarur.

Urug‘larning ekish sifatlari ko‘karish energiyasi, unib chiqishi, yashash qobilyat, o‘sish sur’ati, tozaligi, yirikligi, namligi, zararkunanda va kasalliklar bilan kasallanganligi aniqlanadi. Urug‘larni ekish sifatlari bo‘yicha uch sinfga bo‘linadi (1,2,3 sinf) va GOST talablarga mos kelishi shart. Masalan, tirnoqgul, moychechak 1-sinfi 98 % kam bo‘lmagan tozalikka va 90 % kam bo‘lmagan unib chiqish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak; 2-sinfi mos ravishda 95 va 70 %, 3-sinfi 90 va 40% bo‘lishi kerak.

Urug‘ning nav sifati nav tozaligini anglatadi. Dorivor o‘simlik urug‘lari nav sifati bo‘yicha, nav tozaligi elita (sara) va birinchi (I), ikkinchi (II) kategoriyalarga bo‘linadi. Nav tozaligi elita va birinchi kategoriyali urug‘larda boshqa navlar va turli gibridlar aralashmasiga yo‘l qo‘yilmaydi. Masalan, moychechak elita urug‘larining nav tozaligi 95 % bo‘lishi kerak, I kategoriya urug‘lari 90 % II kategoriya 80 % va xakozo.

Urug‘larni saqlash usullari urug‘larni yig‘ib bo‘lgandan keyingi pishirish va quritish ularning rivojlanishini yakunlaydi. Bu quruq moddalar tarkibining oshishi bilan tushuntiriladi. Yig‘ilgan homashyo (gulbarglar, mevalar) qog‘oz yoki fanerning yupqa qatlamiga joylashtiriladi. Dorivor o‘simliklarni mevalarini quritish vaqtida yorilib, urug‘i har tomonga sochilib ketadi. Shuning uchun, nav va o‘simliklarning mexanik aralashmasligi uchun yig‘ilgan homashyo doka yoki yupqa qog‘oz bilan yopib qo‘yiladi. Quritish xonasida yoki tomda ochiladigan derazalar va sun’iy shamollatgichlar bo‘lishi kerak. Quritilgan urug‘lar yoki mevalar mashinalarda, kamroqlari esa qo‘lda maydalanadi.

Tahlil va natijalar. Dorivor o‘simliklar hozirgacha urug‘ni maydalashda katoklar ishlatiladi. Ko‘pgina dorivor o‘simliklarda maydalanadigan urug‘ soni shunchalik kam bo‘lgani sababli mashina ishlatish samara bermaydi. Bu holda xo‘jalik urug‘ni qayta ishlash uchun setka va maxsus setkalar yig‘masiga ega bo‘lishi kerak. Katta miqdordagi urug‘larni qayta ishlash uchun donli va yem xashak o‘simligi urug‘i tozalash uchun ishlatiladigan urug‘chilik molotilkalarini qo‘llash mumkin.

Toza, quruq urug‘ taralarga solinadi (yashiklar, qoplar yoki qog‘oz paketlar). Har bir yashik yoki paket o‘simlik nomi, navi hosil yig‘ilgan yil va inventar nomeri yozilgan yorliqlarga ega bo‘lishi kerak. Quruq urug‘ bu jonli organizm bo‘lib, ularda juda sekin bo‘lsa ham hayotiy jarayonlar kechadi va toza havoga ehtiyoj tug‘iladi. Respublika sabzavot ekinlari seleksiyasi va urug‘chiligi ilmiy tekshirish instituti axboroti bo‘yicha urug‘ni saqlash chun havo harorati12-16 0S va nisbiy namlik 55 % dan oshmasligi zarur. Dorivor o‘simliklari urug‘i o‘rtacha 2-3 yil unib chiqish qobiliyatini saqlaydi, ayrim o‘simliklar 5-7 yildan so‘ng unib chiqishi mumkin. Urug‘ning hayot faoliyati ko‘pincha saqlash sharoitiga; namlik, harorat hamda

ularni quritish va qayta urug' hayot faoliyatining davomiyligini uzuytirish uchun qulay sharoit yaratiladi. Urug‘ning kamroq qismi xaltachalar va qutilarda, katta qismi esa bo‘z qoplarda saqlanadi. Har bir qop ichki va tashqi yorliqlarga ega bo‘lishi kerak. Unga o‘simlik nomi, navi, hosil yig‘ilgan yili va boshqa asosiy sifat ko‘rsatkichlar yoziladi.

Elita va reproduksiyalarga mo‘ljallangan urug‘ alohida saqlanadi. Urug‘ni tarqatishda har bir elita qismi uchun sertifikat beriladi. Bunday xujjatsiz urug‘ elita va xatto nav urug‘i sifatida tan olinmaydi.

Urug‘larni transportirovka va realizatsiya qilish. Urug‘ boshqa korxonalarga yuqori tashkilotlar viloyat, tumanlarga yukxat va buyruqlar bo‘yicha yuklab jo‘natiladi va yuboriladi. Yukxatlarda urug‘larning mo‘ljallanish maqsadi va sifati ko‘rsatiladi.

Yukxatni olish bilan ishlab chiqarish tahlil laboratoriya (ICHTL) boshlig‘i yoki laboratoriya mudiri urug‘ partiyasini uning tayinlashini hisobga olgan holda tanlab qabul qilinadi.

ICHTL boshlig‘i mazkur urug‘ partiyasi uchun belgilangan konditsiya me’yorlari va texnikaviy shartlariga amal qiladi.

Urug‘ partiyasini tanlab olingandan so‘ng ombor mudiri yoki elevator boshltig‘iga buyruq rasmiylashtiriladi.

Urug‘ni transportga yuklashdan oldin laborant uni yaxshilab tekshiradi. Urug‘ni tuzuk, toza, begona hidsizva urug‘ zaxirasi zararkunandalari bilan zararlanmagan transport vositalarida tashishga ruxsat beriladi. Agar tekshirish paytida laborant sanab o'tilgan kamchiliklarni payqab topsa, bu holda u transport tashkiloti vakili bilan birgalikda transportning urug‘ tashishga yaroqsizligi to‘g‘risida dalolatnoma tuzib, unda yaroqsizlik sabablarini ko‘rsatishi kerak.

Urug‘ yuklash paytida laborant-ijozatchi nuqtaviy namunalarni olib umumlashgan va o‘rta namunalarni tuzadi va ularni tahlil kartochkalari bilan taminlaydi. Yuklab jo‘natish va yuborish paytida urug‘ning quyidagi ko‘rsakichlar: hidi, rangi, zararlanganligi, tipi, naturasi,berilganekin turi uchun standartda belgilangan galvir clanmasi, namligi, fraksiyalar bo‘yichaifloslantiruvchiva urugli Qo'shimcha ravishda urug‘ni yuklashda shafofligi, kleykovinamiqdor va sifati,xashoratlar bilan zararlanganligi,yirikligi,unib chiqish qobilyati, 1000 ta urug' vazni aniqlanadi. Taxlil natijalari taxlil kartochkalariga va laboratoriya taxlillarini qayd qilish jumallariga kiritiladi.

Har qays urug‘ partiyasi (vagon, barja va b) laboratoriya transportga yuklash davrida olingan namunalarning taxlil natijalari bo'yicha urug‘ sifati xaqida guvoxnomani rasmiylashtiradi. Bu xujjatdagi barcha sifat ko‘rsatkichlaribelgilangan aniqlik bilan ifodalanadi. Bunda urug‘ning naturasi 1 g gacha; tip bo‘yicha tarkibi,boshqa ekin urug‘larining miqdori, kleykovina chiqimi, shaffoflik, unib chiqish qobilyatil % gacha, namlik, g‘alvir elanmasi miqdori, ifloslantiruvchi va urug‘li aralashmalar miqdori, qorakuya, bit bilan zararlangan miqdori, buzilgan va zararlangan urug‘lar miqdori 0,01 % gacha, metallomagnit aralashmasining miqdori 0,001 % gacha aniqlikda belgilanadi.

Xulosa. Davlat urug‘ inspektori urug‘ni yuklab jo'natishda sifatini tekshirib sertifikat deb atalgan xujjatlarni rasmiylashtiradi. Urug‘ni jo‘natuvchi korxona laboratoriyasi sertifikatni maxsus jurnalda qayd qiladi, ammo miqdor sifati bo‘yicha xisoblarni rasmiylashtirish uchun davlat urug‘ inspektori laboratoriyaga o‘zi tasdiqlangan tahlil kartochkasini beradi. Bu vaziyatda laboratoriya sifat to'g'risidagi guvoxnomani rasmiylashtirmaydi.

Urug‘ ichkariga elevatorlardan asosiy urug‘ qabul qilish korxonalariga jo'natilganda urug‘ sifatini jo‘natish yoki qabul qilish korxonalari aniqlaydi. Bir turli urug‘ partiyalarining sifati o‘rta sutkaviy namuna bo‘yicha baholanadi. Namunalar

har qaysi alohida hisobga olinadigan urug‘ qabul qilish joyi va urug‘ni yuklab jo‘natuvchi har qaysi moddiy javobgan shaxs tomonidan shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To‘xtayev B., Botirova L., Karshiboyev J., Hamdamova H. Dorivor o‘simliklar ko‘chatchiligi. – Guliston, 2023 yil. – B. 128.

2. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000.

3. Василий Тыбель Выращивание рассады. Все самое важное от семян до урожая. – Москва, 2021. – С. 208.

4. https://www.agro.uz/dorivor-osimliklar/

5. https://uz.unansea.com/nihol

YANGI TAHRIRDAGI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASIDA INSON HUQUQLARIGA OID KAFOLATLAR VA MEXANIZMLAR TAHLILI

Ashuraxunova Shahnoza Tohirjon qizi, Guliston davlat pedagogika instituti stajyor-o‘qituvchisi
e-mail: ashurovashahnoza@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonning demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lida amalga oshirilgan islohotlar, inson huquqlari va erkinliklarining ta’minlanishi masalalari, konstitutsiyaviy kafolatlar, ijtimoiy davlat prinsiplari, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning insonning hayoti, erkinligi, qadr-qimmati va daxlsiz huquqlarini ta’minlashdagi o‘rni. O‘zbekiston Respublikasi BMTning “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” va boshqa xalqaro huquqiy hujjatlarga rioya qilishi, “ijtimoiy birdamlik” tamoyilining konstitutsiyaviy asosda mustahkamlanishi, shuningdek, davlatning inson huquqlarini ta’minlashdagi majburiyatlari va bu boradagi yutuqlarga doir muhim huquqiy mexanizmlarni tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: inson huquqlari, demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat, ijtimoiy davlat prinsiplari, ijtimoiy birdamlik, fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari;

АНАЛИЗ ГАРАНТИЙ И МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В НОВОЙ РЕДАКЦИИ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация: В статье рассматриваются реформы, проводимые в Узбекистане по созданию демократического правового государства и гражданского общества, вопросы обеспечения прав и свобод человека, конституционные гарантии, принципы социального государства, защита в новой Конституции человеческой жизни, свободы, достоинства и ее роль в обеспечении неприкосновенных прав. Соблюдение Республикой Узбекистан Всеобщей декларации прав человека ООН и других международно-правовых актов, конституционное закрепление принципа «социальной солидарности», а также обязательства государства по обеспечению прав человека и важные правовые механизмы достижения этой цели являются проанализировано.

Ключевые слова: права человека, демократическое верховенство права, гражданское общество, социальная справедливость, принципы государства всеобщего благосостояния, социальная солидарность, основные права и свободы граждан;

ANALYSIS OF HUMAN RIGHTS GUARANTEES AND MECHANISMS IN THE NEW EDITION OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract: This article analyzes the reforms implemented in Uzbekistan to establish a democratic legal state and civil society, issues of ensuring human rights

and freedoms, constitutional guarantees, principles of a social state, the role of the new Constitution in ensuring human life, freedom, dignity and inviolable rights. The Republic of Uzbekistan's compliance with the UN "Universal Declaration of Human Rights" and other international legal instruments, the strengthening of the principle of "social solidarity" on a constitutional basis, as well as the state's obligations to ensure human rights and important legal mechanisms for achieving progress in this area.

Keywords: human rights, democratic legal state, civil society, social justice, principles of a social state, social solidarity, fundamental rights and freedoms of citizens;

Inson huquqlari va erkinliklariga rioya qilishning ta’minlanishi demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etishning muhim sharti hisoblanadi. Shunga asosan, bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarning zamirida, inson huquq va erkinliklariga bo‘lgan e’tibor, insonlarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, inson huquqlarini eng oliy qadriyat sifatida e’tirof etish kabi g‘oyalarni bosh maqsad qilib qo‘yilgan.

Davlatimiz rahbarining 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida qayd etilganidek, mamlakatimizdagi keng ko‘lamli islohotlarning samarasini har bir inson o‘z hayotida his etishi uchun qabul qilinayotgan hujjatlar ijrosini o‘z vaqtida va samarali ta’minlash, jamiyatimizning boshqa sohalari kabi inson huquqlari muhofazasiga yo‘naltirilgan chora-tadbirlarni ham zamon talabidan kelib chiqib tubdan takomillashtirish bugungi kunning muhim talabidir [1]. Shuningdek, davlatimiz rahbarining 2020-yil 22-iyunda qabul qilingan “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni bu sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko‘tarmoqda. Mazkur farmon asosida milliy strategiya va uni amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlangan [2]. Mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish, so‘z erkinligini ta‘minlash borasida muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Qayd etish kerakki, bugungi kunda mamlakatimizda inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari hamda kafolatlari ta’minlangan, shu bilan bilan bir qatorda uning tashkiliy mexanizmlari ham yaratilgan. Konstitutsiyamizda fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy huquqlari, jamiyat rivojlanishining strategik yo‘nalishlari, boshqaruvning adolatli va demokratik prinsiplari, shuningdek ma’naviy qadriyatlarimiz asoslari o‘z ifodasini topgan.

Konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlar sirasiga davlat tomonidan qabul qilingan, konstitutsiyada mustahkamlangan siyosiy, huquqiy, iqtisodiy-ijtimoiy, ma’naviy kafolatlar kiradi. Konstitutsiya har bir davlat taraqqiyotining poydevori bo‘lgan huquqiy, siyosiy va mafkuraviy hujjat – mamlakatning asosiy qonuni hisoblanadi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi inson va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari, mustaqil demokratik davlatimiz, erkin jamiyatimizning mustahkam huquqiy asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Mamlakatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgach, rivojlangan huquqiy demokratik davlatni barpo qilish va adolatli fuqorolik jamiyatni shakllantirish yo‘lini tanladi.

O‘z istiqlol va erkin rivojlanish yo‘lini tanlab olgan O‘zbekistonda qisqa davr ichida insonning huquq va erkinliklarini amalga oshirish yo‘lida diqqatga sazovor ishlar qilindi. Inson manfaatlarini ta’minlash davlatimizning eng ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Mamlakatimizda insonning huquq va erkinliklari to‘g‘risida 100 dan ortiq qonunlar, 200 dan ortiq qonunosti aktlar qabul qilindi

Demokratik fuqorolik jamiyatni qurishni maqsad qilib qo‘ygan har qanday davlatning demokratlashuviga xos xususiyatlarni ko‘rsatuvchi shartlaridan biri-inson huquq va erkinliklarining qonunlarda to‘liq belgilanishi hamda ularning ta’minlanishi uchun shart-sharoitlarning yaratilishi bilan belgilanadi. O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlatni qurishdan asosiy maqsad – ushbu davlatda yashovchi har bir fuqoroning huquq va erkinliklarini to‘la ta’minlashdan iboratdir.

Shu sababli ham yangi O‘zbekiston sharoitida yangi tahrirdagi Konstitusiyaning muhim jihatlari inson, uning hayoti, erkinligi, qadr-qimmati, daxlsiz huquqlari va manfaatlarini ta’minlash, erkin va adolatli fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda demokratik huquqiy davlat qurish bilan bog‘liq o'zgarishlar bilan muhim ahamiyatga ega.

Binobarin, Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda davlat faoliyati qonun ustuvorligi asosida amalga oshirilishini ta’minlash uchun Konstitusiyaning oliy yuridik kuchga egaligi hamda uning to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qilishi belgilanib qo‘yildi hamda inson huquq va erkinliklari xalqaro huquq va Konstitusiya normalariga muvofiq kafolatlandi. Bu borada ayniqsa, yangi tahrirdagi Konstitusiyamizda ijtimoiy davlat prinsiplariga oid normalarning yanada mustahkamlanishi, xususan, sifatli ta’lim va tibbiy xizmat ko‘rsatish, ijtimoiy ehtiyojmand qatlamni qo‘llab-quvvatlash, munosib mehnat sharoiti va adolatli ish haqi tizimini yaratish, ishsizlikdan himoyalanish, uy-joyga ega bo‘lishga qaratilgan qoidalar bilan yanada takomillashtirilishi bilan bog‘liqdir. Shu bilan birga, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish davlatning konstitusiyaviy majburiyati sifatida belgilanishi, erkin bozor mexanizmlarini joriy qilish, sog‘lom raqobat va xususiy mulk daxlsizligini ta’minlash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq yangi qoidalar ham yangi tahrirdagi Asosiy qonunimizda mustahkamlab qo‘yildi. Yangi tahrirdagi Konstitusiyada barchaning – bir tomondan davlat va uning organlari tizimi, ikkinchi tomondan inson, fuqaro va jamiyatning huquq va majburiyatlari aniq va lo‘nda qilib, hamma uchun tushunarli tarzda bayon etilganligi O‘zbekistonning yanada barqaror bo‘lishiga va har qanday tahdidlarga qarshi ishonchli qalqon bo‘la olish qobiliyatini mustahkamlashga asos bo‘ladi. [3]

Aynan yuqorida keltirilgan asoslarni inobatga olgan holda Konstitutsiyamizda fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy huquqlari, jamiyat rivojlanishining strategik yo‘nalishlari, boshqaruvning adolatli va demokratik prinsiplari, shuningdek ma’naviy qadriyatlarimiz asoslari kafolatlab qo‘yildi.

Xususan, Konstitutsiyamizning 2-moddasida qomusimizning eng muhim xususiyatlaridan biri o‘z ifodasini topgan. Unda fuqarolar manfaatlarining ustunligi qonuniy ravishda mustahkamlangan va kafolatlangan. Istiqlol sharofati bilan Konstitutsiyamiz qabul qilingach har bir inson, uning hayoti, qadr-qimmati, sha’ni va erkinliklari muqaddas deb e’lon qilindi va davlat uni himoyasiga olgan holda Konstitutsiyamizda kafolatlab qo‘ydi.

Shuningdek, Konstitutsiyamizda inson huquq va erkinliklarini himoya qilish xalqaro huquqning umume’tirof etilgan prinsiplariga asoslanilishi belgilab qo‘yilgan bo‘lib, 19-moddada o‘z ifodasini topgan. Konstitutsiyamizga kiritilgan ushbu moddaga asosan Respublikamiz Konstitutsiyasi inson huquq va erkinliklari borasida BMTining 1948-yilda qabul qilingan “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”da ifodasini topgan ma’lum normalarni implementatsiya qildi. Aynan shu jabhada O‘zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatda 1993-yili BMTining ikkinchi Umumjahon konfrensiyasida tasdiqlangan “Inson huquqi va erkinliklarining universalligi” talablariga qat’iy rioya qilib kelmoqda. Bundan tashqari davlatimiz Konstitutsiyasida universal maqomdagi hujjatlardan tashqari inson huquqlarini ta’minlash va himoyalashning mintaqaviy tizimlari faol shakllantirilgan. Hozirgi vaqtga kelib jahonda 300 dan ziyod inson va fuqarolar

huquqi sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjatlar mavjud bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi shundan inson huquqlarini himoya qilish sohasidagi 80 dan ortiq xalqaro-huquqiy hujjatlarga imzo chekkan.

Jahon tajribasidan ma’lumki, insoning asosiy huquq va erkinliklarini qat’iy himoya qilmasdan turib, jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas.

Shundan kelib chiqqan holda, asosiy qonunimizning 13-moddasiga asosan “O‘zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanishi belgilab qo‘yildi, ularga ko‘ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi”. Shu sababli ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar markazida birinchi o‘rinda – inson, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari nazarda tutilganligini ko‘rish mumkin.

Yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 14-moddasiga ko‘ra, “Davlat o‘z faoliyatini inson farovonligini va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlash maqsadida qonuniylik, ijtimoiy adolat va birdamlik prinsiplari asosida amalga oshiradi”, deb belgilab qo‘yildi. Bu bilan Konstitusiyamizda ilk marotaba “ijtimoiy birdamlik” tushunchasi belgilandi. Ijtimoiy birdamlik – ijtimoiy davlatning muhim belgisi sifatida jamiyatni birlashtiradigan va mustahkamlaydigan, insonlarni umumiy maqsad yo‘lida safarbar qiluvchi, insonlar o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlashga qaratilgan munosabatlar, jamiyatni birgalikda rivojlantirish prinsipidir [4].

Mazkur prinsip jamiyat hayotida tinchlik, millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik, do‘stlik va hamjihatlik tuyg‘usini mustahkamlashga, umumxalq manfaatlarini yuzaga chiqarishga, pirovardida odamlar o‘rtasida ijtimoiy birdamlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu prinsip fuqarolar o‘rtasida o‘zaro hurmat, ishonch tuyg‘usini uyg‘otib, inson – jamiyat – davlat manfaatlari yo‘lida belgilangan vazifalarni bajarishda yaqindan hamkorlikni ta’minlaydi.

Inson va fuqarolarning huquqlari kafolatlari ichida fuqarolarning teng huquqliligi tamoyili alohida o‘rin tutadi. Konstitutsiyamizning 19-moddasiga muvofiq, “O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar”.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yilning 20-iyuni kuni Konstitusiyaviy komissiya bilan uchrashuvda ta’kidlaganidek: “Insonning qadr-qimmati, asosiy huquq va erkinliklari daxlsiz, ajralmasdir, ular har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘ladi”. Huquqiy demokratik davlatda insonning qadr-qimmati, asosiy huquq va erkinliklarining daxlsizligi, ajralmasligini belgilash bilan bir qatorda, ularni har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli ekanligining tan olinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu maqsadda yangi tahrirdagi Konstitusiyamiz **19-moddasida** inson huquq va erkinliklari har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘ladi, degan muhim qoida belgilandi. [5]

Ushbu qoida bilan insonning asosiy, tabiiy va ajralmas huquqlarini ta’minlash davlat va jamiyatning eng asosiy vazifasi sifatida Konstitusiya darajasida mustahkamlab qo‘yildi. Mazkur huquqlarga yashash huquqi, erkinlikka bo‘lgan huquq, shaxsiy va uy-joy daxlsizligi, boshpana huquqi, mulk huquqi, sud himoyasiga bo‘lgan huquq, so‘z va e‘tiqod erkinligi huquqi, erkin harakatlanish, yashash joyini tanlash, fuqarolikka ega bo‘lish, mehnat qilish huquqi, bilim olish huquqi, tibbiy huquq va boshqa shu kabilar kiradi.

Insonning huquq va erkinliklari har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘lishi O‘zbekiston a’zo bo‘lgan inson huquqlariga oid 80 dan ortiq xalqaro hujjatlarda belgilangan. Ular orasida umume’tirof etilgan inson huquqlari bo‘yicha

BMTning 7 ta asosiy shartnomasi va ularga qo‘shimcha protokollar, YuNESKO, Xalqaro mehnat tashkilotining xalqaro konvensiyalari, xalqaro gumanitar huquq konvensiyalari, YXHTning “Insoniylik mezonlari” hujjatlari, shuningdek, Islom hamkorlik tashkiloti, MDH kabi mintaqaviy tashkilotlarning hujjatlari milliy qonunchilikni yanada takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi

Jahon tajrbasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak insonning huquq va erkinliklari har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘ladi degan norma Ispaniya, Italiya, Sloveniya, Chexiya konstitusiyalarida belgilangan.

Inson huquqlari har bir insonga tegishli bo‘lgan, uning yashash joyi, millati, jinsi, etnik kelib chiqishi, tanasining rangi, dini, tili va boshqa belgilaridan qat’iy nazar, ajralmas, o‘zaro bog‘liq huquqlar va erkinliklardir. Inson huquqlari qadr-qimmat, adolat, tenglik, hurmat va mustaqillik kabi umumiy qadriyatlarga asos-lanadi. Ushbu qadriyatlar konstitusiyalar, qonunlar va xalqaro shartnomalar bilan himoya qilinadi. Yangi tahrirdagi Konstitusiyamiz loyihasining 20-moddasida ilk bor “Insonning huquq va erkinliklari bevosita amal qiladi”, degan to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llaniladigan muhim norma mustahkamlab qo‘yildi [6].

Insonning asosiy huquq va erkinliklarining bevosita amal qilishi deganda, shaxsning Konstitusiyaga bevosita asoslanib, barcha qonuniy vositalardan foydalangan holda ularni himoya qilish imkoniyati tushuniladi. Mazkur norma, bir tomondan, shaxsning huquqiy maqomini mustahkamlash, kengaytirish va rivojlantirishni va ikkinchidan, shaxsning huquqiy himoyasi mexanizmini takomillashtirishni ta’minlaydi.

Inson huquqlarining bevosita amal qilishi prinsipining umumqabul qilingan ta’rifi bo‘lmasa-da, asosan inson huquqlarining amal qilishi alohida qonun, qoida qabul qilishga yoki maxsus organ tuzishga bog‘liq bo‘lmasligini nazarda tutadi. Shundan kelib chiqib, ushbu prinsip konstitusiyaviy norma sifatida belgilanishi quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: birinchidan, fuqarolarimiz uchun o‘z huquqlarini bevosita himoya qilish imkoniyatini beradi; ikkinchidan, sudlar inson huquqlari himoyasiga oid muayyan ishlarni ko‘rayotganda Konstitusiyadagi inson huquqlariga oid normalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llash imkoniyatini yaratadi; uchinchidan, barcha darajadagi davlat tashkilotlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va ularning mansabdor shaxslari o‘z faoliyatida inson huqulariga bevosita amal qilish qoidasiga rioya qilishi shartligini yana bir bor eslatib turadi.

Yangi tahrirdagi Konstitusiyamiz loyihasining **20-moddasida** “Insonning huquq va erkinliklari qonunlarning, davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, ularning mansabdor shaxslari faoliyatining mohiyati va mazmunini belgilaydi”, [7] degan norma mustahkamlanmoqda.

Insonning huquq va erkinliklari qonunlar, davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatining mazmunini belgilashi haqida konstitusiyaviy normaning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

birinchidan, insonning huquq va erkinliklari bevosita amal qilishi deganda, avvalo, insonning huquqlari qonunchilik hujjatlarida to‘liq belgilanishi, shu asosda huquqni qo‘llovchi vakolatli organlar va mansabdor shaxslar o‘z faoliyatini tashkil etishi hamda sudlar odil sudlovni amalga oshirishda qonun talablaridan kelib chiqqan holda inson huquqlarini himoya qilishi nazarda tutiladi;

ikkinchidan, insonning har bir konstitusiyaviy huquq va erkinliklari davlat va fuqaro o'rtasidagi huquqiy munosabat mazmunini belgilab beradi. Ya’ni ushbu normalarni amalda ta’minlash, muhofaza etish davlat organlariga majburiyat sifatida yuklanadi. Shu asnoda fuqarolarning huquq va erkinliklari kengayib, ularning manfaatlari to‘laroq ifoda etilishiga erishiladi. Mazkur norma fuqarolarning huquq va erkinliklarini oliy darajada kafolatlab, Konstitusiyaning insonparvar tabiatini kuchaytiradi. Shuningdek, davlat organlari va mansabdor shaxslarning faqat va faqat

fuqarolarning manfaatlarini ko‘zlab faoliyat ko'rsatishining ishonchli huquqiy asosi bo‘lib, har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti, malakali tibbiy xizmat ko‘rsatish, sifatli ta’lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog‘lom ekologik muhit yaratib berishga xizmat qiladi.

Yillar o‘tgan sayin Konstitutsiyamizning mukammalligi, hayotiyligi, uning kelajakning ham talablariga javob bera olishi isbotlanmoqda. Bu esa istiqlolning ilk yillarida Asosiy qonunni yaratish yo‘lida amalga oshirilgan ulkan va mashaqqatli mehnat samarasidir. O‘tgan davr ichida nimaga erishgan bo‘lsak Konstitutsiya asosida amalga oshirildi, uning normalariga amal qilgan holda erishdik. Konstitutsiyaning 22-moddasida davlat o‘z hududida ham, uning tashqarisida ham o‘z fuqarolarini huquqiy himoya qilishi va ularga homiylik ko‘rsatishi, 23-moddasida respublika hududida chet el fuqarolarining va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquq va erkinliklari xalqaro huquq normalariga muvofiq himoyalanishi kafolatlab qo‘yildi.

Har bir davlat o‘z fuqarosi qayerda bo‘lishidan qat’iy nazar, uni himoya qilishga majburdir. Shu nuqtai nazardan, hech bir davlat o‘z fuqarosini hududidan majburan chiqarib yuborilishiga yoki boshqa davlatga berishga yo‘l qo‘ymaydi. Aynan shu maqsadda yangi tahrirdagi Konstitusiyamiz loyihasining 23-moddasida “O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi O‘zbekistondan tashqariga majburiy chiqarib yuborilishi yoki boshqa davlatga berib yuborilishi mumkin emas”, degan insonparvar norma belgilandi.

Davlat o‘z fuqarolarini jazo yoki siyosiy chora sifatida o‘z hududidan majburan chiqarib yuborishi mumkin emasligi Inson huquqlari bo‘yicha Evropa konvensiyasining 4-protokoli hamda Inson huquqlari bo‘yicha Arab xartiyasida ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatilgan

O‘z fuqarosini boshqa davlatga bermaslik (non extradition) deganda, xalqaro huquqda davlat o‘z fuqarosini sodir etgan jinoyati uchun boshqa davlatga ushlab bermasligi tushuniladi.

Konstitutsiyamizda insonning shaxsiy huquq va erkinliklari ham o‘z ifodasini topgan bo‘lib, VII bobda mustahkamlab qo‘yilgan. Xususan 25-moddada insonning ajralmas huquqi hisoblangan yashash huquqi kafolatlangan bo‘lib, inson hayotiga suiqasd qilish eng og‘ir jinoyat ekanligi belgilab qo‘yilgan. Chunki, inson va fuqaroning asosiy huquq va erkinliklari tizimida yashash huquqi, nafaqat huquqning har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishliligi va ajralmas ekanligi, balki insonning Konstitutsiyada berilgan va kafolatlangan hamda qonunlar va boshqa huquqiy hujjatlar tomonidan himoya qilinadigan barcha mavjud huquq va erkinliklarga ega bo‘lishning dastlabki sharti va garovi hisoblanadi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 28-moddasida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, sudlanuvchining huquqiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan normalar belgilab qo‘yildi, ya’ni ushbu belgilangan normaga muvofiq, “aybdorlikka oid barcha shubhalar, agar ularni bartaraf etish imkoniyatlari tugagan bo‘lsa, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yoki mahkumning foydasiga hal qilinishi kerak”. Ushbu belgilangan normaga muvofiq, shaxsni aybli ekanligiga oid har qanday shubhalar, shuningdek ayblash uchun etarli bo‘lmagan ma’lumotlar asosida shaxsni javobgarlikka tortish mumkin emas. Bunday holatda isbotlanmagan ayb aybsizlikka teng deb hisoblanadi.

Shuningdek, ushbu moddaga binoan endilikda hech bir fuqaro jinoyatchiga qarindoshligi tufayli ma’lum bir cheklovlarga uchramaydi. Shu vaqatgacha bilamizki, agar kimningdur qarindoshi sudlangan bo‘lsa ishga qabul qilmaslik, yuqori lavozimga ko‘tarila olmaslik holatlari kuzatilar edi, endilikda esa belgilangan ushbu normaga muvofiq bunday cheklovlar bartaraf qilindi.

Bunday normalar Ozarbayjon, Chexiya, Gruziya, Xorvatiya, Yaponiya konstitutsiyalarida mavjud.

Shaxs o‘ziga doir ma‘lumotlarni himoya qilishi uning shaxsiy huquqlaridan biri hisoblanadi va mazkur huquq davlat tomonidan ta’minlanishi kerak. Shu munosabat bilan yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 31-moddasida “Har kim o‘z shaxsiga doir ma’lumotlarning himoya qilinishi huquqiga, shuningdek noto‘g‘ri ma’lumotlarning tuzatilishini, o‘zi to‘g‘risida qonunga xilof yo‘l bilan to‘plangan yoki huquqiy asoslarga ega bo‘lmay qolgan ma’lumotlarning yo‘q qilinishini talab qilish huquqiga ega”, degan qat’iy norma belgilab qo‘yildi.

Inson qadri ulug‘lanayotgan Yangi O‘zbekistonda shaxs bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha chinakam yangi davr boshlandi. Jumladan, 2019 yilda qabul qilingan “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi qonun buning yorqin tasdig‘idir. Unga ko‘ra, shaxsga doir ma’lumotlardan foydalanishga ruxsat olgan shaxslar ushbu ma’lumot egasining roziligisiz shaxsga doir ma’lumotlarni uchinchi shaxslarga oshkor etmasligi va tarqatmasligi shart.

Shaxsga doir ma’lumotlar sifatida insonning bevosita o‘ziga taalluqli bo‘lgan elektron yoki qog‘ozda qayd etilgan ma’lumot tushuniladi. Masalan, shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug‘ilgan yili va joyi, kasbi, fuqaroligi, ma‘lumoti, oilaviy ahvoli, ish joyi, yashash manzili, oila a‘zolari, salomatligi, ijtimoiy ahvoli, partiyaviyligi, harbiy xizmatga aloqadorligi kabi ma’lumotlar ular sirasiga kiradi.

Yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 28-moddasida “Shaxsning sudlanganligi va bundan kelib chiqadigan huquqiy oqibatlar uning qarindoshlari huquqlarini cheklash uchun asos bo‘lishi mumkin emas”, degan insonparvar va adolatli norma mustahkamlab qo‘yildi. Uning mohiyati nimadan iborat, degan savol tug‘iladi.

Sudlanganlik shaxsga sud hukmi bilan jazo tayinlanganidan keyin unga nisbatan muayyan oqibatlarni keltirib chiqaradi. Masalan, sudlanganlik davlat boshqaruvi, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ishga kirish yoki ularda tegishli lavozimlarni egallashda, harbiy xizmatni o‘tashda, saylanish huquqidan foydalanishda yoxud muayyan faoliyat bilan shug‘ullanishda qator taqiqlarni yuzaga keltiradi. Ammo shaxsning sudlanganligi bilan bog‘liq turli cheklovlar uning o‘zi bilan cheklanib, boshqa shaxslarning huquqlariga ta‘sir qilmasligi va hech bir holatda inson o‘zining yaqinlari yo‘l qo‘ygan xatolar uchun javob bermasligi kerak! Qolaversa, mehnat qonunchiligiga ko‘ra, shaxslarni yaqin qarindoshlari sudlanganligi munosabati bilan ishga qabul qilmaslik holati ishga qabul qilishni g‘ayriqonuniy ravishda rad etish, deb hisoblanadi.

Davlat xizmati samaradorligini oshirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri davlat idoralariga ishga qabul qilishning ochiq-oshkora tizimini joriy etish hisoblanadi. Shu maqsadda yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 37-moddasida “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa egadirlar”, degan qoida belgilandi. Davlat fuqarolik xizmatiga kirishda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining teng huquqliligi prinsipi 2022-yilda qabul qilingan “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonunda ham mustahkamlangan.

Mamlakatimizda davlat organlarida davlat fuqarolik xizmatiga kirishda barcha fuqarolarning teng imkoniyatlardan foydalanishini hamda davlat fuqarolik xizmatida professional sifatlar va alohida xizmatlar asosida ko‘tarilib borishni ta'minlaydigan nomzodlarni saralab olishning shaffof mexanizmlari amal qilmoqda.

Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 25-moddasida “har bir fuqaro hech bir kamsitishsiz va asoslanmagan cheklashlarsiz o'z mamlakatida umumiy tenglik shartlarida davlat xizmatiga kirish” huquqiga egaligi belgilangan.

Yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 42-moddasida mehnat huquqi va uni amalga oshirishga oid quyidagi normalar belgilandi: Ushbu masala bo‘yicha 2006-

yilda Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan Mehnat xavfsizligi va gigiyenasiga ko‘maklashish asoslari to‘g‘risidagi Konvensiya qabul qilingan bo‘lib, O‘zbekiston 2021-yilda ushbu hujjatni ratifikasiya qilgan; O‘xshash normalar Ispaniya, Italiya, Portugaliya, Chexiya, Ruminiya, Xitoy, Turkiya kabi davlatlar konstitusiyalarida belgilangan.

Shu munosabat bilan yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 42-moddasida “Mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori insonning munosib turmush darajasini ta’minlash zarurati hisobga olingan holda belgilanadi”, degan yangi norma belgilab qo‘yildi. Inson huquqlari umumjahon deklarasiyasida har bir ishlovchi shaxs munosib yashashini ta’minlaydigan adolatli va qoniqarli daromad olish huquqiga ega ekanligi mustahkamlangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev 2022-yil 20-iyunda Konstitusiyaviy komissiya a’zolari bilan uchrashuvda inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha amaldagi tizimning samarasini oshirish maqsadida Konstitusiyamizda bolalar mehnatiga yo‘l qo‘ymaslikka alohida e’tibor qaratgan edi. O‘zbekiston Respublikasi 2008-yilda Xalqaro mehnat tashkilotining Bolalar mehnatining og‘ir shakllarini taqiqlash va yo‘q qilishga doir shoshilinch choralar to‘g‘risidagi Konvensiyani ratifikasiya qilgan.

Yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 44-moddasida “Bolalar mehnatining bolaning sog‘lig‘iga, xavfsizligiga, axloqiga, aqliy va jismoniy rivojlanishiga xavf soluvchi, shu jumladan uning ta’lim olishiga to‘sqinlik qiluvchi har qanday shakllari taqiqlanadi”, degan qat’iy norma mustahkamlab qo‘yildi.

Inson huquqlari umumjahon deklarasiyasining 25-moddasida “Har bir inson tibbiy xizmat va zarur ijtimoiy xizmatga ega bo‘lishga hamda ishsizlik, kasallik, nogironlik, bevalik, qarilik yoki unga bog‘liq bo‘lmagan sharoitlarga ko‘ra tirikchilik uchun mablag‘ bo'lmay qolgan boshqa hollarda ta’minlanish huquqiga ega”, deb belgilangan. Bu huquqni ta’minlash – ijtimoiy davlatning asosiy vazifalaridan biridir.

Shundan kelib chiqib, ijtimoiy adolat tamoyiliga amal qilish maqsadida yangi tahrirdagi Konstitusiyamiz loyihasining 46-moddasida “Qonunda belgilangan pensiyalar, nafaqalar va boshqa turdagi ijtimoiy yordamning miqdorlari rasman belgilangan eng kam iste’mol xarajatlaridan oz bo‘lishi mumkin emas”, degan norma mustahkamlanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev 2022-yil 20-iyundagi Konstitusiyaviy komissiya a’zolari bilan uchrashuvda “Konstitusiyamizda fuqarolarimizning uy-joyga bo‘lgan huquqlarini himoya qilish, muhtoj toifalarni uy-joy bilan ta’minlash bo‘yicha davlatning majburiyatlarini mustahkamlash zarur”, deb ta’kidlagan edi. Shu bois yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 47-moddasida “Aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarini uy-joy bilan ta’minlash tartibi qonunda belgilanadi”, degan yangi insonparvar norma mustahkamlab qo‘yildi.

Shunga o‘xshash normalar Shvetsariya, Finlandiya, Portugaliya kabi davlatlarning ham konstitutsiyalarida mavjud.

Salomatlik insonning birlamchi ehtiyoji va istagidir. Faqatgina sog‘lom xalq, barkamol millat buyuk ishlarga qodir bo‘ladi. Shu bois yangi tahrirdagi Konstitusiyamizda aholi salomatligini asrash bilan bog‘liq normalar 4 barobar ko‘paytirildi. Xususan, 48-moddada “Har kim sog‘lig‘ini saqlash va malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari tibbiy yordamning kafolatlangan hajmini qonunda belgilangan tartibda davlat hisobidan olishga haqli”, degan mazmundagi hayotiy norma mustahkamlandi. Ushbu normaga ko‘ra ilk marotaba fuqarolarning sog‘lig‘ini saqlash huquqi Konstitusiya darajasida belgilab qo‘yildi.

Ilmiy salohiyati yuksak bo‘lgan yoshlar mamlakatimiz poydevorini mustahkamlaydi. Shu boisdan ta’limga bo‘lgan e’tibor yanada kuchaytitirilmoqda. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda ham aynan shu jihatlarni hisobga olgan holda ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha normalar belgilab qo‘yildi. Buni biz Knstitutsiyamizga kafolatlangan **50, 51, 52-moddalar** misolida ko‘rishimiz mumkin.

Aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalariga yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, muomalaga layoqatsiz va muomala layoqati cheklangan fuqarolar, ijtimoiy ahamiyatga molik kasalliklarga chalingan shaxslar hamda etim bolalar va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar kiradi. Shu bois BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi talablariga muvofiq, yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 57-moddasida quyidagi qo‘shimchalar kiritildi: birinchidan, nogironligi bo‘lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilab qo‘yildi.

Jamiyat va davlat hayotida xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligini, shuningdek, xotin-qizlarning qonuniy huquq va manfaatlarini ta’minlash, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Shu bois yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 58-moddasida “Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlaydi”, degan norma mustahkamlandi.

Yangi tahrirdagi konstitutsiyamizda o‘z faoliyatini asosiy maqsadi qilgan, inson huquq va erkinliklarini kafolatlashga qaratgan milliy mexanizmlarning huquqiy asoslarini kengaytirishga qaratilgan o‘zgarishlar ham o‘rin egallagan.

Inson huquqlari ustuvor hisoblangan va qadrlangan davlatda ularni himoya qilish mexanizmlari doimo takomillashtirib boriladi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada ham ushbu mexanizmlar faoliyati hisobga olingan holda, **56-moddada** quyidagicha normalar belgilanib qo‘yildi; “Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning mavjud shakllari hamda vositalarini to‘ldiradi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga va inson huquqlarini madaniyatini yuksaltirishga ko‘maklashadi. Davlat inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar faoliyatini tashkil etish uchun shart-sharoitlar yaratadi” kabi normalar mustahkamlanib qo‘yildi

Inson huquqlarini O‘zbekiston Respublikasining sud organlari orqali himoya qilish inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish mexanizmining tarkibiy va hal qiluvchi qismidir. Chunki, sud buzilgan inson huquqlari va erkinliklarini tiklash tizimida eng muhim vosita hisoblanadi.

Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham sud organlari huquqlari kengayishiga doir o‘zgartirish kiritildi.

Norma ijodkorligi sohasidan ma’lumki, qonunchilik tashabbusi huquqi bu - davlat va jamiyat irodasini qonunlarga aylantirish maqsadida vakolatli organlar va shaxslar tomonidan qonun loyihasini qabul qilish, amaldagi qonunni o‘zgartirish yoxud bekor qilish haqida taklifni parlamentga taqdim etilishi bilan bog‘liq faoliyatdir. Konstitutsiyaga muvofiq qonunchilik tashabbusi huquqiga Prezident, o‘z davlat hokimiyatining oliy vakillik organi orqali Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Qonunchilik palatasi deputatlari, Vazirlar Mahkamasi, Konstitusiyaviy sud, Oliy sud, Bosh prokuror ega. Bunda har bir sub’ekt o‘z faoliyati va vakolatlaridan kelib chiqib mazkur huquqni amalga oshirishi muhimdir.

Yangilangan Konstitutsiyamizda qonunchilik tashabbusi huquqiga ega sub’ektlar doirasi yuzasidan ham o‘zgartirish kiritildi. Endilikda yangi tahrirdagi

Konstitutsiyamizning 98-moddasiga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyaviy sudi, Oliy sudi va Bosh prokurori ham o‘z vakolatlariga kiradigan masalalar yuzasidan qonunchilik tashabbusi huquqiga egaligi belgilab qo‘yildi. Konstitusiyaviy sud, Oliy sud va Bosh prokuror faqatgina o‘z vakolatlariga oid masalalar yuzasidan qonunchilik tashabbusi huquqini amalga oshirishi mustahkamlab qo‘yildi. Qonunchilik palatasi faoliyatida sud hokimiyati organlari va Bosh prokuror tomonidan kiritilgan qonun loyihalari miqdori ko‘p emas. Bu orqali yuqoridagi sub’ektlar faqatgina o‘z faoliyati doirasi bo‘yicha qonun loyihalarini puxta ishlangan holda taqdim etishi yo‘lga qo‘yildi.

Shuningdek, Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga kiritilgan yangilikka ko‘ra qonunchilik takliflarini qonunchilik tashabbusi tartibida kiritish instituti tashkil etildi. Xususan, 98-moddada qonunchilik takliflarini qonunchilik tashabbusi tartibida kiritishi mumkin bo‘lgan sub’ektlar belgilab qo‘yildi. Ular quyidagilar:

- O‘zbekiston Respublikasining saylov huquqiga ega bo‘lgan, yuz mimg nafardan kam bo‘lmagan fuqarolari,
- O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisining Senati,
- O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili(ombudsman),
- O‘zbekiston Respublikasi saylov komissiyasi.

Fuqarolarga va Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman)ga bunday huquqning berilishi qonun ijodkorligida fuqarolarning ishtiroki kengayishiga hamda inson huquqlarini ta’minlash, himoya qilishga xizmat qiladi. Masalan, 2022-yil yanvar-avgust oylarida fuqarolarning murojaatlaridan kelib chiqib, deputatlar tomonidan qonunchilik tashabbusi huquqi asosida 6 ta qonun loyihasi Qonunchilik palatasiga kiritilgan. 2021-yilda Inson huquqlari bo‘yicha vakil (ombudsman) tomonidan Oliy Majlisga va Vazirlar Mahkamasiga qonun loyihalari yuzasidan 93 ta taklif yuborilgan.

Qonunchilik takliflarini kiritish institutining Konstitusiyada belgilanishi xalqimiz, fuqarolarimiz xohish-irodasini qonunlar shaklida ifodalashga, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, inson huquqlari sohasidagi muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Fikrimizni asoslashimiz jarayonida dastavval advokatura institutining huquqiy asoslariga kiritilgan o‘zgarishlarga to‘xtalib o‘tamiz. Inson huquqlarini himoya qilishda advokatura institutining roli katta hisoblanadi. Advokatura instituti vakolatlarining kengayib, faoliyatining rivojlanib borishi inson manfaatlari, huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning nosudlov mexanizmi yanada takomillashib borayotganidan va kuchli fuqarolik jamiyatining poydevori mustahkamlanib borayotganidan darak beradi. Shu boisdan ham yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida advokaturaga oid alohida bob kiritildi.

Ushbu bobdagi 141-moddada “Jismoniy va yuridik shaxslarga malakali yuridik yordam ko‘rsatish uchun advokatura faoliyat ko‘rsatadi. Advokatura faoliyati qonuniylik, mustaqillik va o‘zini o‘zi boshqarish prinsiplariga asoslanadi”, degan yangi norma mustahkamlab qo‘yildi.

Konstitutsiyamizga kiritilgan ushbu normada advokatura faoliyatining asosiy prinsiplari belgilab qo‘yildi. Xususan, yagona kasbiy birlashmasi sifatida advokaturaga oid barcha masalalar bevosita advokatlar tomonidan hal etilishini nazarda tutuvchi – o‘zini o‘zi boshqarish prinsipi belgilab qo‘yildi. Bu esa, advokatlar kasbiy mustaqilligining asosiy kafolati hisoblanadi. Yana bir kiritilgan yangilikka ko‘ra o‘zini o‘zi boshqarish prinsipini advokaturaning mustaqilligisiz tasavvur etib bo‘lmaydi, ular bir-birini taqozo etadi va to‘ldiradi. Shu bois, barcha advokatlarning orzu-umidi bo‘lmish mustaqillik prinsipi konstitusiyaviy darajada

belgilandi. Shuningdek, Konstitusiyada advokatlik faoliyatida qonuniylik prinsipi ham nazarda tutilgan. Bu esa, tom ma’noda, davlat organlarining advokaturaning ichki ishlariga aralashishining oldini olishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishni ta’minlashga doir Konstitutsiyamizga kiritilgan keng miqyosdagi o‘zgartirishlar birinchi navbatda shaxs manfaatining davlat manfaatidan ustun etib belgilanganini, inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari eng oliy qadriyat sifatida belgilab qo‘yilganligning kafolatidir. Mazkur qoidalarning Konstitutsiyamizda belgilanishi inson huquq va erkinliklarini himoya qilish tizimini yanada mustahkamlaydi hamda inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarning rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 30-aprel 2023-yil. http://lex.uz//uz/docs/-6445145

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 8-maydagi “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” 67-son farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi URL: https://lex.uz/docs/-5280079

4. Saidov A. X. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq. Darslik. –Toshkent.

5. Mo‘minov A. R., Tillabayev M. A., Saidov A.X. Inson huquqlari, darslik 2-nashr. –Toshkent: Adolat, 2013. – B. 50.

6. Ахмедшаева М. А. Ҳуқуқ ривожининг замонавий тенденциялари. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2022 йил, – Б. 12.

7. Рашидова С. Ш. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланиши каби давлат сиёсатининг устувор жиҳатлари – давлат органлари фаолиятидаги инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш асосидирю Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш масалалари мавзусидаги Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент: ТДЮИ, 2011. – Б. 3-4.

8. Saidov A. X. Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazining asosiy vazifalari va faoliyat prinsiplari. Demokratlashtirish va inson huquqlari. – Toshkent: Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2006. № 4. – B.2.

KONSTITUTSIYA – TARAQQIYOT QOMUSI

Abdusalomova Maftuna G‘ofurjon qizi, Guliston davlat pedagogika instituti magistranti
e-mail: mabdusalomova58@gmail.com

Annotatsiya. Konstitutsiya – xalqning ezgu orzu intilishlarini o‘zida mujassam etgan, oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan muhim hujjat. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonning Xalq Konstitutsiyasi va ushbu Konstitutsiyamizga kiritilgan bir qator o‘zgartirish va qo‘shimchalar yoritilgan. Konstitutsiyaning millat taraqqiyoti va ravnaqi yo‘lidagi beqiyos xizmati va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, xalq, davlat, fuqaro, ijtimoiy davlat, huquq ustuvorligi, pedagog maqomi, qonun, qadriyat, inson, ommaviy axborot vositalari;

КОНСТИТУЦИЯ – ЭНЦИКЛОПЕДИЯ РАЗВИТИЯ

Аннотация. Конституция – важный документ, воплощающий чаяния народа и имеющий высшую юридическую силу. В данной статье описывается Народная Конституция Нового Узбекистана и ряд изменений и дополнений к этой Конституции. Раскрыта ни с чем не сравнимая заслуга и значение конституции для развития и процветания нации.

Ключевые слова: конституция, народ, государство, гражданин, социальное государство, правовое государство, статус педагога, закон, ценность, человек, средства массовой информации;

CONSTITUTION – ENCYCLOPEDIA OF DEVELOPMENT

Annotation. The Constitution is an important document that embodies the noble aspirations of the people and has the highest legal force. This article discusses the People's Constitution of New Uzbekistan and a number of amendments and additions to this Constitution. The invaluable service and importance of the Constitution for the development and prosperity of the nation are revealed.

Keywords: Constitution, people, state, citizen, social state, rule of law, status of teacher, law, value, human, mass media;

Konstitusiya – kelajakda yuksalish, kamol topish uchun intilayotgan, xalqini, millatini taqdiri uchun kurashayotgan, inson manfaatlarini har nedan ustun biladigan, huquq ustuvorligini qaror toptirishga bor kuch va g‘ayrati bilan harakat qilayotgan barcha toleyi baland davlatlarning oliy bosh qomusi, barcha qonunlarining asosi va xalqining orzu intilishlarini, maqsad-u qarashlarini ifodalaydigan yagona, oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan muhim ahamiyatga ega hujjatdir. Zero Konstitutsiyamizning muqaddima qismida bejiz quyidagi fikrlar keltirilmagan:

“Biz O‘zbekiston xalqi: fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko‘p millatli jonajon O‘zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta’minlashni maqsad qilgan holda, ushbu Konstitutsiyani qabul qilamiz va e’lon qilamiz. [1] 32 yillik tarixga ega bo‘lgan oliy

bosh qomusimiz mana necha yillardan beri xalqimizning ezgu maqsadlarini amalga oshirishga, yurtimizning har taraflama ravnaq topishiga xizmat qilib kelmoqda.

Barchamizga ma’lumki, respublikamizning birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimovning say-harakatlari, mashaqqatli mehnatlari va adolatli, xalqparvar siyosatlari xalqimiz Konstitutsiya yaratilishi uchun munosib asos bo‘lib xizmat qilgan. Konstitutsiyamizda belgilangan 128 moddaning har birida o‘zida inson manfaatlari ustunligi, jamiyat va xalq farovonligi va osoyishtaligini ta’minlash davlatimizning birinchi galdagi muhim vazifasi ekanligi o‘z aksini topgan edi.

Buni qarangki, Alloh nazari tushgan, muqaddas bu zaminda istiqomat qilayotgan O‘zbek xalqidan ham Yaratgan o‘z marhamatini chetlab o‘tmagani yana bir karra o‘z isbotini topdi. O‘zbekistonning mehmondo‘st, mehnatsevar xalqiga 2016-yil 4- dekabr sanasida yana bir toleyi baland, istiqboli porloq, elim deb, yurtim deb yonib yashaydigan Davlat Rahbari nasib qildi. Prezidentimizning 7 yillik munosib mehnatlari natijasi o‘laroq o‘zbek xalqi bir musht bo‘lib birlashdi desak hech adashmaymiz. Buning yorqin isboti sifatida shuni aytish mumkinki, 2023-yilda mamlakatimizning oliy qomusini yanada takomillashtirish va bir qator o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish taklifi Prezidentimiz Shavkat Miramonovich tomonidan xalq muhokamasiga taklif etildi. Xalqimiz esa o‘z davlati va millatining kelajagiga befarq bo‘lmagan, faol va jonkuyar, elparvar fuqaro ekanliklarini, yurtboshimizning har jabhada olib borayotgan siyosatlariga hamroh va yelkadosh ekanliklarini 2023-yil 30-aprel sanasida o‘tkazilgan referendumdagi faol ishtiroklari bilan isbotlashdi, albatta. Ushbu referendum asosida Konstitutsiyamizga 50 dan ziyod o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Bu o‘zgartirishlarning qariyb 65 foizi esa xalqimizning fikr va mulohazalari asosida shakllantirildi. Ushbu ko‘rsatkich esa dunyo hamjamiyatiga O‘zbek xalqining o‘z davlati kelajagiga mutlaqo befarq emasligini isbotladi.

Bugungi kunda Konstitutsiyamiz Muqaddima, 6 bo‘lim, 27 bob, 155 moddadan iborat qilib tuzilgan. Konstitutsiyamizdagi normalar soni ham 275 tadan 434 taga oshgan. Bosh qomusimizga kiritilgan asosiy va muhim o‘zgartirishlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Konstitutsiyada O‘zbekiston - suveren, demokratik, ijtimoiy va huquqiy davlat ekanligi aniq belgilab qo‘yildi. Endilikda kuchli ijtimoiy himoya va muhtojlarga g‘amxo‘rlik – davlatimiz siyosatining asosiy yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

2. Konstitutsiyada har kimning uy-joyga ega bo‘lish huquqi belgilandi. Ushbu normaning amal qilishi uy-joyga muhtoj oilalarning, xususan yosh oilalarning uy – joyga ega bo‘lishini ta’minlab, xalqimizning hayotdan rozilik darajasini oshiradi.

3. Konstitutsiyamizda aholi salomatligini oshirish bilan bog‘liq normalar 4 barobarga ko‘paydi.

4. Ko‘p uchraydigan 20 turdagi kasalliklar bo‘yicha birlamchi bo‘g‘indagi bepul analiz turlari 15 tadan 25 tagacha, tekshiruvlar 10 tadan 20 tagacha, dorilar esa 64 tadan 90 tagacha oshirildi.

5. Ta’lim olish huquqi va imkoniyati kengaytirildi, o‘qituvchilar konstitutsiyaviy maqomga ega bo‘ldilar. Ta’lim va ilm fanga oid normalar qariyb 2 barobarga oshirildi. Ma’lumot tariqasida aytish mumkinki, 2017-yilgacha oliygohlarga kirishda davlat grandlari soni faqat qisqarib kelgan bo‘lsa, so‘nggi 6 yil ichida grandlar soni 2 barobar oshirildi va 40 mingtaga yetdi. Magistratura uchun esa 5 barobarga oshirildi.

6. Ilk bor shaxsni ushlash chog’ida unga tushunarli tilda uning uning huquqlari va ushlab turilishi asoslari tushuntirilishi shartligi, ayblanuvchi va sudlanuvchilarga o’ziga qarshi ko’rsatma bermaslik (xalqaro e’tirof etilgan miranda qoidasi), sukut saqlash huquqi berildi.

7. Ommaviy axborot vositalari faoliyatiga to‘sqinlik qilish yoki aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘lishi belgilandi. Ushbu norma

jurnalistlarning erkin, turli ma’muriy bosimlardan qo’rqmasdan faoliyat yuritishini ta’minlaydi, albatta. [2]

8. Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklari oliy qadriyat darajasiga ko‘tarildi, huquq ustuvorligi belgilab qo‘yildi. Huquq ustuvorligiga erishishda jamoatchilik nazoratiga suyanishimiz alohida ta’kidlab o‘tildi. [3]

Sening manzilingni ko‘zlagan karvon,
G‘aznaviy, Temuriy , Boburiy, Davron.
U Karvon boshida Navoiy sarbon,
Ey mening o‘zligim g‘urur nomusim,
Konstitutsiyam – baxtim qomusim.

Yuqorida keltirilgan shu va boshqa bir qator o‘zgarishlar mamlakatimizda Konstitutsiyamizning ahamiyatini yanada oshirdi. Konstitutsiyadagi har bir o‘zgarishga diqqat qilsangiz barchasida biz insonlarning manfaatlarimiz, huquq va imkoniyatlarimiz madh etilayotganini his qilasiz, albatta. Zero, bu Vatanda Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek Inson qadri oliy qadriyatdir.[3]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30-aprel 2023 yil.

2. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022 yil.

3. Pirxanov Davron. “Huquq ustuvorligi tushunchasining Qonun ustunligi prinsipi bilan bog‘liqligi. – Toshkent: Talqin va tadqiqotlar jurnali. 2022 yil.

KONSTITUTSIYA-ERKIN VA FARAVON HAYOT GAROVI

Toshqulova Lola Hudoyberdi qizi, Guliston davlat pedagogika instituti
1-bosqich magistranti
e-mail: lolatashkulova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola bosh qomusimiz bo‘lmish O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi uning to‘liq mohiyati, davlatimizning rivojlanishi va shakllanishida tutgan o‘rni va xalq manfaatlari yo‘lida tashkil etilgani kabi bir qancha ma’lumotlarni tahlil qiladi hamda Konsitutsiya xalqchil davlat barqaror taraqqiyot va farovon hayot asosi ekanligini keng bayon etib, bir qancha fikr mulohazalar yuritadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, Respublika, Konstitutsiya, Konsitutsiyaviy huquq, xalq, taraqqiyot, davlat, huquq, qonun, qomus;

CONSTITUTION - THE GUARANTEE OF A FREE AND PROSPEROUS LIFE

Abstract. This article analyzes the full essence of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, our main encyclopedia, its role in the development and formation of our state, and the fact that it was established in the interests of the people, and makes a number of comments, broadly stating that the Constitution is the basis of a democratic state for sustainable development and a prosperous life.

Keywords: Uzbekistan, Republic, Constitution, Constitutional law, people, development, state, law, law, dictionary;

КОНСТИТУЦИЯ – ГАРАНТИЯ СВОБОДНОЙ И БЛАГОПОЛУЧНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация. В данной статье анализируется Конституция Республики Узбекистан, которая является нашим общим собранием, ее полная сущность, роль в развитии и становлении нашей страны, а также то, что она создана в интересах народа, и Конституция государства, ориентированного на людей, стабильного развития и процветания, объясняет, что она является основой жизни, и формирует ряд мнений.

Ключевые слова: Узбекистан, республика, Конституция, конституционное право, народ, развитие, государство, право, закон, словарь;

Kirish. Har bir davlat o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘lini tanlar ekan, xalq farovonligini ta’minlashga xizmat qiladigan eng muhim maqsad va vazifalarni o‘zining asosiy qonunida ya’ni o‘z Konstitutsiyasida belgilab, mustahkamlab oladi. Xalqning xohish-irodasi, dili va tilidagi ezgu niyatlariga hamohang bo‘lgan konstitutsiyaga ega bo‘lgan mamlakat o‘z oldiga maqsad qilib olgan marralardan hech qachon og‘ishmasdan doimo oldinga qarab boradi. Tariximizga nazar soladigon bo‘lsak asrlar davomida shakllangan ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va inson huquqlari svilizatsiya jarayoni natijasida vujudga kelganini guvohi bo‘lamiz. Konstitutsiya bashariyat hayotida ilk bor insonning ozod va erkin yashash, mulkka ega bo‘lish, ta’lim olish mehnat qilish va saylanish kabi huquqlarini, so‘z hamda

e’tiqod erkinliklarini oliy qadriyat darajasiga ko‘tardi. Ko‘hna zaminimiz insonlari ko‘nglida ustuvor bo‘lgan adolat, haqiqat, iymon, oliyjanoblik, bag‘rikenglik, mardlik kabi ulug‘ insoniy fazilatlar Konstitutsiyamizdan munosib joy olganligi bizni quvontiradi. Umuminsoniy g‘oyalar, erkinlik, tenglik, birodarlik, millarlararo do‘stlik, mamlakat va dunyo barqarorligi kabi ko‘plab eng ulug‘ g‘oyalarga xizmat qiladi.

Metodologiya. Yurtimizda 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan referendumda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi tomonidan yoqlab ovoz berish orqali qabul qilinganligi, xalqimizning Yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha orzu-umidlari va intilishlari o‘z aksini topganligidan dalolat bermoqda. Konstitutsiyaviy qonun loyihasini ishlab chiqish va uning muhokamasi bo‘yicha o‘tkazilgan umumxalq muhokamasi bo‘lib o‘tdi. Bu takliflarning 56 foizi erkaklar, 40 foizi ayollar tomonidan, 4 foizi esa anonim tarzda bildirilgan. Unda xorijdagi vatandoshlar yuborgan takliflar ham inobatga olingan va ilmiy hamjamiyat ishtirokida muhokama qilinib, Konstitutsiyaviy komissiyaga taqdim etilgan. XXI asrda dunyoning 90 ga yaqin davlatida konstitutsiyaviy islohatlar muvofaqqiyatli o‘tkazildi. 57 ta davlatda yangi konstitutsiya qabul qilindi. Shu jumladan O‘zbekistonda ham konstitutsion islohotlar o‘tkazildi. Yangi O‘zbekiston yangi qadamlar, yangi g‘oyalar va yangi konstitutsiya. Bu islohotlarning barchasi O‘zbekistonni yana bir karra dunyoga tanitadi desak adashmagan bolamiz. Yangi O‘zbekiston – ijtimoiy davlat tamoyilining konstitutsiyaviy norma sifatida mustahkamlanishi, inson qadrini yanada ulug‘lash, hozirgi va kelgusi avlodlarning farovon turmushini ta’minlashga qaratilganini alohida e’tirof etish zarur. Ushbu prinsipning isboti Konstitutsiyamizda yaqqol namoyon bo‘lgan. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan birinchi konsitutsiyamizning 1-moddasiga ko‘ra “O‘zbekiston suvren demokratik Respublika. Davlatning “O‘zbekiston Respublikasi va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma‘noni anglatadi”. Yangi Konstitutsiyaga ko‘ra O‘zbekiston boshqaruvning Respublika shakliga ega bo‘lgan suvren demokratik huquqiy ijtimoiy va dunyoviy davlat. Davlatning “Ozbekiston Respublikasi” va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma‘noni anglatadi. Ushbu moddada davlatimizning dunyoviy davlat ekanligi aniq takidlab o‘tilgan bolib, shu bilan birgalikda ijtimoiy huquqiy davlat deb aytib o‘tilgan. Ijtimoiy huquqiy davlat bu – demokratik tamoyillar asosida qabul qilingan qonunlar oldida barcha teng bo‘lgan va hech kim qonunlardan ustun turmaydigan davlatdir.

Natijalar. Bugun yurtimiz hayotining barcha jabhalarida o‘zgarish, islohotlar kuzatilmoqda. Yangi zamon ruhi kirib bormagan, inson manfaatiga ustuvor ahamiyat qaratilmayotgan biror-bir soha yoq. Ayniqsa, so‘nggi yetti yildagi tadrijiy rivojlanish bosqichlariga nazar solsak, ularning mazmun-mohiyatida xalqimiz xohish-irodasi, yillar davomida fuqarolarning tinchlik-xotirjamligiga to‘siq bo‘layotgan ogriqli muammolar yechimi turgani yanada ahamiyatlidir. Bir soz bilan aytganda, bunday tarixiy yemrilishlar o‘z-o‘zidan sodir bo‘lmaydi. Mazkur islohotlar zamirida aniq va rejali maqsad, qat’iyat, kuchli siyosiy iroda mujassam. Asosiy qomusimiz bo‘lmish Konstitutsiya davlat va jamiyat qurilishi asoslarini belgilab, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlari tashkillashtirilishini tartibga soladi, saylov tizimini belgilaydi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, davlat ramzlarini mustahkamlaydi. Shu bilan birgalikda Konstitutsiya xususiy mulk va bozor iqtisodiyotiga asoslangan yangi ijtimoiy-siyosiy tizim poydevorini qurib berdi. Konstitutsiyada mafkuraviy xilma-xillik, ko‘ppartiyaviylik, ya’ni biror muhim muammoni hal etish boyicha fikrlar xilma-xilligi ko‘zda tutiladigan siyosiy plyuralizm mustahkamlab qo’yilgan. Konstitutsiya davlatni emas, balki insonni birinchi o‘ringa qoydi. Inson uning hayoti, erkinligi,

sha’ni qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyatlar deb e’lon qilinganligi ham quvonarli holat.

Muhokama. Yangi O‘zbekiston yangicha qarashlar bilan yaratilgan konstitutsiya avvalo xalqning fikr mulohazalari asosida yaratilgani ya‘ni konstitutsiyaning muallifi o‘zbek halqining o‘zi ekanligi taqsinga sazovordir. Barcha sohalarni: ta‘lim, tarbiya, san‘at, sport, fan, madaniyat kabi sohalarga birdek e‘tibor berilayotganligidan dalolatdir. Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak inson o‘z huquqlari uchun kurashmagan davr bo‘lmagan. Insonlar o‘z huquqlari uchun kurashishi jarayonida insonning munosib hayot kechirishga huquqi yoqlangan ko‘plab g‘oyalar, nazariyalar hamda ta’limotlar yuzaga keldi va rivojlandi. Qolaversa o‘z tasdigini topgan vijdon erkinligini hurmat qilish xalqimizning teran ma’naviy an’analariga javob beradi. Davlat va diniy tashkilot orasidagi munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘grisida”gi Qonuni asosida boshqarib boriladi. Konstitutsiya dindorlarga ham, dunyoviy turmush tarzini kechiruvchi kishilarga ham davlat ta’lim tiziminining dunyoviy xarakterda bo‘lishini kafolatlaydi. Shu bilan birgalikda konstitutsiyamizning 31-moddasida tasdiqlab o‘tilganidek, Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har bir inson hayotida yuzaga keladigan muammolarni qonunchilik yordamida hal qiladi. Shu bilan birgalikda inson xatti-harakatlarining axloqiy normalari, uning axloqiy-ma’naviy fazilatlari vijdon, or-nomus, o‘z qadr-qimmati hissi kabi tushunchalarni o‘zida mujassamlashtiradi. Bular huquqiy ma’rifat huquqiy madaniyatning qo‘shimcha unsurlaridir. Konsitutsiya O‘zbekiston mustaqillikga erishgandan so‘ng qo‘yilgan muhim strategik maqsad hisoblanadi. Davlatimizning Konsitutsiyaviy huquqida davlatga hos barcha prinsiplar mujassamlashgani fikrimizning yorqin misoli hisoblanadi. Biroq Konsitutsiyaviy prinsiplar mujassamlashgan konstitutsiya o‘z-o‘zidan huquqiy davlat yaratmaydi. Huquqiy davlatni qonunlar emas, insonlarning o‘zi, jamiyat yaratadi. Qonunlarning ahamiyati shundaki, ular jamiyat qurilishining huquqiy asosi bo‘lib hizmat qiladi. Tevarak-atrofimizdagi hayot yanada pokiza, charog‘on va adolatli bo‘lishi ham o‘zimizga bog‘liqdir. Barcha o‘zbek xalqi qo‘lni qo‘lga berib, yelkama-yelka tursak, ona Vatanimizni huquqiy davlatga, baxtiyor va gullab-yashnagan mamlakatga aylantira olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-iyundagi – Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni. / https://lex.uz/docs/-4872355.
2. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. Darslik, 9-sinf. – Toshkent, 2021.
3. Ijtimoiy davlat – inson huquq va manfaatlari ko‘zgusi “Adolat” SDP.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
5. Davlat va huquq asoslari. Darslik, 9-sinf. Toshkent, 2018.

SIRDARYO VILOYATI TOPONIMLARI VA ULARNING TARIXI

Yuldashov Abrorjon Ubaydulloyevich, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi dotsenti, g.f.n.
e-mail: abrorjon_yuldashov@gmail.com
To‘ychiboyev Bahodir Bosimovich, Guliston davlat pedagogika instituti, Tarix va san’atshunoslik kafedrsi dotsenti, t.f.n.
e-mail: bahodirtuychibaev69@gmail.com
Ahmadqulov Said Rauf o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi stajor-o‘qituvchisi.
e-mail: saidjonahmadqulov5@gmail.com
Fayzullaev Manas Musurmonqul o ‘g ‘li, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi stajor-o‘qituvchisi.
e-mail: saidjonahmadqulov5@gmail.com
Yo‘ldosheva Marjona Vohidovna, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi, Geografiya va IBA ta’lim yo ‘nalishi 2-bosqich talabasi.
e-mail: marjona_vohidovna@gmail.com
Raimjonova Ra’no Akrom qizi, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi, Geografiya va IBA ta’lim yo ‘nalishi 3-bosqich talabasi
e-mail: raimjonovarano3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda Sirdaryo viloyatining tarixi va madaniyatini o‘rganish, viloyat toponimlari, keng tarqalgan joy nomlari va joy nomlarining shakllanishda o‘ziga xosliklar aks etgan bo‘lib, o‘zbek ijodkor geograf va tilshunoslarining Sirdaryo viloyatida toponimik nomlanishni tarixini o‘rganishlari haqida so‘z boradi. Maqolada Sirdaryo viloyatida joy nomlarini shakllanishida asosiy omillarning ahamiyati keng yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: gidrooykonimlar, orooykonimlar, etnooykonimlar, antropooykonimlar, iqtisodiy-ijtimoiy oykonimlar, fitooykonimlar;

ТОПОНИМИ СИРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ИСТОРИЯ

Аннотация. В данной статье представлены исследования истории и культуры Сырдарьинской области, региональных топонимов, общих топонимов, особенностей образования топонимов, а также изучение истории топонимического именования в Сырдарьинской области творческими географами и узбекскими лингвистами. слово идет. В статье раскрывается значение основных факторов формирования топонимов в Сырдарьинской области.

Ключевые слова: гидроойконим, ороойконим, этноойконим, антропоойконим, экономико-социальная ойконим, фитоойконим.

TOPONYMS OF SIRDARYA REGION AND THEIR HISTORY

Abstract. This article presents research into the history and culture of the Syrdarya region, regional toponyms, general toponyms, features of the formation of toponyms, as well as a study of the history of toponymic naming in the Syrdarya

region by creative geographers and Uzbek linguists. the word is coming. The article reveals the importance of the main factors in the formation of toponyms in the Syrdarya region.

Keywords: hydrooikonym, orooikonym, ethnooikonym, anthropooikonym, economic and social oikonym, phytooikonym.

Kirish. Sirdaryo viloyati mamlakatimizdagi hududi nisbatan kichik bo‘lgan viloyatlar qatoriga kiradi. Shuningdek, ushbu viloyatda o‘rganilgan qazilma boyliklar nihoyatda kam. Bu borada u Xorazm viloyati bilan birgalikda respublikaning mineral xom ashyo resurslariga boy bo‘lmagan hududlarini tashkil etadi. Viloyat mavjud qazilma boyliklar bo‘yicha mamlakat miqyosida eng oxirgi o‘rinda turadi.

Prezident SH. M. Mirziyoyev Sirdaryoga tashrifi chog‘ida Sirdaryo viloyatini rivojlantirish bo‘yicha vazifalar mutassadilarga bir qator vazifalarni belgilab berdi. Sirdaryo viloyatida 1,7 milliard dollarlik 858 ta investitsiya loyihalari hisobiga 20 ming ish o‘rni yaratish rejalashtirilgan. Sirdaryo viloyatini iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirish chora-tadbirlari bo‘yicha asosiy e’tibor ish joylarini ko‘paytirish, tadbirkorlikni rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash masalalariga qaratilgan. Mehnat bozoriga kirib kelayotgan yoshlarni hisobga olib, 100 ming ish o‘rni yaratish zarur.

Sirdaryo viloyati - O‘zbekiston Respublikasi tarkibidagi viloyat. 1963-yil 16-fevralda tashkil topgan. Maydoni - 4276,2 kv.km, respublikaning 0.96 foiz maydonini tashkil etadi, aholisi - 887,1 ming kishi, fuqarolar yig‘inlari soni - 236 ta, xonadonlar soni - 166716 ta.

Sirdaryo viloyatining hududi bir qancha olimlar va mutaxassislar tomonidan turli xil maqsadlarda ham kompleks, ham soha tadqiqotlari bo‘yicha atroflicha o‘rganilgan va keng yoritilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Sirdaryo viloyati tarixi va madaniyatini o‘rganish, viloyat toponimlari.

Biror o‘lka toponimikasini o‘rganishda etnonimlarning o‘rni katta ekanligi haqida deyarli barcha toponimist olimlar, jumladan V. A. Nikonov, S. Qorayev, K. Shoniyozov, S. Gubayeva, N. Oxunov va boshqalar ta’kidlab o‘tganlar.

1984-yildan boshlab viloyat hududida O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya institutining Sirdaryo otryadi ishlagan. Unga arxeolog A. A. Gritsina rahbarlik qilgan bo‘lib, bir qator yillar mobaynida cho‘l hududlari, tog‘ oldi vodiylarini o‘rgandi [2, 25-b.], Xovos, Sabat, Zominda arxeologik qazishmalar olib bordi. 1992 yilda A. A. Gritsinaning “Sirdaryo viloyatidagi arxeologik yodgorliklar” nomli monografiyasi chop etildi. Unda mintaqaning antik, o‘rta asrlar davri tarixiga oid manbalar, afsonalar, arxeologik izlanishlar natijasida aniqlangan yodgorliklar haqida ma’lumotlar keltirilgan [3, 25-b.].

“Sirdaryo viloyatidagi arxeologik yodgorliklar” monografiyasida A. A. Gritsina yodgorliklarni topografik jihatdan ikkita – shimoli-sharqiy va janubi-g‘arbiy zonalariga bo‘lib o‘rganadi [2, 25-b.]. Birinchi zonada Mirzacho‘ldagi yodgorliklar kiritilgan bo‘lib, u iqtisodiy jihatdan Toshkent mintaqasiga bog‘langan edi, ma’lum tarixiy bosqichlarda esa Choch tarkibiga kirgan. Ikkinchi zona – Ustrushonaga oid bo‘lib, ular mintaqadagi yirik suv manbalariga bog‘langan Sho‘rbuloqsoy, Xo‘jamushkentsoy, Mug‘olsoy, Tag‘obsoy va Sarmichsoy guruhlariga bo‘lib o‘rganilgan. Har bir guruhda shahriston yoki yirik manzilgoh bo‘lib, u ma’lum bir rustoqning markazi bo‘lgan va uning atrofida mayda manzilgohlar joylashgan edi.

Sirdaryo guruhi (hozirgi Jizzax viloyati, Yangiobod tumani) ga oid 11 ta, Sho‘rbuloqsoy guruhiga oid 16 ta, Xo‘jamushkentsoy guruhiga oid 48 ta, Mu‘g‘olsoy guruhiga oid 9 ta, Tag‘obsoy guruhiga oid 30 ta, Sarmichsoy guruhiga

oid 8 ta yodgorliklar va bir qator qo‘rg‘onlarni arxeologik va topografik jihatdan A. A. Gritsina qisqacha tavsiflab bergan [2, 25-b.]. Umuman olganda, A. A. Gritsinaning kitobida keltirilgan ma’lumotlar Sirdaryo viloyati hududidagi yodgorliklar haqida ma’lumotlarning dastlabki majmui desa bo‘ladi. A. A. Gritsina tomonidan tilga olingan yodgorliklarni o‘rganish, arxeologiya ishini o‘rganib, bo‘lg‘usi arxeologik tadqiqot ishlarida ishtirok etishni, mavjud yodgorliklarni asrab-avaylashni yo‘lga qo‘yishni tashkil etish lozim [3, 25-b.].

Xalqimizning ko‘plab urug‘-qabilalari nomlari Rashididdin, Abulg‘ozi Bahodirxon, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi tarixchilar hamda A. P. Xoroshin, N. A. Aristov, I. N. Logofet, V. V. Bartold, A. Y. Yakubovskiy, S. P. Tolstov, X. Karmisheva, K. SH. Shaniyazov, A. R. Muhamadjanov, B. A. Axmedov, I. Jabborov, H. Hasanov, S. Gubayeva, N. Oxunov kabi olimlarning ilmiy ishlari asosida o‘rganilib, S. Qorayev tomonidan umumiy ro‘yxati tuzib chiqilgan (2006).

Bugungi kunda Sirdaryo viloyati tabiiy geografik holati va toponimiyasiga ko‘ra boshqa viloyatlardan katta farq qiladi - viloyat hududida boshdan-oyoq tekis cho‘l tabiati hukmron, binobarin tog‘u-toshlar yo‘q, suv obyektlari kam, buning oqibatida toponimlar ham ko‘p emas; borlari ham leksik jihatdan rang-barang emas. Relyef tekis bo‘lsa, tabiiy chegaralar bo‘lmasa, toponim ham kam bo‘ladi. Oqibatda Guliston, Zarbdor, Ijodkor, Ilg‘or, Navbahor, Oqoltin, Paxtakor, Paxtaobod, Paxtachi, Pillakor, Sholikor, Yangibo‘ston, Yangiturmush, Yangihayot, kabi hamma yerda “bayroq” qilib olingan nomlar ko‘payib ketgan.

Mirzacho‘lni o‘zlashtirishda butun respublika ishtirok etgan. Buni viloyat hududidagi Andijon, Zomin, Namangan, Nurota, Sangzor, Farg‘ona, Qoraqishlok (Usmat) kabi toponimlardan bilsa ham bo‘ladi.

Viloyatda Boyovut, Jo‘langar, Mirzacho‘l, Sardoba, Sovot, Xovos, Xo‘jamushkent, Sho‘ro‘zak kabi hudud uchun xarakterli nomlar ham yo‘q emas. Viloyat geografik nomlari orasida etnotoponimlar ham uchraydi: Mug‘ol, Nayman, Parchayuz, Puchug‘oy, Sirg’ali, Uvoq kabi o‘zbek urug‘-aymoqlari nomlari bilan atalgan aholi punktlari barobarida Tojikovul, Turkovul kabi boshqa qardosh xalqlar vakillari vatan tutgan qishloq-ovullar ham bor. O‘zbek xalqining ma’lumu-mashhur farzandlaridan Navoiy, Feruz, Hamza, Hamid Olimjon nomlari viloyat xaritasini bezab turadi [3, 25-b.].

Tadqiqot metodologiyasi.

Sirdaryo viloyatida oykonimlar ham keng tarqalgan. Oykonimlar deganda, shahar, qishloq, ovul va boshqa aholi maskanlari nomlari tushuniladi. Aholi maskanlari ijtimoiy-iqtisodiy hamda tarixiy kategoriya bo‘lib, ularning nomlanish jihatlari vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boradi. Oykonimlarni o‘rganishda ularni guruh-guruhlarga bo‘lib, tasniflash usuli keng tarqalgan. Aholi maskanlarini ikki yirik guruhga bo‘lib o‘rganish mumkin: Tabiiy yoki tabiiy-geografik va Iqtisodiy-ijtimoiy oykonimlar.

Tabiiy-geografik oykonimlar o‘z navbatida suv bilan bog‘liq, relyefni aks ettiruvchi, o‘simlik va hayvonot dunyosi nomidan olingan oykonimlarga bo‘linsa, iqtisodiy-ijtimoiy oykonimlar o‘z navbatida kishilar ismidan, urug‘-qabilalar nomidan, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalardan olingan oykonimlarga bo‘linadi. Mazkur oykonimlarni chuqurroq tahlil etish maqsadida yana kichik guruhlarga bo‘lish mumkin. Quyida Sirdaryo viloyatidagi oykonimlar misolida ayrim guruhlarga batafsilroq to‘xtalib o‘tamiz.

Sirdaryo viloyatida gidrooykonimlar. Qurg‘oqchil iqlim hukmron bo‘lgan hududlarda. Jumladan Sirdaryo, xususan Mirzacho‘l mintaqasi hududida gidronimlarning (suvlik bilan bog‘liq bo‘lgan geografik obyektlar) gidrooykonimga aylanishi ko‘p kuzatiladi. Gidrooykonimlarni va gidronimlarni nomlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan omillar bir-biridan u qadar ko‘p farq qilmaydi. Gidronimlarning

gidrooykonimga aylanish va kelib chiqish jarayonidagini ba’zi o‘zgarishlar bo‘lishi mumkin.

Gidrooykonimlar tahlilida ularning qanday so‘zlar asosida yaratilganligini aniqlash va nomlanish tamoyillarini belgilashda N. Oxunov (1998) tomonidan ishlab chiqilgan usulga amal qilish mumkin [6,21-23b.]. Bunday tahlilda gap gidronimlar haqida emas balki gidrooykonimlar haqida borayotganligini nazardan qochirmaslik lozim. Chunki hamma gidronimlardan ham aholi maskanlarining nomlari yasalavermaydi. Sirdaryo viloyatida suv bilan bog‘liq holda yaratilgan aholi maskanlari nomlarini quyidagi guruhlarga bo‘lib o‘rganish mumkin:

Birinchi guruhga suv ob’ektlarining ma’lum bir gidronimga, biror bir etnik guruhga, biror aholi maskaniga yoki ayrim kishilarga tegishli ekanligini bildiradigan gidronimlardan olingan oykonimlar kiradi. Sirdaryo viloyatidagi eng katta suv havzasi bo‘lgan Sirdaryo daryosi, Sho‘ro‘zak yoki Sultonhovuz, Jo‘langar, Qorako‘l, Chashma, Buloqboshi kabi shahar, qishloq va mahalla nomlari mazkur tamoyil asosida yaratilgan.

Ikkinchi guruhga grunt qatlamning ustki tuzilishi, tuproq tarkibi, joy relyefiga ko‘ra nomlangan gidronimlardan olingan oykonimlar kiradi. Bunday qishloq va mahallalarga Yerjar, Jarqishloq, Do‘ngariq kabilar misol bo‘ladi.

Suvning mazasi-ta’mi, hidi, haroratiga va rangiga nisbatan nom olgan gidronimlardan uchinchi guruhga kiruvchi oykonimlar yaratilgan. Bu xil gidrooykonimlarning tarkibida “shirin” “chuchuk”, “totli” “sho‘r”, “achchiq”, “sassiq”, “sovuq” so‘zlari qatnashadi. Achchiqko‘l, Sassiqhovuz, Oqbuloq, Gulbuloq, Baxmalsoy kabi qishloq va mahalla nomlari qayd etilgan. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, gidronimlar tarkibida qo‘llangan oq so‘zi doimo oqib turadigan, tog‘ muzliklardan keladigan, qor suvlari bilan to‘yinadigan, o‘z tabiiy o‘zanida oqadigan, yozda qurimaydigan, rangi oq tusda bo‘lgan, ichishga yaroqli suvga nisbatan ishlatiladi. Yer osti va sizot suvlaridan to‘yinadigan, sekin oqqanligi uchun tiniq qoramtir tusda ko‘rinadigan, tabiiy o‘zanida oqmaydigan suvga nisbatan esa qora so‘zi ishlatiladi.

To‘rtinchi guruhga suv oby’ektining son-sanog‘i, miqdoriga qarab nom olgan gidrooykonimlar kiritiladi. Viloyatda ushbu guruhga kiruvchi Beshbuloq, To‘rtko‘l, Mingbuloq kabi aholi maskanlarining nomi mavjud.

Beshinchi guruhdan ob’ektning joylashgan o‘rniga, hajmi - o‘lchoviga, shakl-tuzilishiga ko‘ra nomlangan gidrooykonimlar joy oladi. Chuqursoy, Buloqboshi, Ulkansoylik, Uzunbuloq kabi joy nomlari shu guruhga mansubdir.

Oltinchi guruhga gidrologik oby’ektning paydo bo‘lgan vaqtiga nisbatan nomlangan gidronimlar asosida yaratilgan oykonimlar kiritiladi. Bunga Sirdaryo viloyatidagi Yangiariq, Yangikanal kabi qishloq va mahalla nomlarini misol qilib keltirish mumkin.

Oxirgi guruhga suvning xarakteri, oqishi, oqim yo‘nalishiga ko‘ra nom olgan gidronimlar hamda boshqa suvlik bilan bog‘liq bo‘lgan gidrooykonimlar kiritiladi. Bu guruhga viloyatdagi Chashma, Sardoba, Oltinko‘l kabi gidronimlardan olingan oykonimlarni ma’nosi alohida tahlil qilinadi.

Sirdaryo viloyatida orooykonimlar. Oykonimlarning ma’lum bir qismi yerning geomorfologik xususiyatlaridan nom olgan bo‘ladi. Yer relyefining tuzilishi, sathi bilan bog‘liq bo‘lgan bunday oykonimlar geomorfologik oykonimlar yoki orooykonimlar deb ataladi. Oronimlarga tog‘, adir, qir va tepaliklar emas, balki relyefning salbiy shakllari - vodiylar, daralar, jarliklar, soyliklar, uyiq-chiqiqlar, shuningdek, tekislik, past tekisliklar va qumliklar ham kiradi. Vaqt o‘tishi bilan obyektning relyefi o‘zgarishi mumkin, biroq o‘sha relyefni ifoda qilgan nom saqlanib qolaveradi. Chunonchi “tepa”, “jar” ma’nosini bildirgan oykonimlarning ayrimlari hozirgi vaqtda o‘sha joy relyef xususiyatini aynan anglatmasligi mumkin.

Relyef shakllaridan aholi maskanlari nomiga eng ko‘p qo‘yiladigan nom tepa hisoblanadi. Qadimda ajdodlarimiz ko‘proq mudofaa maqsadlarini ko‘zlab o‘z yashash manzilgohlarini tepalar yaqinida tashkil etganlar. Mazkur holat dushman xavfini ancha uzoqdan bilish yoki boshqalarni bu haqda ogohlantirish imkonini bergan. Sirdaryo viloyatida tepa so‘zi qatnashgan qishloqlar nomlarining uchrab turishi fikrimizning dalilidir. Ushbu aholi manzilgohlariga qo‘yidagilarni misol qilib keltirish mumkin: Qorovultepa, Saritepa, Qora-qir, Uchtepa, Darvozaqir kabilar. Albatta bu tepalarning egasini, o‘ziga xos xususiyati, son-sanog‘ini bildiruvchi qo‘shimcha so‘zlar ham tahlilga muhtoj bo‘ladi.

Viloyatda jar so‘zi qatnashgan joy nomlari ko‘proq qishloqning yaqin atrofidagi salbiy relyef shakli “jar - o‘yilgan chuqur soylik” borligidan darak beradi. Jar so‘zi ishtirokida Jarboshi, Jarqishloq singari qishloqlar nomlangan.

Viloyatda relyef shaklini yoki toponim davrini bildiruvchi Yuqori Ovul, Pastki Sarmich, Yuqori Sarmich, Katta qishloq, Yangi qishloq so‘zlari vositasida yoki chuqur so‘zi bilan Chuqursoy kabi oykonimlar yaratilganligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari oykonimlarning vaqtini ko‘rsatuvchi joy nomlari: Eski ovul, Yangi ovul uchraydi. Geomorfologik oykonimlarga relyef shaklidan tashqari joyning landshaft tuzilishini bildiruvchi joy nomlari ham kiradi. Bunday oykonimlar tarkibida dasht, cho‘l, bo‘z so‘zlari keng tarqalganligi bilan ajralib turadi.

Sirdaryo viloyatida fitooykonimlar. Toponimlarning nisbatan katta bir guruhini o‘simlik nomlari asosida yaratilgan atamalar tashkil etadi. O‘simlik va daraxt nomlari bilan atalgan aholi maskanlari nomi - fitooykonimlar deb ataladi. Ular ma’lum hududda tarqalgan o‘simliklar dunyosi haqida batafsil ma’lumot beradi. Bu turdagi joy nomlarining vujudga kelishi yuqorida ta’kidlanganidek, nisbiy negativlik deb atalgan geografik qonuniyat asosida yuz beradi. Bu qonuniyatga ko‘ra, biror joyga nom berishda shu hudud uchun nisbatan kam bo‘lgan, hammani diqqat e’tiborini tortadigan tabiiy va ijtimoiy obyektlar nomi tanlanadi. Bundan tashqari, o‘simliklar nomi kundalik hayotda o‘ziga xos mo‘ljal bo‘lib ham xizmat qilgan. Shu tarzda geografik nomlar tizimida, jumladan Sirdaryo viloyati hududida ham fitooykonimlar paydo bo‘lgan. Sirdaryo viloyati hududida tarqalgan fitooykonimlar tarkibida madaniy va yovvoyi o‘simliklardan: Bodomzor, Lolazor, Yulg‘un, Mevazor, Bog‘iston, Oqchangal, Bog‘aro, Tomirli kabi o‘simliklar nomidan olingan joy nomlari takrorlanib keladi. Madaniy o‘simliklarning jamiyatda tutgan o‘rniga mos ravishda viloyatimiz qishloq va mahallalari orasida ular nomi bilan ataladigan joy nomlari ko‘pchilikni tashkil etadi, jumladan: Anorzor, Jiydali, Olmazor, Olmali, Paxtakor, Paxtaobod, Terakzor, Mingterak, Tolzor, To‘ptol, Tolqator, Yakkatol, Tutzor, Tutqator, Uchtut, Yakkatut, O‘rikzor, O‘rikli kabi.

Fitooykonimlar tarkibidagi qo‘shimchalarga qarab ma’lum bir joyda o‘simlik yoki daraxtlarning tarqalish miqdorini bilish mumkin. Ma’lum hududda o‘simliklarning ko‘p ekanligini bildiruvchi oykonimlar tarkibida ming, tup, qator, gala singari sonlar va miqdorni bildiruvchi so‘zlar yoki - li, -lik, -zor, -iston qo‘shimchalari mavjud bo‘ladi: Mingchinor, Tut qator, Olmali, Uzumzor, O‘rikzor singari. O‘simlikning kamligi yoki sanoqli ekanligi ma’nosini bildiruvchi oykonimlar tarkibiga “yakka”, “ikki”, “qo‘sh”, “uch”, “to‘rt”, “chor” so‘zlari ishtirok etadi. Masalan, Yakkatol, Uchtut, Qo‘shchinor kabi.

S.Qorayev (2006) har doim ham o‘simliklar nomidan olingan aholi maskanlari nomini fitooykonimlar guruhiga kiritish u qadar to‘g‘ri emasligini ta’kidlaydi [6,21-23b.]. Sababi madaniy o‘simliklar, turli ekinlar va daraxt-butalar dehqonchilik hamda bog‘dorchilik manbai bo‘lib, iqtisodiy geografiyaning o‘rganish obyekti hisoblanadi. Shuning uchun bunday nomlarni iqtisodiy oykonimlar guruhiga kiritish ham mumkin. Bunday oykonimlar qatoriga respublikamizdagi Anorzor, Bedazor, Bedapoya, Bodomzor, Jiydazor, Lolazor, Mingo‘rik, Mingchinor, Olmazor,

Oqterak, Paxtakor, Paxtachi, Terakzor, Tutzor, Mevazor kabi nomlarni kiritish mumkinligi ta'kidlanadi.

Sirdaryo viloyatida etnooykonimlar. Jamiyatning turli rivojlanish bosqichlarida vujudga kelgan urug‘, qabila, elat, xalq, millat kabi etnik birliklar etnoslar deb atalgan. Bu fikrni ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan, etnologiya fanidagi yagona fikr deb bo‘lmaydi. Ammo biz etnoslarning faqatgina toponimikaga aloqador jihatlariga to‘xtalmoqchimiz. Biroq hudud toponimiyasini o‘rganishda masalaning boshqa jihatlarini ham esdan chiqarmaslik zarur, sababi butun dunyo etnoslari uchun xos bo‘lgan jihatlar bizninig xalqimizga ham tegishlidir.

Birinchidan, etnoslarga qo‘yilgan nomlar shu qadar o‘zgarib ketishi mumkin ekanki, bu nomga qarab mavjud etnosning tarqalgan hududi, etnik tarixi haqida har doim ham xulosa chiqarish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Ikkinchidan, aholi maskanlariga etnoslar nomini qo‘yishda ham toponimikadagi nisbiy negativlik qonuniga amal qilinadi. Ya’ni, biror millat yoki xalq yaxlit yashaydigan hududning bir qismiga emas balki, bu hududning chekka qismida ikki xalq vakillari aralashib yashaydigan joylardagina etnoslarning nomi xos xususiyat, ajralib turuvchi belgi sifatida joylarga qo‘yiladi. Shuning uchun bu toponimlar asosida o‘rganilayotgan etnosning geografiyasiga har doim to‘g‘ri baho berib bo‘lmaydi.

Tarixiy manbalarda 92 ta o‘zbek urug‘i borligi yoziladi. Bundan tashqari, bu urug‘larning har biri yana mayda guruhlarga bo‘linib ketishiga to‘xtalib, K.Shoniyozov birgina qo‘ng‘irot urug‘ining 200 dan ortiq kichik shox – to‘plarga ajralib ketishini yozadi. Sirdaryo viloyati hududida keng tarqalgan etnik guruhlar nomi ham toponim sifatida joy nomlariga ko‘p qo‘yilgan. Bu haqidagi batafsil ma’lumotlar N.Oxunov [6, 21-23b.] hamda S.Qorayev [7, 26-28 b.] asarlarida keltirilgan. Biz quyida ushbu manbalardan foydalangan holda viloyatdagi qishloq va mahallalar nomlari tarkibida ko‘p takrorlanadigan etnik birliklar nomlariga to‘xtalib o‘tmoqchimiz.

Sirdaryo viloyatida Parchayuz, Beshyuz, Choljuvut, Juvonsiyroq, Qorasiyroq, Risto‘pi, So‘pi, Uyas, Solin, Sirg‘ali, Nayman, Turk, Qo‘qoni-qarapchi, Uvoq, Uyuvli/O‘yuvli, Yettiurug‘, Boyovut, Barlos, Bolg‘ali kabi urug‘, qabila va ularning ayrim to‘plari nomlari bilan bog‘liq toponimlar uchraydi.

N.Oxunovning ta’kidlashicha (1989) qipchoq qabilasi ko‘pgina turkiy xalqlar: o‘zbek, qozoq, qoraqalpoq, qirg‘izlarning etnik tarkibiga kirib, ularning millat bo‘lib shakllanishida qatnashgan [5, 21-23b.].

Mirzaobod tumanidagi Choljuvut, Juvonsiyroq, Qorasiyroq, So‘pi, Uyas, Solin, Sirg‘ali, Nayman, Xovos tumanidagi Beshyuz, Boyovut tumanidagi Boyovut, Puchug‘oy, Guliston tumanidagi Nayman, Sardoba tumanidagi Parchayuz qishloqlarining nomi shunday atamalar jumlasiga kiradi.

Sirdaryo viloyati toponimik xaritasiga kiritilgan qishloq va mahallalarga qo‘yilgan nomlar orasida eng keng tarqalgani nayman urug‘ining nomidir. Hozirda Nayman nomli qishloqlar Sirdaryo viloyati Mirzaobod, Oqoltin tumanlarida uchraydi.

Yuz urug‘lari nomlaridan olingan qishloqlar Boyovut, Mirzaobod, Guliston, Sardoba tumanlarining toponimik xaritalarida qayd etilgan. Jaloyir urug‘i vakillari nomi oykonim sifatida Xovos, Boyovut, Mirzoobod tumanlarida saqlanib qolgan.

Sirdaryo viloyatida tarqalgan etnooyokonimlar orasida boshqa millat vakillari tarqalganligini, yashaganligini bildiruvchi joy nomlari ham mavjud. Ularga tatar, tojik, qirg‘iz, qoraqalpoq, koreys, rus, yahudiy singari millatlar bilan bog‘liq joy nomlari bo‘lib, ularga Turkman ovul, Tojik ovul, Turk ovul, Xristianlar, Provaslav, Koreyslar kabi toponimlar misol bo‘ladi. Mazkur nomlarning anchagina qismi Sirdaryo viloyati toponimlari orasida takrorlanadi. Sirdaryo viloyati oykonimlari orasida etnonimlar soni boshqa viloyatlarga nisbatan kamchilikni tashkil qiladi.

Sirdaryo viloyatida antropooykonimlar. Kishilarning ismlari, laqablari, taxalluslari va familiyalaridan yasalgan joy nomlari antropooykonimlar deb yuritiladi. Keyingi yillarda viloyatda ko‘cha, mahalla va qishloqlarga nom berishda kishilarning ismlarini qo‘yish yoki komissiyaga taqdim etish hollari ko‘p uchrab turadi. Shuni hisobga olib mazkur mavzuda ikkita fikrni aytishni lozim topdik. Birinchidan, yuqorida ta’kidlanganidek Islom dini odatlariga ko‘ra joylarga nom berishda kishilarning ismlaridan foydalanish u qadar quvvatlanmagan. Sharqda yashagan ulug‘ allomalarning ismlarini dunyo xaritasida uchramasligi ushbu fikrni tasdiqlaydi. Keyinchalik so‘lim go‘shalarga aziz-avliyolar, Islom dini namoyondalarini ismlari qo‘yila boshladi. Ikkinchidan, respublikaning amaldagi qonunlari bo‘yicha ob’ektlarga kishilarning ismini berishga alohida hollarda ruxsat beriladi. Mahallalar, ko‘chalar, maydonlar, xiyobonlar, bog‘lar va aholi punktlarining boshqa tarkibiy qismlariga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga, fizik-jug‘rofiy, geologik, tabiati muhofaza etiladigan va boshqa obyektlarga davlat, jamoat arboblarining, siyosiy arboblarning, Vatan himoyachilari, mehnat qahramonlari, fan, madaniyat arboblari va boshqa xizmat ko‘rsatgan odamlarning nomini berish faqat ularning vafotidan so‘ng amalga oshirilishi mumkin ekanligi belgilab qo‘yilgan.

Antropooykonimlarning vujudga kelishi jamiyatda tabaqalanishning paydo bo‘lishi davridan boshlangan. Antropotoponimlarni paydo bo‘lish xususiyatlariga ko‘ra tasniflash toponimikada S. Qorayev (2006), N. Oxunov 1983) kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan [6-7, 21-23 b.]. N.Oxunov (1983; 2005) Respublika miqyosida to‘plangan faktik materiallar asosida kishi atoqli otlarining joy nomiga aylanishining bir necha usullarini ajratib ko‘rsatadi [8,21-23 b.].

1. Kishi ismi hech qanday qo‘shimchasiz joy nomiga aylanadigan holat: Iskandar, Haydar, Sobirjon, Bekmurod, Bakir, Islom, Sulaymon va boshqalar.

2. Kishi ismi va unga qo‘shilib qo‘llanilgan titul nomidan iborat oykonimlar: Alimxon, Said Umarxon, Shamsiddinxon, Abdullaxon hoji kabi.

3. Kishi ismi bilan geografik terminning birikuvi orqali yasalgan oykonimlar. Bu gruppaga mansub bo‘lgan antropooykonimlar shaxs nomlariga asosan qishloq, mahalla, qo‘rg‘on, qo‘rg‘oncha, guzar, ovul, tepa, jar, kent, dasht, cho‘l, orol, ravot, maydon singari terminlarni qo‘shish orqali ifoda qilingan: Usmontepa kabi.

4. Kishi ismiga “obod” affiks oldini qo‘shish orqali yasalgan oykonimlarga Usmonobod, Nurmatobod, Rahmonobod, Soyibobod kabi qishloq va mahalla nomlari misol bo‘ladi.

5. Kishi ismiga “bobo”, “ota”, “aziz” so‘zlaridan biriniig qo‘shilishi asosida vujudga kelgan oykonimlar: Sher bobo, Yusuf bobo maqbarasi, Oqmozor bobo, Hojiota, Parpi ota, Zarif ota qabristoni, Tastanbek baba, Mullayor ota, Safarota, Qo‘chqorchiota, Abduhakim ota, Aliqul bobo, Shomurodobod, Changirbobo va boshqalar. Bu nomdagi antropooykonimlarning o‘sha joy tabiatini muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish sohasidagi diniy – ilohiy vazifasi haqida alohida to‘xtalib o‘tish lozim. Bunday toponimlarning ekotoponimik funksiyasini puxta o‘rganish va tahlil etish zarur.

6. Sirdaryo viloyatining katta qismi keyingi davrlarda, xususan XX asrda o‘zlashtirilganligi sababli bu yerda yangi paydo bo‘lgan aholi manzilgohlarini nomlashda tarixiy shaxslar, din va adabiyot nomoyondalari, davlat arboblari nomlaridan toponim sifatida foydalanish ko‘p kuzatiladi.

Tahlil va natijalar. Sirdaryo viloyatida iqtisodiy-ijtimoiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlar. Aholi maskanlarini nomlashda xalqning iqtisodiy turmush tarzi – kasbi, xo‘jalik faoliyati, orzu umidlari muhim omildir.

Qadimda hunarmandchilik bilan bog‘liq bo‘lgan joy nomlari ko‘proq mahallalarga berilgan bo‘lib, viloyat qishloq va shaharlarida Chilangarlar, Chorvador, Tadbirkor, Baliqchi, Binokor kabi joy nomlari qayd etiladi.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi bilan bog‘liq bo‘lgan Dehqonobod, Mehnatobod, Paxtakor, Sholikor, Pillakor, G‘allakor, Bodomzor, Mirishkor, Behizor kabi qishloqlar mavjud. O‘zbekistonda kishilarning iqtisodiy turmushida savdoning ahamiyati yuqori bo‘lgan. Savdo mazkur hududning gullab yashnashiga ta’sir o‘tkazgan. Shuning uchun “bozor” iborasi toponimlar tarkibida ko‘p tarqalgan. Viloyatidagi toponimlar orasida Bozor, Ustabozor, Yangibozor nomlari savdoga nisbat berib qo‘yilgan. Aholi maskanlari orasida kishilar mulkiy darajasi, jamiyatdagi mavqeyi, tabaqasini bildiruvchi so‘zlar bilan yasalgan joy nomlari anchaginani tashkil etadi.

Xulosa va takliflar. Xalqimiz tarixi bilan bog‘liq joy nomlarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega ilmiy tadqiqot hisoblanadi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq milliy qadriyat, urf-odat va an’analarni tiklash masalasida muhim ishlar qilinib, milliy tuyg‘ularga xos bo‘lgan ma’naviyatimiz tiklandi. Tarixiy atamalarni o‘rganish, qayta tiklash bo‘yicha davlat miqyosida katta ijobiy ishlar bajarildi. Atamalarning ilmiy-nazariy asoslari yaratilib, joy nomlarini qo‘yish, o‘zgartirish, bekor qilish bilan bog‘liq tarixiy yo‘nalishlar belgilanib, shaxslar nomini qo‘yish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Sirdaryo viloyatiga xos tarixiy-etnologik manbalar ma’lum ma’noda o‘rganilib, mavjud atamalar umumlashtirilib, ilmiy, nazariy jihatdan asoslab berildi. Sirdaryo viloyati ko‘p urug‘li, ko‘p tilli xalqlar yashaydigan hudud hisoblanib, aholisi tiliga, urf-odatlariga mos kelmaydigan atamalar ham mavjud. Eng muhimi tarixiy atamalarni xalqimiz ruhiyatiga mos tahlil etish orqali shaxslar nomini abadiylashtirish, Vatan ozodligi, mustaqilligi, xalqaro tinchlikni mustahkamlash yo‘lida mardlarcha halok bo‘lgan shaxslar nomlarini joy nomlariga qo‘yish muhim tarixiy ahamiyatga ega voqea ekanligi izohlab berildi. Maqolada fan va madaniyatimiz, iqtisodiyotimiz rivojiga munosib hissa qo‘shgan tarixiy shaxslar nomini abadiylashtirish bo‘yicha ham muhim ishlar qilinib, tarixiy atamashunoslik fani rivojiga munosib hissa qo‘shish bosh maqsad qilib olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov B. “Tarixdan qisqacha izohli lug‘at”, – Toshkent, 1977. – B. 107.
2. Gritsina A. A. “Qadimiy Zomin”. – Toshkent, 2018. – B. 131.
3. Грицина А. А. Археология, история и архитектура средневековой Уструшани. – Самарканд, 2013. – Б . 56-64
4. Qorayev S. O‘zbekiston viloyatlari toponimlari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – B. 240
5. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent, 2006. – B. 147
6. To‘ychiboyev B. B. Sirdaryo viloyati toponimlari. Guliston, 2024. – B. 80-86.
7. Oxunov N. Til va joy nomlari, – Toshkent, 1988. – B. 9-14
8. Oxunov N. Toponimlarining lug‘aviy-ma’noviy tasnifi. – Toshkent, 2023. – B. 21-23.

UMUMTA'LIM MAKTABI MUSIQA O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA "MUSIQA O'QITISH METODIKASI" VA "CHOLG'U IJROCHILIGI" FANLARINING O'ZARO INTEGRATSIYASI.

Raximov Nurillo Narzullaevish, Guliston davlat pedagogika instituti
"Tarix va san'atshunoslik" kafedrasi, dotsenti v.b.
e-mail: nurillorahimov874@gmil.com

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogik oliy ta'lim muassasalarida umumta'lim maktablarining bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda "Musiqa o'qitish metodikasi" va "Cholg'u ijrochiligi" fanlarini o'qitish jarayonida fanlarning integratsiyasidan foydalanish jarayoni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchi-yoshlar, musiqa san'ati, musiqa mashg'ulotlari, oliy ta'lim, shaxs kamoloti, musiqa o'qitish metodikasi, ijrochiilk ko'nikmalari, bosqich;

ВЗАИМНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ НАУК «МЕТОДОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ МУЗЫКИ» И «ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ» В ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВСКОЙ ШКОЛЬНОЙ МУЗЫКИ.

Annotatsiya. В данной статье анализируется процесс использования интеграции предметов в процессе преподавания «Методика преподавания музыки» и «Инструментальное исполнительство» при подготовке будущих учителей музыки общеобразовательных школ педагогических вузов.

Ключевые слова: студенческая молодежь, музыкальное искусство, музыкальная подготовка, высшее образование, личностное развитие, методика преподавания музыки, исполнительское мастерство, сцена;

MUTUAL INTEGRATION OF "MUSIC TEACHING METHODOLOGY" AND "INSTRUMENT PERFORMANCE" SCIENCES IN THE TRAINING OF UNIVERSITY SCHOOL MUSIC TEACHERS.

Abstract. This article analyzes the process of using subject integration in the process of teaching the subjects "Music Teaching Methodology" and "Instrumental Performance" in the training of future music teachers of general education schools in pedagogical higher educational institutions.

Key words: students-youth, musical art, music lessons, higher education, asosiy maqsadi – mustaqil va ijodiy fikrlovchi, yuksak ma'naviyat va madaniyatli, umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun har tomonlama rivojlangan, kasbiy-metodik tayyorgarlikka ega bo'lajak musiqa o'qituvchi-shaxsini tarbiyalash har bir xalq va davlatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Kirish. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarini barkamol shaxs sifatida har tomonlama rivojlantirish, ularda ma'naviy madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo'lgan musiqiy madaniyatni shakllantirishning dasturiy vazifalarini ro'yobga chiqaruvchi o'qituvchidan o'ziga xos kasbiy-pedagogik va metodik tayyorgarlik, yuksak ijrochilik mahoratini talab etadi.

O‘quvchi-yoshlar qalbida nafosat, go‘zallik, yuksak estetik his-tuyg‘ularni, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish omili bo‘lgan musiqa san’ati, musiqa mashg‘ulotlarining barcha ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ushbu jarayonni davlat ta’lim standartlari darajasida tashkil etish uchun musiqa o‘qituvchisiga etarli darajadagi kasbiy tayyorgarlik zarurdir. Umumiy va kasbiy kompetensiya talablariga javob bera oladigan bunday musiqa o‘qituvchisi pedagogika oliy ta’lim muassasalarining “Musiqa ta’limi” ta’lim yo‘nalishi bakalavriat bosqichda bakalavr kadrlarini tayyorlash bilan amalga oshiriladi.

Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, uni rivojlangan davlatlar darajasiga olib chiqish, bo‘lajak pedagog kadrlarni tayyorlashning sifat va samaradorligini oshirish, o‘quv-tarbiya jarayonini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida tashkil etish mamlakatimizda olib borilayotgan davlat siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili. Bola tarbiyasi va unga murabbiylik, ustozlik qilish sohasida xalqimiz ulkan tajribaga ega. Milliy tarbiyamiz tarixida insoniy go‘zallik va komillik g‘oyasini Al-Beruniy, Ibn-Sino, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Bobur, Jaloliddin Rumiy ilgari surgan va minglab shogirdlari qalbiga muhrlab ketgan. Ana shunday jahonga mashhur allomalarimizning boy ma’naviy merosi vorisligini sadoqat bilan davom ettirish, ilm-fan, kadrlar tayyorlash sohalarini yanada takomillashtirishda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi va uning kasb mas’uliyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Bobokalonlarimizdan Abu-Nasr Al Farobiyning ma’rifatparvarlik g‘oyalari tizimida bola shaxsini tarbiyalashda musiqa san’atining maqsadi va vazifalari alohida e’tirof etiladi. Unda inson hayotida musiqaning ahamiyati qayd qilinib, “Ey musiqa olami, yaxshiyamki sen borsan, agar sen bo‘lmaganda insonning axvoli ne kechar edi” – deya xitob qilinadi.

Alloma Abu Ali Ibn Sinoning musiqiy-ma’rifiy qarashlarida ham musiqa shaxsning ma’naviy va jismoniy madaniy tabiatiga ta’sir etuvchi qudratli vosita sifatida ta’rif beriladi. Bolada juda yoshligidan boshlab musiqa hissiyotini tarbiyalash lozim, bu esa uning ruhiy holatini mustahkamlaydi - degan g‘oya ilgari suriladi. Alloma mashhur “Tibbiyot qonunlari” kitobida bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun ikki narsani qo‘llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi uxlatish uchun odat bo‘lib kelgan musiqiy allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab musiqaga bo‘lgan ehtiyoj hosil bo‘ladi, degan mazmundagi fikrni ilgari suradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxs kamolotida musiqa ta’limi va tarbiyasini amalga oshirish albatta o‘qitish metodikasi va ta’lim texnologiyalariga bevosita bog‘liqdir. Musiqa o‘qitish metodikasi fan sifatida tizimga mansub bo‘lib, o‘zining mustaqil o‘rniga ega. Bu fan musiqa o‘qitish metodikasi mazmuni, metodlarini yanada takomillashtirish maqsadida uning qonuniyatlarini o‘rganadi. “Musiqa o‘qitish metodikasi” ta’lim muassasalarida musiqa nazariyasi, vokal ijrochiligi, cholg‘u ijrochiligi, dirijorlik, nafosat, musiqashunoslik, fiziologiya, ruxshunoslik hamda musiqa tarixi va adabiyoti kabi fanlarining umumlashtirilgan tajribalariga tayanadi. Musiqa o‘qitish metodikasi ayniqsa, nafosat va musiqashunoslik fanlari bilan uzviy bog‘liq.

60111300 - “Musiqa ta’limi” ta’lim yo‘nalishining o‘quv rejasida “Cholg‘u ijrochiligi” faning I-semestrda 76 soat berilganini hisobga oladigan bo‘lsak, bu fanni talabalar bitirgunlaricha dars jarayonida, o‘quv reja asosida shug‘ullanmaydilar. Lekin, bo‘lajak o‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyati jarayonida cholg‘u asbobi bilan uzliksiz shug‘ullanishni taqozo qiladi. Shuning uchun “Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari” fanini o‘zlashtirishda uning amaliy hamda laboratoriya

mashg‘ulotlari jarayonida berilgan musiqa asarlarini biror cholg‘uda chalib o‘rganish va bir vaqtning o‘zida kuylashni ham amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Bundan tashqari I-kursning II-semestridan boshlanadigan “Maktabgacha ta’limda musiqa o‘qitish metodikasi” fanining amaliy mashg‘ulotlari (40 soat) jarayonida ham berilgan musiqa asarlarini rubob, dutor, fortepiano va. b. cholg‘ularda chalish bilan bir qatorda kuylash ham yaxshi natija bermoqda.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobining 1-bo‘limida:

a) ta’limning uzluksizligiga erishish maqsadida umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va oliy ta’lim dasturlarining uyg‘unligi va izchilligini ta’minlash;

b) fanlarni o‘zlashtirishda talabalar orasida sog‘lom raqobatni rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;

c) talabalarning ishlab chiqarish, malakaviy va boshqa turdagi amaliyotlarini mazmunli tashkil etish uchun uslubiy bazani ishlab chiqish va rivojlantirib borish; [2]

d) kabi vazifalarni bajarish borasida, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini umumta’lim maktablarining musiqa dasturlari bilan tanishtirish va undagi talablarni bajarish, “Cholg’u ijrochiligi” fani bo‘yicha talabalarni guruhchalarga bo‘lib, musiqiy tayyorgarlik bilan kelgan talabalarni guruhchalarga sardor qilib tayinlash, sardorlar yordamida tayyorlangan asarlarni yakka va jamoa bo‘lib ijrolarini eshitib baholash, shuning bilan bir qatorda guruhchalar o‘rtasida raqobatlashishni tashkil etish, 2 va 3 bosqich talabalarini (4+2) malakaviy amaliyotlarini tashkil qilish bilan ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashdek amaliy ishlar bajarilmoqda.

Bugungi kun talabiga ko‘ra II-III bosqich talabalari 4+2 uzliksiz malakaviy amaliyotga haftaning 2 kunida umumta’lim maktablarida faoliyat olib bormoqdalar. Oliy talim auditoriyalarida olgan nazariy va amaliy bilimlarini malakaviy amaliyotda qo’llash orqali musiqa darslari jarayonini kuzatmoqdalar (II-bosqich) va amaliy darslarni tashkil qilmoqdalar hamda sinfdan tashqari tadbirlarni tashkil qilishda sinf rahbarlariga ko‘maklashmoqdalar (III-bosqich).

Umumta’lim maktablaridagi musiqa mashg‘ulotlari maktab musiqa o‘qituvchilari va qisman oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari tomonidan olib borilmoqda. Ikkinchi bosqichdagi malakaviy (kuzatuv) amaliyoti uchinshi kursdagi pedagogik amaliyotga poydevor vazifasini bajarmoqda. Uchinshi bosqich talabalarining ba’zilari esa yashash joylarida mustaqil kasbiy faoliyatlarini olib bormoqdalar. Bu jarayon talabalarni bo‘lg‘usi kasblariga nisbatan bo‘lgan munosabatlarini shakllanishida juda kerakli jarayon ekanligini his qilmoqdalar. Har bir talaba kelajakda o‘qituvchilik kasbining naqadar sharafli ekanligiga amin bo‘lmoqda. Ba’zi bir talabalarning o‘qituvchilik kasbiga bo‘lgan munosabatlarida o‘zgarishlar ro‘y berayotganligining guvohi ham bo‘lish mumkin bo‘ldi. Bular: avvalambor o‘quvchilarni inson sifatida o‘z oila a’zosidek (aka-uka, opa-singil) ko‘rish va unga yaqin kishisidek munosabatda bo‘lish kerakligini, o‘qituvchi bo‘lish uchun mutaxassislik fanlarini chuqur egallash kerakligini, amaliy mashg‘ulotlarni (chalish, kuylash, dirijorlik qilish va boshq) talab darajasida bajarish kerakligini, o‘qituvchiga oid barcha kasbiy sifatlarni egallash kerak ekanligini his qila boshladilar.

Tahlil va natijalar. O‘qitish masalalari uni metodikasining asosini tashkil etsa, ta’limning quyidagi mazmun va metodlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi:

- o‘quvchilarning kuylash faoliyatlaridagi muammolarni hal qilishda metodika fiziologiya tadqiqotlariga tayanadi;

- musiqa o‘qitish metodikasining mohiyati musiqa san’ati hamda madaniyati o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun muhim ahamiyatga ega;

- metodikaning fan sifatida rivojlanishi jamiyatda ta’lim va tarbiya hamda musiqa san’atini takomillashib borishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Shular bilan birgalikda musiqa tarbiyasi metodikasi umumiy prinsiplarni ilgari suradi. Bular onglilik, badiiy va texnik rivojlanish prinsiplarga ega. Mazkur prinsiplar o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish, musiqaga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytirish, badiiylikni tarbiyalashga qaratilgandir.

Musiqa asarini ongli idrok etish, asar mazmunini ochishda va o‘quvchilarga musiqiy tajribalarni to‘plashda, ularning ma’naviy dunyosini boyitishda yordam beradi. Musiqa ta’limi va tarbiyasi emotsional onglilik prinsipi uyg‘unlashishi orqali tinglanadigan asarni to‘g‘ri baholay olish imkoniyatlarini rivojlantiradi. Ularning musiqaga qiziqishida didlari tarbiyalab boriladi. Badiiy va texnik bosqich prinsipi asarning badiiy va ifodali ijro etish uchun malakali kadrlar talab etadi. O‘quvchilarda kuylash malakalarini egallashlariga e’tibor beradi. O‘quvchilarga musiqaning rivojlanish prinsiplari to‘g‘risidagi tasavvurlarini shakllantirish, qobiliyatlarining rivojlantirilishi natijasida ular yana musiqiy tushunchalarni bilib olishadi. Musiqa o‘qitish metodikasi tarbiya jarayonida ko‘pgina omillarga bog‘liq ekanligini e’tirof etadi. O‘quvchilarning musiqiy madaniyati faqatgina umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ta’siri ostida rivojlantirish ayni ta’sirli vositadir. Shular bilan birga o‘quvchidan uyda albatta tevarak atrof, ommaviy axborot vositalari yaxlit xildagi ijtimoiy vositalar tizimi ham katta rol o‘ynaydi.

Musiqa o‘qitish metodikasi ta’lim metodlarini tanlashda ham pedagogika ravnaqi metodlarini ishlab chiqishda quyidagi muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda:

a) metodlarning musiqa tarbiyasi, mazmunini sinovi, ijroga bog‘liqligi;

b) o‘quvchilarda musiqiy va ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi;

c) musiqiy qobiliyat va ovozning rivojlanishi, musiqani idrok etishning yosh va yakka tartibdagi xususiyatlari;

d) o‘quvchilarning rivojlanishida musiqiy faoliyatlarning turli shakllarda foydalanish imkoniyatlari bilan bog‘liqligi.

Metodikaning vazifalariga esa o‘quv tarbiya jarayonini turlicha shakllantirish yanada rivojlantirish musiqa darslaridan tashqari musiqa mashg‘ulotlari, sinfdan va maktabdan tashqari ishlariga to‘garaklar, bayramlar, ko‘ngil ochish kechalari kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi “Madaniyat va san’at sohasini rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-112-son Qarorining 1-chi bo‘lim a) qismida “mazkur qarorga 1-ilovadagi ro‘yxatda keltirilgan milliy cholg‘ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o‘quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo‘lish musiqa fani o‘qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi;” [1] – deb, ko‘rsatilgan.

Qarorni bajarish yuzasidan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisida musiqiy-pedagogik tayyorgarlikning shakllanishida “Cholg‘u ijrochiligi” yetakchi predmet hisoblanadi. “Cholg‘u ijrochiligi”da chalish uslubiyati talabalarning musiqiy-estetik va umumiy rivojlanish o‘rtasidagi uzulish borligi nuqtai nazaridan alohida yondashishni talab qildi. Zamonaviy “Musiqa madaniyati” darsi jarayonida texnik vositalar, turli xil musiqa asboblari (rubob, dutor, fortepiano, doira va b.) dan foydalanish shaxsiy ijrochiilk ko‘nikmalarini egallashga yangicha qarashga majbur etdi. Maktab “Musiqa madaniyati” dasturini o‘zlashtirishning maqsad va vazifalarini belgilab olish zaruriyati tug‘ildi. Bu bilan bog‘liq o‘tilayotgan mashg‘ulot quyidagi bosqichlarda tashkil qilindi: birinchi bosqich, qo‘shiq ustida ishlash, kuyni nota nomlari bilan kuylash, qo‘shiq aytish bilan bir vaqtda qo‘l bilan dirijyorlik elementlarini bajarish, cholg‘u ijrochiligida chalish, o‘z ijrosini kuzatib borish, musiqani tahlil qilish. Ikkinchi bosqich, qo‘shiqning obrazli mazmunini ochishda musiqiy til elementlarining tahlili, ilmiy ma’lumotlar, ifodali ijro etish. Uchinchi bosqich, o‘qituvchi rahbarligi ostida talabaga ko‘rsatilgan kamchiliklarni hisobga olgan holda yod olgan repertuarni chalish. To‘rtinchi bosqich, notaga qarab o‘qish: asarni tahlil qilish (guruhli mashg‘ulotlarda egallangan bilimlar asosida).

Darsning birinchi jo‘rlikda ijro etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, metro-ritm ustida ishlashni o‘z ichiga oldi. Ikkinchi bosqich, o‘qituvchi tomonidan ko‘rsatilgan kamchiliklar ustida ishlash va asarni mustaqil tahlil qilish. Uchinchi bosqich, repertuarni ijro etish. Bu qism darsning cho‘qqisi bo‘lib, konsert elementlarini o‘zida mujassamlashtirdi. Bu hissiy kayfiyat chalish san’atining asosini egallashga ishonchni tarbiyalash uchun zarurdir. To‘rtinchi bosqich, notani o‘qish va tahlil qilish, noma’lum musiqa asarini o‘qish malakasini shakllantirishga imkon yaratdi. Talabalarning individual daftarlariga ularning erishgan natijalari qisqacha xulosalar, navbatdagi mashg‘ulotgacha bajarilishi kerak bo‘lgan kamchiliklar va ko‘rsatmalar qayd qilib borildi. Bu esa, rivojlanish darajalarini kuzatishga va tajribani uzluksiz to‘plashga imkon berdi. Har bir talaba bilan mashg‘ulot o‘tkazish sharoitida o‘quv semestrining natijasi o‘laroq, guruhiy konsertlar uyuushtirish yordamida musiqa san’ati bilan shaxsiy-ijodiy muloqotda bo‘lish imkoniyati tug‘ildi. Bundan tashqari guruhiy konsertlar talabalarning musiqa haqida o‘z fikrlarini ifodalashlariga, o‘quv va qo‘shimcha materiallarni o‘zlashtirishlariga, musiqani eshitish ko‘nikmasi shakllanishiga, ijro etilgan asarni tahlil qilish malakasining paydo bo‘lishiga ko‘maklashdi.

Ma’lumki, bir vaqtning o‘zida ham chalish, ham kuylash musiqiy qobiliyatning rivojlanishiga kuchli ta’sir qiladi. Chalish va kuylash jarayonida bosh miya, quloq, ovoz, ko‘rish va boshqalar orqali inshaklsiya olinadi. Bir vaqtda chalish va kuylash faoliyati musiqiy eshitishning rivojlanishini samarali amalga oshiradi. Bu esa, ovoz va eshitish o‘rtasidagi muvofiqlik yetarlicha rivojlanmagan talabalar uchun juda muhimdir. Foydalanilgan yo‘l yetarlicha samarali bo‘lib chiqdi. Shunga ko‘ra, chalish va kuylash maqsadga muvofiq uzviy va uzoq vaqtdan beri o‘tilayapti. Ovozda ohangni to‘g‘ri kuylashni yaxshilash natijalarining cholg‘u ijrochiligida ijro etish sifatiga ta’siri shundoq ko‘rinib turibdi. “Cholg‘u ijrochiligi” mashg‘ulotlarida olib borilgan tajribalar natijasida “Musiqa madaniyati” dasturi va darsligidagi berilgan barcha musiqa asarlarini ijro etadigan bo‘ldilar. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, cholg‘u ijrochiligida chalish ishida eng muhimi talabalarda o‘zlari ijro etgan musiqa mazmunini chuqur tushunish va yorqin tasavvur etish ko‘nikmasining shakllanishiga; temp tuzilishining barqarorligini, o‘ziga xos qiyinchiliklarni anglash va bartaraf etishga urinish tajribasi paydo bo‘lishiga erishildi.

Shunday qilib, “Cholg‘u ijrochiligi” mashg‘ulotlari jarayonini tahlil qilish natijalariga ko‘ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining maktabdagi musiqiy-amaliy faoliyat vazifalari bilan bog‘liq bo‘lgan “Cholg‘u ijrochiligi” fanining “Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari” fani bilan o‘zaro aloqasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. Musiqiy-pedagogik ishlarning muayyan mazmuni bilan tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari: talabalarda cholg‘u ijrochiligi yordamida vokal-xor elementlarini o‘zlashtirish va musiqani yorqin ohangda ijro etish ko‘nikma hamda malakalarini shakllantirishga; bir vaqtning o‘zida kuylash, chalish va dirijyorlik qilish bilan talabalarning musiqiy eshitishlarida olg‘a siljishlariga; musiqadagi badiiylikni, obrazlilikni to‘g‘ri talqin eta olishga; dastlabki bosqichda asardagi ruhiy holatni aniqlash, mazmunni ochish, asosiy g‘oyani ajratishga; musiqiy rivojlanishning asosiy tamoyillari haqidagi tasavvur va tushunchalar bilan elementlar tuzulishlarni erkinroq tahlil qilishga; musiqa ifoda vositalarining ahamiyatini anglashga; mazmuni, g‘oyasi, ruhiy holati o‘xshash bo‘lgan musiqiy asarlarni o‘zlashtirishga; musiqiy asar qismlarida obrazning rivojlanishini eshitish va kuzatish orqali maxsus musiqiy kuzatuvchanlik ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirishga; mazmunni og‘zaki aytib berish orqali musiqiy obraz haqida tasavvurlarni boyitishga erishildi.

“Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari” fanini o‘qitishda “Cholg‘u ijrochiligi” fanini o‘zlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. “Cholg‘u ijrochiligi” fanini o‘qitish o‘quv yilining I-semestridan boshlanishini hisobga olsak, fanning boshlanishidan uni o‘qitishga katta e’tibor berilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Guruhda tahsil olayotgan talabalarning turli xil cholg‘u asboblarida o‘qiganluklarini hisobga olsak, ularni o‘rgangan cholgu asboblarida o‘qitishning iloji yo‘q. Shuning uchun O‘zbekiston xududidagi umumta’lim maktablarida cholg‘u (fortepiano) asboblarining yetishmasligini e’tiborga olsak, talabalarni bir xil cholg‘u asboblarida o‘qitishni taqozo qiladi. Shuning uchun “rubob” cholg‘u asbobida o‘qitish maqsadga muvoofiq bo‘ladi. Chunki “rubob” cholg‘u asbobi birinchidan: arzonligi, ikkinchidan, har bir talaba yoshligidan u bilan tanish ekanligi, uchinchidan, boshqa cholg‘u asboblariga nisbatan o‘rganish osonligini hisobga olsak, rubobni guruh talabalariga o‘rgatish bizningcha murakkab hisoblanmaydi va uni talabalar tezda o‘zlashtiradilar.

“Cholg‘u ijrochiligi” faninidan mashg‘ulotlarni tashkil etishda biz, avvalo talabalar orasidan rubob cholg‘u asbobida o‘qigan (xoh musiqa maktabida, xoh ixtisoslashtirilgan maktabda, xoh maktab to‘garaklarida, xoh mustaqil o‘rgangan) larni aniqlab olishdan boshladik. Guruhdagi 25-30 nafar talabalar orasidan 20-30 % chalishni biladiganlarni tashkil etadi. Shuni hisobga oladigan bo‘lsak, ular 5-6 nafarni tashkil etadigan bo‘lsa, har bir cholg‘uvchiga 4-5 nafar talaba to‘gri keladi. Shunday qilib, guruh 5-6 ta kichik guruhchalarga bo‘linadi. Bu gurhchalarga sardorlar tayinlanib, ular darsdan bo‘sh vaqtda berilgan topshiriqlarni birgalikda mustaqil tayyorlanadilar. Tayyorgarlikning natijasi guruh mashg‘ulotlari jarayonida guruhcha sardorlari boshchiligida, ansambl bo‘lib ijroda baholanib boriladi. Natija shuni ko‘rsatdiki, rubobni hech qachon chalmagan talabalar ham semester oxirida 80-90% o‘zlashtirishga erishdilar.

Xulosa va takliflar. Umumta’lim maktablaridagi “Musiqa madaniyati” darslarini bugungi kun talablari asosida tashkil qilish bo‘lajak musiqa o‘qituvchisidan ham nazariy, ham amaliy tayyorgarlikni talab etadi. Albatta, dars jarayonida texnik vositalardan foydalanish zaruratini inkor etmagan holda, o‘qituvchi tomonidan darsning musiqiy faoliyat turlarini jonli ijroda bajarib ko‘rsatish o‘quvchilarda dars mashg‘ulotlariga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshiradi.

Bo‘lajak umumta’lim maktabi musiqa o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda “Musiqa o‘qitish metodikasi” va “Cholg‘u ijrochiligi” fanlarining o‘zaro integratsiyasidan foydalanish qulay shart-sharoit hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. PF-5847-son. 08.10.2019.
3. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun. O‘RQ-637-son. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.
4. Panjiev Q. B. O‘zbek xalq qo‘shiqlari vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent, 2022. – B. 204.
5. Nurmatov H. “Rubob darsligi” O‘qituvchi. – Toshkent, 1993.
6. Raximov N. N. Musiqa o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Metodist nashriyoti”, 2023.
7. Raximov N. N. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisida kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni takomillashtirish. Monografiya. – Guliston, 2021.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Хайров Расим Золимхон углы, Доцент кафедры «Истории и искусствоведения» Гулистанского государственного педагогического института.
е-маил:xayrov@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к профессионально-методической подготовке учителей изобразительного искусства, включая использование проектного обучения, кейс-методов, информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), дифференциального подхода и междисциплинарных практик. Анализируется значение интеграции инновационных методов и цифровых технологий для повышения качества образования. Представлены примеры практического применения современных подходов в образовательном процессе, включая использование виртуальных музеев, электронных портфолио и заданий по художественному анализу произведений искусства. Отдельное внимание уделяется результатам педагогических экспериментов, подтверждающих эффективность предложенных методов. Выделены перспективы дальнейших исследований, направленных на разработку новых подходов с учётом индивидуальных особенностей студентов и внедрение технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс.

Ключевые слова: Профессионально-методическая подготовка, изобразительное искусство, ИКТ, дифференциальный подход, компетентностный подход, виртуальные, музеи, инновационные, методы обучения, художественный анализ;

TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGIGA ZAMONAVIY YUNDASHULAR

Annotatsiya. Maqolada tasviriy san’at o‘qituvchilarini kasbiy-metodik tayyorgarligiga zamonaviy yondashuvlar, jumladan, loyihaviy o‘qitish, keys-metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), differensial yondashuv va fanlararo amaliyotlardan foydalanish haqida so‘z boradi. Ta’lim sifatiga erishish uchun innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada ta’lim jarayonida zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash amaliyoti, jumladan, virtual muzeylar, elektron portfolio va san’at asarlari tahlili bo‘yicha vazifalardan foydalanish misollari keltirilgan. Taklif etilgan metodlarning samaradorligini tasdiqlovchi pedagogik eksperiment natijalariga alohida e’tibor qaratilgan. Talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish va sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish bo‘yicha kelgusi tadqiqotlar istiqbollari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Kasbiy-metodik tayyorgarlik, tasviriy san’at, AKT, differensial yondashuv, kompetentli yondashuv, virtual muzeylar, innovatsion o‘qitish metodlari, san’at tahlili;

MODERN APPROACHES TO THE PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF FINE ARTS TEACHERS

Abstract. The article examines modern approaches to the professional and methodological training of fine arts teachers, including the use of project-based learning, case methods, information and communication technologies (ICT), differentiated approaches, and interdisciplinary practices. The importance of integrating innovative methods and digital technologies to improve the quality of education is analyzed. Practical examples of applying modern approaches in the educational process are presented, including the use of virtual museums, electronic portfolios, and tasks for the artistic analysis of works of art. Special attention is given to the results of pedagogical experiments confirming the effectiveness of the proposed methods. The prospects for further research are outlined, focusing on the development of new approaches that take into account the individual characteristics of students and the implementation of artificial intelligence technologies in the educational process.

Keywords: Professional and methodological training, fine arts, ICT, differentiated approach, competency-based approach, virtual museums, innovative teaching methods, artistic analysis;

Введение. Современное общество предъявляет высокие требования к профессиональной подготовке учителей, особенно в сфере художественного образования. Учитель изобразительного искусства должен обладать не только глубокими знаниями в области искусства, но и методическими навыками, которые позволяют эффективно передавать эти знания ученикам. В условиях стремительного развития технологий и изменения образовательных стандартов возникает необходимость поиска новых подходов к подготовке педагогов, способных отвечать вызовам времени.

Актуальность темы подготовки учителей изобразительного искусства подчёркивается рядом стратегических документов Республики Узбекистан. В частности, в Указе Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 «О Стратегии “Узбекистан - 2030”» отмечается приоритетное значение внедрения инновационных подходов и цифровых технологий в систему образования для формирования высококвалифицированных специалистов, способных соответствовать мировым стандартам [1, с. 1]. Дополнительно, «Европейская рамка компетенций цифровой грамотности для педагогов» (DigCompEdu), разработанная Европейской комиссией в 2017 году [3, с. 2], подчёркивает важность интеграции цифровых инструментов в образовательный процесс для повышения уровня педагогической подготовки и соответствия современным вызовам образовательной среды.

Дополнительно, в Постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан от 2 ноября 2022 года № 633 «Об обеспечении учреждений культуры и искусства квалифицированными специалистами и их системной государственной поддержке» подчёркивается важность подготовки педагогов в области культуры и искусства, а также создания условий для их профессионального роста [2, с. 1]. Эти документы подчёркивают необходимость интеграции инновационных методов в образовательный процесс, что напрямую связано с подготовкой будущих учителей изобразительного искусства. Интеграция таких методов способствует

развитию профессиональных компетенций будущих педагогов, эффективному использованию современных технологий и формированию у обучающихся творческого мышления, эстетического восприятия и художественной культуры.

На основании изложенного, целью данной статьи является анализ современных подходов к подготовке учителей изобразительного искусства с акцентом на выявление их особенностей, преимуществ и перспектив внедрения в образовательный процесс.

Для достижения этой цели ставятся задачи: изучить теоретические основы подготовки педагогов, определить ключевые современные подходы, выявить основные проблемы и перспективы их внедрения, а также представить успешные примеры использования инновационных технологий и методов в образовательной практике.

Материалы и методы. В рамках материалов исследования проведен анализ учебных планов ведущих педагогических вузов, специализирующихся на подготовке будущих учителей изобразительного искусства. Особое внимание уделено содержанию дисциплин, таких как «Теория и методика преподавания изобразительного искусства», «История искусства», «Рисунок», «Живопись» и «Компьютерная графика». Данные дисциплины включают традиционные аспекты подготовки, такие как освоение классических техник рисования и композиции, а также современные подходы, включая использование мультимедийных ресурсов и цифровых инструментов.

Значительный вклад в развитие педагогической науки в области изобразительного искусства внесли ученые за рубежом, включая Dj. Dyui, который подчеркивал важность интеграции опыта учащихся в процесс художественного обучения, G. Kershenshteyner изучавший эстетические аспекты образования и Patti Drapeau [4] автор и эксперт в области креативного мышления и инновационных методов обучения. XXI веке в России работы В. С. Кузина, П. В. Пайдуков [6], С. И. Макроусова [7], М. Н. Сокольниковой [9], Л. Л. Малинской [8] и др. заложили основы творческого развития и компетенции будущих преподавателей изобразительного искусства. В нашей Республике значительным вкладом стали исследования Р. Хасанова, С. Булатова, С. Абдирасилова, Н. Ойдинова, К. Гулямова [9] направленные на совершенствование профессионально-методической подготовки педагогов с учетом индивидуальных способностей учащийхся [12, с. 26-31].

Современные учебные программы некоторых вузов акцентируют внимание на использовании электронных портфолио, позволяющих студентам представлять свои работы и методические разработки. Это способствует не только оценке их профессионального роста, но и формированию навыков работы с цифровыми инструментами, необходимых в условиях современной образовательной среды [10].

Кроме того, использование дифференциального подхода в образовательном процессе позволяет адаптировать задания под индивидуальный уровень подготовки студентов. Это повышает эффективность освоения материала, укрепляет уверенность студентов и способствует их профессиональному росту. Такой подход, в сочетании с электронными портфолио, объединяет традиционные методы обучения с инновационными, обеспечивая комплексную и персонализированную подготовку будущих учителей изобразительного искусства.

Профессионально - методическая подготовка учителей изобразительного искусства представляет собой комплекс мероприятий и образовательных процессов, направленных на формирование у будущих педагогов навыков и умений, необходимых для эффективного обучения

учеников основам художественного творчества. Это подготовка, сочетающая художественно-эстетическое образование, методическое мастерство и педагогическую компетентность [11, с. 338].

Ключевыми элементами такой подготовки являются:

- Знание теоретических основ искусства и педагогики.
- Умение анализировать и интерпретировать произведения искусства.
- Владение практическими методами преподавания изобразительного искусства.
- Способность адаптировать учебный процесс под индивидуальные потребности учеников.

Методическая подготовка учителя изобразительного искусства играет ключевую роль в обеспечении качественного обучения. Она формирует необходимые компетенции, развивает умение адаптировать содержание уроков под потребности учеников и способствует созданию творческой атмосферы на занятиях. Грамотный методический подход обеспечивает развитие художественных способностей, эстетического восприятия и активное вовлечение учащихся в процесс творчества.

Традиционные подходы к подготовке учителей изобразительного искусства, основанные на лекциях, практических занятиях и копировании произведений, формируют базовый уровень профессиональной подготовки. Однако их ограниченность в современных условиях требует дополнения инновационными методами, которые интегрируют технологии, обеспечивают гибкость и индивидуализацию обучения, что способствует повышению качества подготовки педагогов.

Современные подходы к подготовке будущих учителей изобразительного искусства включают **интеграцию теории и практики**, что позволяет сочетать теоретические знания с практической деятельностью. Такой подход обеспечивает более глубокое понимание взаимосвязи между знаниями и их реальным применением. Например, студенты не только изучают основы художественного творчества, но и применяют их, создавая произведения искусства или участвуя в организации выставок, что способствует их подготовке к будущей педагогической деятельности [10, с. 528].

Современные подходы к подготовке учителей изобразительного искусства включают использование ИКТ, междисциплинарный и компетентностный подходы. ИКТ расширяют возможности обучения, позволяя студентам работать с цифровыми инструментами, виртуальными музеями и образовательными платформами, что развивает их цифровую грамотность и делает процесс обучения более интерактивным [7, с. 6]. Междисциплинарный подход объединяет знания из разных областей, углубляя понимание искусства в культурном и историческом контексте, развивая критическое мышление. Компетентностный подход ориентирован на формирование у будущих педагогов ключевых навыков, необходимых для успешной профессиональной деятельности, что делает обучение более практикоориентированным [5].

Ключевыми направлениями компетентностного подхода являются:

Художественная компетентность, которая предполагает способность будущего учителя не только создавать произведения искусства, но и анализировать их, передавая ученикам теоретические и практические основы художественного творчества.

Методическая компетентность, включающая умение разрабатывать и проводить уроки, используя современные методики, а также адаптировать их под потребности различных групп учеников.

Коммуникативная компетентность, обеспечивающая способность эффективно взаимодействовать с учениками, коллегами и родителями, создавать комфортную и продуктивную атмосферу на занятиях.

Технологическая компетентность, которая охватывает владение современными инструментами, такими как программы для цифрового рисования, мультимедийные презентации и другие технологии, интегрируемые в образовательный процесс.

Компетентностный подход делает образовательный процесс практико-ориентированным, развивает у будущих педагогов опыт, необходимый для работы, и способность адаптироваться к инновациям в педагогике. [5] Современные подходы, включая интеграцию теории и практики, использование ИКТ, междисциплинарный и компетентностный подходы, делают подготовку учителей изобразительного искусства гибкой и инновационной. Они способствуют формированию педагогов нового поколения, способных не только передавать знания, но и вдохновлять учеников на творчество и самореализацию, что повышает качество профессиональной подготовки [8, с. 10].

Инновационные методы в обучении живописи. На одном из первых практических занятий по предмету «Живописи» был применен дифференцированный подход, направленный на развитие навыков студентов в соответствии с их индивидуальным уровнем подготовки. Мы предложили Преподавателю разделить группу на три подгруппы, ориентируясь на уровень владения техникой масляной живописи: начальный, средний и продвинутый.

Рисунок 1. Задание для студентов начального уровня.

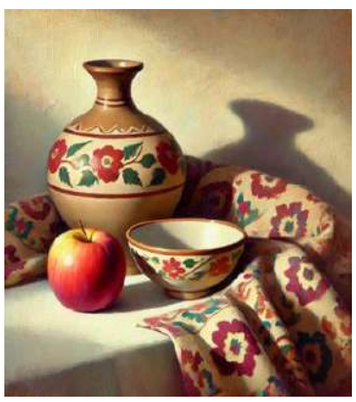

Рисунок 2. Задание для студентов среднего уровня.

Рисунок 3. Задание для студентов продвинутого уровня.

Начальный уровень: Студенты работали над заданием «Узбекский натюрморт» (например, яблоко и национальный ткань). Основной целью было освоение базовых приемов работы с масляными красками: смешивание цветов, создание плавных переходов и контроль за текстурой мазков. Преподаватель давал пошаговые инструкции и демонстрировал основные техники, чтобы студенты могли уверенно справиться с заданием (Рисунок 1).

Средний уровень: Участники этой группы выполняли задачу средней сложности - «Узбекский натюрморт с двумя предметами и яблоком»

(например, ваза с фруктами на фоне сложенной ткани). Они сосредоточились на создании глубины композиции с использованием тональной градации и плавных цветовых переходов. Преподаватель предоставлял больше свободы для интерпретации, ограничиваясь корректирующими рекомендациями и поддержкой (Рисунок 2).

Продвинутый уровень: Студенты получили творческое задание - «Узбекский национальный натюрморт» (например, натюрморт с элементами традиционной посуды, фруктами и тканями). Они самостоятельно подбирали палитру, работали над детальной проработкой с использованием техники «слоённая живопись», включая сложные тональные переходы и текстурные эффекты. Преподаватель выступал в роли консультанта, помогая находить оригинальные решения, усиливать выразительность композиции и совершенствовать её художественный замысел (Рисунок 3).

Каждое задание было адаптировано к уровню подготовки студентов, что позволило укрепить их базовые навыки и повысить уверенность в процессе работы. Итоговые работы всех подгрупп продемонстрировали заметный прогресс в освоении техники масляной живописи и индивидуальный подход к выполнению заданий. Завершенные произведения были включены в портфолио студентов и использованы для оценки их профессионального роста.

Дифференцированный подход обеспечил продуктивность занятия, позволив студентам с разным уровнем подготовки эффективно развивать свои навыки в масляной живописи.

Практический опыт внедрения современных подходов с использованием ИКТ на уроке «История изобразительного искусства»

В рамках практического урока «История изобразительного искусства» использовались современные подходы с интеграцией информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Преподаватель демонстрировал на электронной доске слайды с произведениями известных художников, а студенты выполняли задания по художественному анализу картин. Такой формат способствовал развитию аналитических и критических навыков студентов, а также формированию понимания стилистических особенностей различных эпох.

Задания для студентов:

1. Леонардо да Винчи - «Мона Лиза». Проанализируйте композицию картины (Рисунок 4). Как художник организовал пространство и выделил центральный образ? Обратите внимание на жесты и позы персонажа. Какие эмоции они передают, и как это связано с сюжетом? Опишите использование света и тени. Как они помогают создать глубину изображения?

2. Рембрандт ван Рейн - «Возвращение блудного сына». Определите главных персонажей картины (Рисунок 5). Как их расположение в композиции подчёркивает смысл сюжета? Проанализируйте эмоциональный подтекст произведения. Как передаются чувства через светотень и детали? Обратите внимание на текстуры и мазки. Как они создают реалистичность и подчёркивают драматизм сцены?

3. Урал Тансыкбаев - «Вечер в горах». Проанализируйте цветовую палитру картины (Рисунок 6). Как она отражает идею движения и времени суток? Обратите внимание на мазки и текстуры. Как они передают атмосферу и эмоции? Как картина соответствует принципам импрессионизма? Приведите примеры.

Интеграция ИКТ на уроках. «История изобразительного искусства» обеспечивает визуализацию материала, делая процесс обучения более интерактивным. Например, задания по анализу картин Леонардо да Винчи,

Рембрандта и Урала Тансыкбаева позволяют студентам углубиться в изучение художественных стилей, развивать аналитическое мышление и лучше понимать историко-культурный контекст произведений искусства. Такой подход способствует формированию комплексного подхода к изучению изобразительного искусства.

Результаты и обсуждение.

Рисунок 4.
Леонардо да Винчи.
«Мона Лиза»

Рисунок 5.
Рембрандт ван Рейн.
«Возвращение блудного сына»

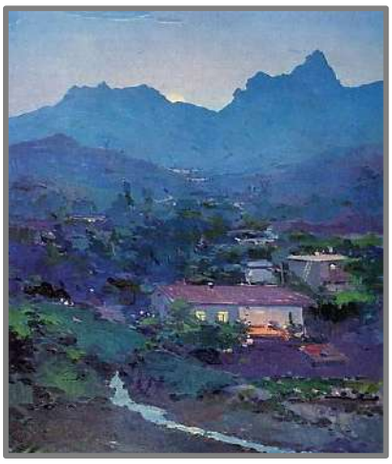

Рисунок 6.
Урал Тансыкбаев.
«Вечер в горах»

Результаты педагогических экспериментов. Эффективность внедрения современных подходов была подтверждена результатами педагогических экспериментов во втором полугодии 2023-2024 учебного года, проведённых среди **105 студентов** 2-го и 3-го курсов бакалавриата направления «Изобразительное искусство и инженерная графика» Гулистанского государственного педагогического института. В рамках эксперимента применялись интерактивные методы обучения и дифференциальный подход, направленные на повышение вовлечённости студентов и развитие их профессиональных навыков.

Использование интерактивного обучения и дифференциального подхода на занятиях «Живописи» позволило увеличить вовлечённость студентов в учебный процесс на **30%.** Студенты активно участвовали в обсуждениях по предмету «История изобразительного искусства», выполняли задания с использованием виртуальных музеев и графических программ на электронной доске, что способствовало более глубокому пониманию учебного материала. Применение кейс-методов дало возможность **85% студентов** почувствовать себя увереннее при анализе педагогических ситуаций и разработке решений для сложных задач, что особенно важно для их профессиональной подготовки (см таблицу 1.).

1 таблица

№	Элементы эксперимента	Описание	Примеры
1	**Количество участников**	**105 студентов** 2-го и 3-го курсов бакалавриата направления «Изобразительное искусство и	Уроки «Живописи» и «История изобразительного искусства».

		инженерная графика» ГулГПИ.	
2	**Применяемые методы**	Интерактивные методы обучения, дифференциальный подход, кейс-методы.	Интерактивные обсуждения, выполнение заданий с учётом уровня подготовки.
3	**Результаты (вовлечённость)**	Увеличение вовлечённости студентов в учебный процесс **на 30%.**	Задания с виртуальными музеями, активные обсуждения по предмету.
4	**Результаты (анализ педагогических ситуаций)**	**85% студентов** отметили повышение уверенности в анализе педагогических ситуаций и разработке решений.	Анализ педагогических ситуаций, разработка решений в кейсах.
5	**Примеры использования ИКТ**	Использование виртуальных музеев, графических программ на электронной доске для выполнения заданий.	Глубокое изучение материала через визуализацию и цифровые технологии.

Проведённые педагогические эксперименты подтвердили эффективность современных подходов к профессионально-методической подготовке учителей изобразительного искусства. Интерактивные методы обучения, дифференциальный подход и использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) позволили увеличить вовлечённость студентов в учебный процесс на 30%. Кейс-методы способствовали развитию уверенности у 85% студентов в анализе педагогических ситуаций и разработке решений, что особенно важно для их будущей профессиональной деятельности.

Использование ИКТ, включая виртуальные музеи и графические программы [4], сделало обучение более интерактивным и наглядным. Дифференциальный подход позволил учитывать индивидуальные способности студентов, обеспечивая персонализированное развитие и повышение их профессиональных компетенций.

Результаты экспериментов демонстрируют, что интеграция инновационных методов в образовательный процесс способствует подготовке педагогов, которые не только владеют современными технологиями, но и способны эффективно адаптироваться к вызовам быстро меняющейся образовательной среды. Это подчёркивает необходимость дальнейших исследований и разработки новых подходов для обеспечения качественной подготовки специалистов в области изобразительного искусства.

Заключение. Современные подходы к профессионально-методической подготовке будущих учителей изобразительного искусства, такие как проектное обучение, кейс-методы, использование ИКТ, дифференциальный подход и междисциплинарные практики, значительно повышают актуальность и эффективность образовательного процесса. Эти методы

способствуют формированию ключевых компетенций, необходимых для успешной педагогической деятельности, и готовят будущих учителей к решению реальных профессиональных задач. Дифференциальный подход, позволяющий учитывать уровень подготовки студентов, особенно эффективен в практических занятиях, так как обеспечивает индивидуализацию обучения и стимулирует профессиональный рост. Гибкость, практическая направленность и инновационный характер обучения позволяют педагогам адаптироваться к изменениям и эффективно справляться с вызовами современной образовательной среды.

Рекомендации по внедрению инновационных методов в образовательный процесс.

1. Интеграция цифровых технологий: Включение в образовательные программы «Живопись», «История изобразительного искусства» инструментов, таких как виртуальные музеи, программы для цифрового дизайна и платформы для дистанционного обучения.

2. Разработка гибких курсов: Создание междисциплинарных модулей, объединяющих знания из различных сфер, для повышения их практической значимости.

3. Повышение квалификации преподавателей: Регулярное проведение тренингов и семинаров, направленных на освоение инновационных методов и технологий.

4. Создание условий для интерактивного и дифференцированного обучения: Обеспечение доступа к ресурсам и оборудованию, необходимым для реализации проектных, визуально-интерактивных методов и дифференциального подхода, что позволит учитывать индивидуальные потребности студентов.

На основании изложенного были сформулированы перспективы дальнейших исследований. В их рамках планируется проведение анализа эффективности современных подходов к профессиональной подготовке учителей, разработка инновационных методов обучения, учитывающих индивидуальные особенности студентов, а также внедрение технологий искусственного интеллекта для персонализации образовательного процесса. Реализация указанных направлений исследований направлена на повышение качества подготовки педагогов, обеспечивая её соответствие современным требованиям образовательной среды и актуальным запросам общества.

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158. О Стратегии «Узбекистан – 2030» // https://lex.uz/ru/docs/6600404

2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 02.11.2022 г. № 633 Об обеспечении учреждений культуры и искусства квалифицированными специалистами и их системной государственной поддержке // https://lex.uz/docs/6266660

3. Европейская рамка компетенций цифровой грамотности для педагогов (Dig Comp Edu). Европейская комиссия. - 2017. // https://skillsproof.kz/restful/v1/domain/registry/documents/539135/

4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking andproblem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014. – P. 4-14.

5. Муслимов Н. А. Касб таълими укитувчиларининг касбий компетент-лигини шакллантириш технологияси. – Тошкент: Фан ва технология, 2013. – Б. 128.

6. Пайдуков П. В. Формирование профессиональной компетентности у будущих учителей изобразительного искусства в процессе предметной подготовки. Автореф. дис. канд. пед. наук. – Чебоксары, 2013. – С. 22

7. Макроусов С. И. Развитие профессиональной компетентности учителей изобразительного искусства в процессе обучения компьютерному моделированию. Автореф. дис. канд. пед. наук – Екатеринбург, 2012. – С. 24

8. Малинская Л. Л. Педагогические условия подготовки будущих учителей изобразительного искусства к руководству художественно-творческой деятельности школьников Автореф. дис. канд. пед. наук – Уфа, 2010. – С. 24

9. Xayrov R. Z. Tasviriy san’at fanini o‘qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent: Metodist nashriyoti, 2023. – B. 276.

10. Khayrov R. Z. Training Future Fine Arts Teachers In The Context Of Digitalization. American Journal of Social and Humanitarian Research / ISSN: 2690-9626/ Vol. 5 No. 12. 2024 December/ – P. 528-537 https://www.globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/3149

11. Хайров Р. З. Актуальные вопросы совершенствования методической подготовки будущих учителей изобразительного искусства “Ссиенсепроблемс.уз Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” халқаро илмий-методик ОАК електрон журнали. 4-сон. 4-жилд. – Б. 388-395 https://scienceproblems.uz/

12. Khairov R. Z., Khairova M. R. Professional Training of Future Fine Arts Teachers Based on an Individual Approach._Multidimensional Research Journal. ISSN: 2751-7543 Volume 03 Number 04 (2024), – B. 26-31

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Yuldashov Abrorjon Ubaydulloyevich, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi g.f.n.,dotsent
e-mail: abrorjon_yuldashov@gmail.com
Ahmadqulov Said Rauf o'g'li, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi stajor-o'qituvchisi.
e-mail: saidjonahmadqulov5@gmail.com
Fayzullaev Manas Musurmonqul o 'g 'li, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi stajor-o'qituvchisi.
e-mail: saidjonahmadqulov5@gmail.com
Yo'ldosheva Marjona Vohidovna, Guliston davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrasi, Geografiya va IBA ta'lim yo 'nalishi 2-bosqich talabasi.
e-mail: marjona_vohidovna@gmail.com

Annotatsiya. Maqola ta'lim tashkilotlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda raqamli texnalogiyalarni o'rni, yangi davlat ustuvor loyihasini o'rganishga bag'ishlangan. Raqamli texnalogiyalarning joriy etihning asosiy maqsadi – ta'lim va o'qitish samaradorligini oshirish, talabalarga zamonaviy dunyoda o'zaro munosabat ko'nikmalarini va raqamli loyihalarni yaratish qobiliyatini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish yoritilgan.

Kalit so'zlar: ustuvor loyiha, raqamli texnologiyalar, axborot maydoni, ta'lim jarayoni, vizual illyustratsiya.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. Статья посвящена исследованию роли цифровых технологий во внедрении современных технологий в образовательные организации – новому государственному приоритетному проекту. Основная цель внедрения цифровых технологий – повышение эффективности образования и обучения, предоставление студентам навыков взаимодействия в современном мире и возможности создания цифровых проектов. Освещено использование цифровых технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: приоритетный проект, цифровые технологии, информационное пространство, образовательный процесс, визуал иллюстрация.

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article is devoted to the study of the role of digital technologies in the introduction of modern technologies in educational organizations, the new state priority project. The main goal of the current implementation of digital technologies is to increase the efficiency of education and training, to provide students with the skills of interaction in the modern world and the ability to create

digital projects. The use of digital technologies in the educational process is highlighted.

Key words: priority project, digital technologies, information space, educational process, vizual illyustratsiya.

Kirish. Hozirgi zamon axborot resurslarining jadal rivojlanishi va raqamli vositalar mavjudligi ta’limning barcha tashkilotlari uchun o‘quvchilarning raqamli texnologiyalar sohasida ko‘nikmalarini rivojlantirishga, bolalarga ta’lim berish uchun yangidan-yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Bu borada o‘quvchlar ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish, dasturlash elementlari bo‘yicha treninglar va eng muhimi, kelajakdagi kasbi uchun raqamli loyihalarni yaratish qobiliyatini shakillanishida maktab o‘quvchilariga va shu bilan birga o‘qituvchilari uchun ham uzluksiz imkoniyatlarin yaratib bermoqda.

Bu borada, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash ва uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida gi Farmoniga asosan mamlakatimizda ham qator ishlar amalga oshirilmoqda-ki, shulardan biri ta’lim sohasini raqamlashtirishdir.

Raqamli texnologiya haqida gapirar ekanmiz uning o‘zi nima ekanligini ham tushunib olmog‘miz lozimdir: Raqamli texnologiya shunday ta’rif berilmoqda – xo‘jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo‘lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko‘rinishdagi katta ma’lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an’anaviy xo‘jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi.

Ta’lim tizimida noan’anaviy ta’lim texnologiyalarining roli ortib borayotgan hozirgi zamonda, ta’lim oluvchilarning olayotgan bilimlarini o‘zlashtirishlari an’anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezlashganligini ko‘rishmiz mumkin bo‘ladi. Yangi texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o‘zgartiradi, o‘rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o‘qitish usullarini qo‘llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta’lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini bermoqda.

Ta’lim sohasida axborot texnologiyalarini rivojlantirish bu jamiyatda amalga oshayotgan jamiyatning kompyuterlashtirish bilan ham bog‘liq jarayon hisoblanadi. Axborot texnologiyalari bilan ta'minlash sifatini oshirilishi ta’lim xizmatlari va ish samaradorligini oshirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda ta’limni axborotlashtirish qaytarib bo‘lmaydigan jarayondir o‘qitishning mazmuni, usullari va tashkiliy shakllaridagi o‘zgarishlar axborot jamiyatidagi talabalardandir [1].

Ta’lim muhiti - bu barcha ta’lim imkoniyatlari yig‘indisi,ta’lim va shaxsiyatni rivojlantirish. Axborot muhiti - bu dunyo inson atrofidagi ma’lumotlar, uning axborot faoliyati dunyosi.

Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berilsa ta’lim oluvchilarga ta’lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta’lim tizimi vostilari rolini multimedialar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Shu bilan birga o‘qituvchlar ham bunday vositalar bilan dars mashg‘ulotlar o‘tkazishi ularning darslarini sifatini oshirishni ta’minlamoqda. Pandemiya vaqtida onlayn darslar bo‘ldiki biz o‘shanda raqamli texnologiyalar qo‘llanilishni, uni yaxshi samara berishi mumkinligini tushunib yetdik, lekin, bu texnologiyani amalda qo‘llash uchun har ikki tomon ham tayyor bo‘lishi va sharoitlar ham yaratilgan bolishi kerak ekan. Yuqorida sanab o‘tilgan ta’lim tizimlari hamma hududlarda ham to‘liq mavjud emas [2].

Axborot resurslarining jadal rivojlanishi va raqamli vositalar mavjudligi ta’lim tashkilotlari uchun o‘quvchilarning raqamli texnologiyalar sohasida ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan Raqamli texnologiyalar yangi ustuvor loyiha sifatida talabalarga ta’lim berish uchun yangi, deyarli cheksiz imkoniyatlarni ochib beradi. Ularga ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish va dasturlash elementlarini o‘rgatish va eng muhimi, ularning kelajakdagi kasbi uchun raqamli loyihalarni yaratish qobiliyati, ham talabalar, ham o‘qituvchilar uchun uzluksiz o‘quv jarayoni sodir bo‘lishiga imkon beradi. Raqamli texnologiyalar – o‘qituvchilar, bolalar va ularning ota-onalari uchun maktablarda zamonaviy dunyo talablariga mos keladigan yuqori texnologiyali ta’lim muhitini yaratishga qaratilgan loyihadir. Uning maqsadi allaqachon yaratilgan IT infratuzilmasi va eng yangi aqlli texnologiyalardan (masalan, katta ma’lumotlar, sun’iy intellekt, virtual va to‘ldirilgan reallik, 3D bosib chiqarish) eng samarali foydalanishdan iborat. Raqamli texnologiyalar talabalarning individual xususiyatlariga moslashtirilgan ta’limga o‘tish va unga individual ta’lim traektoriyasini qurish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar ta’lim mazmunini yangilashni ta’minlaydi va talabalarga raqamli makonda erkin va ayni paytda xavfsiz harakatlanish imkoniyatini beradi. Loyiha ota-onalarga farzandining qiziqishlari va qobiliyatini o‘rganish uchun ko‘proq imkoniyatlar beradi. Pedagoglar uchun raqamlashtirish ma’muriy yukni kamaytiradi, ularning ta’lim dasturlari sifatini oshirish uchun vaqt ajratishlariga yordam beradi. Hozirgi vaqtda avval o‘rgatilgan narsalarni emas, balki faqat to‘plash va yodlash emas, balki fikrlash, mustaqil ravishda ma’lumot olish va uni tanqidiy baholash qobiliyatini o‘rgatish kerak. Ta’lim tashkiloti zamon bilan hamnafas bo‘lishi kerak, shuning uchun noutbuklar, interaktiv panellar, Wi-Fi va elektron pochta ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ammo raqamli texnologiyalar faqat an’anaviy ta’limni to‘ldiradi, uni yanada dinamik va samarali qiladi va darsdagi faoliyat turlarini o‘zgartirish orqali uni diversifikatsiya qiladi. Raqamli vositalar va ilovalarni tanlashda zamonaviy axborot-ta’lim maydoniga to‘g‘ri yo‘naltirilgan bo‘lish juda muhim:

– ta’lim vazifalarini belgilash, ularni taqsimlash va natijalarni olish;

– o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan o‘z vaqtida fikr almashishni tashkil etish va ta’minlash;

– raqamli ta’lim mahsulotlarini ishlab chiqish va almashish;

– testlar, viktorinalar va so‘rovlar orqali formativ baholashni boshlash, ularning yordamida natijalarni darhol baholash, ularning vizual tasvirini olish va keyingi mashg‘ulotlarda harakatlarini muvofiqlashtirish uchun ularni tahlil qilish mumkin bo‘ladi;

– virtual sinfni yaratish, butun sinf faoliyatini va har bir o‘quvchini alohida kuzatish;

– hujjatlarni elektron shaklda nashr etish va tanlangan foydalanuvchilar bilan almashishni tashkil etish.

Darslikning elektron shakli raqamli texnologiyalardan foydalangan holda zamonaviy darsni tashkil etish vositasidir. Darslikning elektron shaklidan foydalanish uning yordami bilan bir qator umumiy uslubiy muammolarni hal qiladi, o‘quv-uslubiy jihozlarga qo‘yiladigan talablarni amalga oshirish mumkin; Darslikning elektron shakli qog‘oz darslikning oddiy pdf versiyasidan sezilarli darajada farq qiladi va juda ko‘p turli funktsiyalarga ega, jumladan interaktivlik va kontentning “moslashuvchanligi” (darslik bo‘limlari uchun audio va video fayllar, matnda eslatmalar va xatcho‘plar qilish qobiliyati). O‘quv materiallari va boshqalar. Elektron darslikning mazmuni qog‘oz formatidagiga to‘liq mos keladi, lekin o‘quvchini uning interaktivligi va vizual illyustratsiyalariga qiziqtirish imkonini beradi. Talabalar o‘qishga sarflanadigan vaqtni qisqartirishga intilishadi va shuning uchun ta’limni professionallashtirish tendentsiyasi kuchayib bormoqda, shuning

uchun darslikning elektron shakli bunday hollarda mavzuni mustaqil o‘rganish va kelajakdagi kasbga tayyorlik uchun eng yaxshi va eng qulay variantdir. [3, b. 17]. Ta’limda raqamli vositani qo‘shish har bir talaba bilan individual traektoriyalarni qurish va sinfdagi ishlarni kuzatish imkonini beradi. O‘z navbatida, texnologiyalarning jadal rivojlanishini hisobga olgan holda, bugungi o‘quvchilardan kelajakdagi kasblari bo‘yicha XXI asr ko‘nikmalari talab qilinadi - bular yaxshi muloqot qobiliyatlari, muammolarni hal qilishda nostandart yondashuvlarni topa olish qobiliyati, ijodkorlik va boshqalar. Shuni qayd etish kerakki, hozirda maktablarda darslikni elektron shakllaridan ham keng foydalanilmoqda. Darslikning elektron shakli raqamli texnologiyalardan foydalangan holda zamonaviy darsni tashkil etish vositasidir.

O‘quvchilar o‘qishga sarflanadigan vaqtni qisqartirishga intilishadi va shuning uchun ta’limni professionallashtirish tendentsiyasi kuchayib bormoqda, shuning uchun bunday hollarda darslikning elektron shakli fanni mustaqil o‘rganish va kelajakdagi kasbga tayyorlik uchun eng yaxshi va qulay variantdir [4].

Raqamli ta’limning ijobiy tamonlarini ko‘rib chqadigan bo‘lsak ularga quyidagilarni kiritishmiz mumkin bo‘ladi:

- xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta’lim olish imkoniga ega bo‘lish;
- mustaqil ta’lim olish imkoniyatining ortishi;
- internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;
- ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘taradi;
- vaqt va mablag‘ sarfini keskin kamaytiradi;
- raqamli muhitda ishlash talabalar va o‘qituvchilarga yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tezda aniqlash, qarorlar qabul qilish va o‘z ishlarini tuzatish imkonini beradi.
- “raqamli dunyo”da yo‘qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo‘lishgi kabilardir.

Raqamli ta’lim tizimini yuksalishiga Wi-Fi zonalar IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta’lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o‘stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug‘iladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim beruvchilarni o‘z ustida ko‘proq ishlashi va raqobat tufayli ta’lim sifatini yanada ortishiga xizmat qiladi.

Ta’lim bu har bir davlatning qurilish asoslaridan va yurtning tayanch poydevoridan biridir. Bu haqiqatni anglagan davlatlar kundan-kunga ta’limga katta e‘tibor bermoqdalar. Xususan, yurtimizda ham ta’lim sohasiga katta e’tibor qaratilayotganligi bejiz emas, so‘nggi ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash, zamonaviy ta’lim metodlaridan samarali foydalanish zamon talabiga moslashtirishga aylanganligini ko‘rish mumkin. Axborot texnologiyasi bu aniq texnik dasturlar vositasining majmui bo‘lib, ular yordamida ma’lumotlarni qayta ishlash bilan bog‘liq bo‘lgan turli-tuman masalalarni hal etish mumkin. Ayniqsa raqamli texnologiyalarni fan tarmoqlari bo‘yicha to‘g‘ri qo‘llash juda yaxshi va samarali natijalarga olib keladi.

Raqamli texnologiyalarni qo‘llash ta’lim tizimini yanada rivojlantirish bilan bir qatorda, pedagog va o‘quvchi-talabalarni ko‘proq mustaqil fikrlashga, birgalikda hamkorlik qilgan holda dars mashg‘ulotlarini olib borishni ham nazarga tutadi. Chunki dars jarayonlarida qaysi pedagogik metodni qo‘llash, innovatsion texnologiyalardan foydalanishda qanday yondashish, e’tiborni ko‘proq mavzuning qaysi jihatlariga qaratish kabi masalalar bevosita pedagogning o‘ziga borib taqaladi. Ta’lim tizimida yangi texnologiyalar pedagogik jarayoni hamda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to‘liq foydalaniladi [5].

Yangi davr talablaridan biri xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlarga raqamli texnologiyalarni olib kirish bo‘lib qolmoqda. Zero har bir davrning o‘ziga xos

tomonlari bo‘lgani kabi o‘ziga xos talablari ham mavjuddir. Raqamli texnologiyalar, yuksak g‘oyalar, shiddatli fikrlar aks etgan davrda unga hamohang bo‘lib yashamoq zaruriyatidir. Balki dunyo hozirgi kabi hech qachon globallashmagandir. Chunki ixtirolar yer yuzining qayerida kashf etilmasin darhol butun dunyoga yoyilmoqda. Bu esa bizdan yanada xushyor va ilmli bo‘lishimizni taqozo etadi. Zamon bilan hamnafas bo‘lishda ziyoli pedagoglar bilan bir qatorda shijoatli yoshlarning ham o‘rni beqiyosdir. Ilm-fandagi so‘nggi yangiliklardan xabardor bo‘lishimiz bilan birgalikda shunga yarasha biz ham javob qaytara olishimiz lozim bo‘ladi. Zamonaviy texnologiyalarning afzalliklarini yaxshi anglagan jamiyat darhol uni o‘zida joriy etish bilan birgalikda, o‘zi ham bu borada izlanishlarga keng yo‘l ochadi, xalqning tabiiy resurslari, qimmatbaho energiya va qiymatli vaqtini tejagan holda ishlab chiqarishda, agrar, ta’lim, sog‘liqni saqlash, moliya qo‘yingki barcha tarmoqlarda yuqori natijalarga erisha oladi. Bu esa bevosita davlatning buguni va kelajagi ravnaqining asosi bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishi shubhasizdir. Chunki, u zamon va makon talabidan kelib chiqmoqda. Biz o‘ylaymizki yurtimiz kelajagi yoshlar qo‘lida ekan bu yoshlar hozirgi zamon texnologiyalari bilan quronlangan bolishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асмолов А. Г., Семенов А. Л., Уваров А. Ю. Российская школа и новые информационные технологии: взгляд в следующее десятилетие. – Москва: «НексПринт», 2010. – С. 84.

2. Mirzahmedova N. D. Raqamli texnologiyalarning ta’lim sohasida qo‘llanilishi. 2021.

3. Куркина Н. Р., Стародубцева Л. В. Цифровые технологии как фактор повышения эффективности образовательного процесса. Экономика и управлений том 9, 2018.

4. Стародубцева Л. В., Зейналов Г. Г. Анализ потребности региона в образовательных услугах Регионологии. № 4. 2014. – С. 15-20.

5. G‘afforov Y. X. Tarix o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “Turon-Iqbol”, 2022. – B. 211.

INFORMATIKA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR KURSIDA LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

Mavlyanov Muminjon Akramovich, Guliston davlat pedagogika instituti, Aniq fanlar kafedrasi o‘qituvchisi.
e-mail: muminjonmavlyan@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oliy o‘quv yurtlarida “Informatika va raqamli texnologiyalar” kursida laboratoriya mashg‘ulotlarida tashkil etiladigan zamonaviy yondashuvlar haqida so‘z boradi. Laboratoriya mashg‘ulotlari natijalarini zamonaviy onlayn platformalarda tekshirish va natijalarni solishtirish imkoniyatlarini ko‘rib chiqamiz. Talabalarni laboratoriya mashg‘ulotlarida ega bo‘lgan bilim va natijalarini zamonaviy platformalarda qanday qilib tekshirish va solishtirish usullarini innovatsion yechimlari taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar: mantiqiy ifodalar, platformalar, mantiqiy o‘zgaruvchilar, texnologiyalar, rostlik jadvali, dizunksiya, konyuksiya, mantiqiy inkor;

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ЛАБОРАТОРНЫХ ПРАКТИКУМОВ ПО КУРСУ ИНФОРМАТИКА И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ.

Абстрактный. В статье рассматриваются современные подходы к организации лабораторной подготовки по курсу «Информатика и цифровые технологии» в высших учебных заведениях. Рассмотрим возможности проверки результатов лабораторных работ на современных онлайн-платформах и сравнения результатов. Предлагаются инновационные решения по проверке и сравнению знаний и результатов, полученных студентами в ходе лабораторных занятий на современных платформах.

Ключевые слова: логические выражения, платформы, логические переменные, технологии, таблица истинности, дизъюнкция, конъюнкция, логическое отрицание;

MODERN APPROACHES IN ORGANIZING LABORATORY WORKSHOPS IN THE COURSE OF COMPUTER SCIENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES.

Abstract. This article discusses modern approaches to laboratory exercises in the course "Informatics and Digital Technologies" in higher education institutions. We will consider the possibilities of checking the results of laboratory exercises on modern online platforms and comparing the results. Innovative solutions are proposed for how to check and compare the knowledge and results acquired by students in laboratory exercises on modern platforms.

Keywords: logical expressions, platforms, logical variables, technologies, truth table, disjunction, conjunction, logical negation;

Kirish. Bugungi kunda dunyo miqyosida ta’lim tizimini rivojlantirishda texnologik yutuqlarni qo‘llash, xalqaro tajribani tadbiq etish muhim rol kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonlarini yangicha usullar bilan boyitib

uning mazmundorligini yanada oshirishga yordam beradi. O‘zbekiston ta’lim tizimi Ushbu maqolada laboratoriya mashg‘ulotlarida tashkil etishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash istiqbollari, bir laboratoriya mashg‘ulotini yechishda onlayn platformalarda natijalarni olish va taxlil qilish usullari yoritiladi.

Metodologiya. Ushbu maqola Oliy o‘quv yurtlarida, “Informatika va raqamli texnologiyalar” kursida o‘tkaziladigan laboratoriya mashg‘ulotini o‘tkazish va o‘tkazilgan laboratoriya mashg‘ulotida erishilgan natijani asosli ekanligini onlayn platformalarda tekshirish usullari va metodlarini o‘rganishga asoslanadi. Quyida berilgan “Mantiqiy funksiyalarni rostlik jadvalini tuzish” nomli laboratoriya mashg‘ulotini hal etishni yangicha usulini ko‘rib chiqsak, yaniy laboratoriya mashg‘uloti avval a’nanaviy usulda hisoblab va shu hisoblash natijasida erishilgan natijani onlayn platformada bir vaqtning o‘zida solishtirish usuli ko‘rsatilgan.

LABORATORIYA MASHG‘ULOTI.
Mavzu: Mantiqiy funksiyalarning rostlik jadvalini tuzish.

I. ISHDAN MAQSAD: Mantiqiy funksiyalar ustida amallar va ular ularning rostlik jadvalini tuzish.

II. LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARIDA KERAK BO‘LADIGAN JIXOZLAR: Shaxsiy kompyuter va uning qo‘shimcha qurilmalari, elektron doska yoki proyektor qurilmasi, konspekt daftar, laboratoriya ishi natijalar qaydi.

III. ISHNI BAJARISH TARTIBI:

Topshiriqni bajarish na’munasi:

1) Masala: Amallarni bajaring:

A) ¬AvA&B; Mantiqiy ifodaning rostlik jadvalini tuzing;

1. Mantiqiy ifodaning rostlik jadvalini tuzish ketma – ketligi;

1. Mantiqiy ifoda tarkibida o‘zgaruvchilar soni **n** ni aniqlash;

¬AvA&B. O‘zgaruvchilar lotin harflari bilan belgilanishini bilamiz. n = 2;

1. Mantiqiy amallar soni **k** aniqlash;

¬, v, & **k = 3;**

2. Qavslar va amallarning bajarilish ketma – ketligini hisobga olgan holda mantiqiy amallarni bajarilish tartibini aniqlash;

1)¬A;

2)A&B;

3) ¬AvA&B.

1. Jadvaldagi ustunlar sonini aniqlash;

O‘zgaruvchilar soniga amallar soni qo‘shiladi: **c=n+k, c=2+3, c=5;**

1. O‘zgaruvchilar va 3 – bandda aniqlangan amallar bajarilish ketma – ketligiga muvofiq jadvalning 1 – satri (sarlovha satri) to‘ldiriladi.

A	B	¬A	A&B;	¬AvA&B.

1. Jadvaldagi satrlar soni $\mathbf{r=2^n}$ formula orqali aniqlanadi. Sarlavha satri hisobga olinmaydi.

$\mathbf{r=2^2=4;}$

A	B	¬A	A&B;	¬AvA&B.

O‘zgaruvchilar to’plaminining **n** – razryadli ikkilik raqamlari yoziladi;

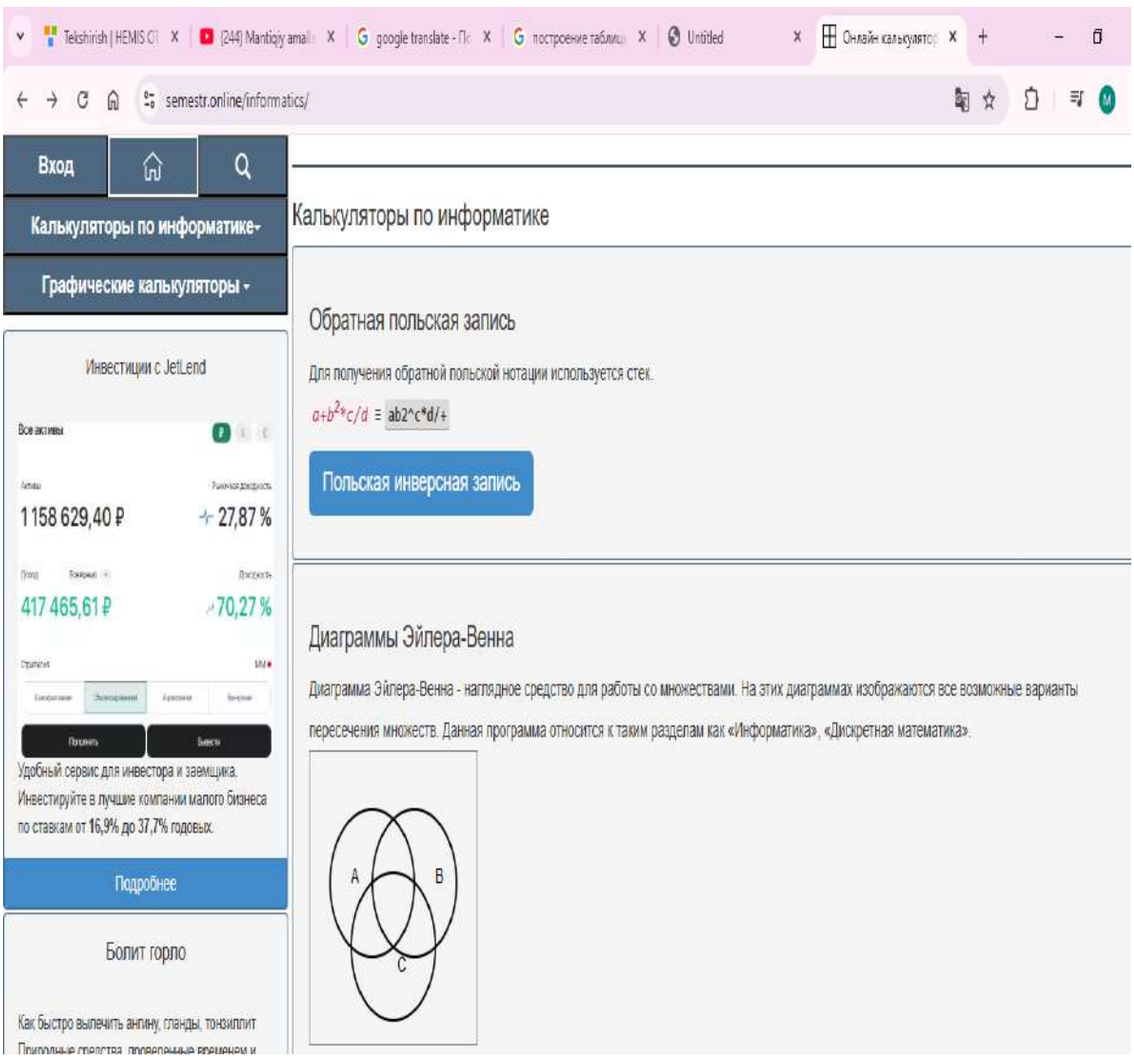
A	B	⅂A	A&B;	⅂AvA&B.
0	0			
0	1			
1	0			
1	1			

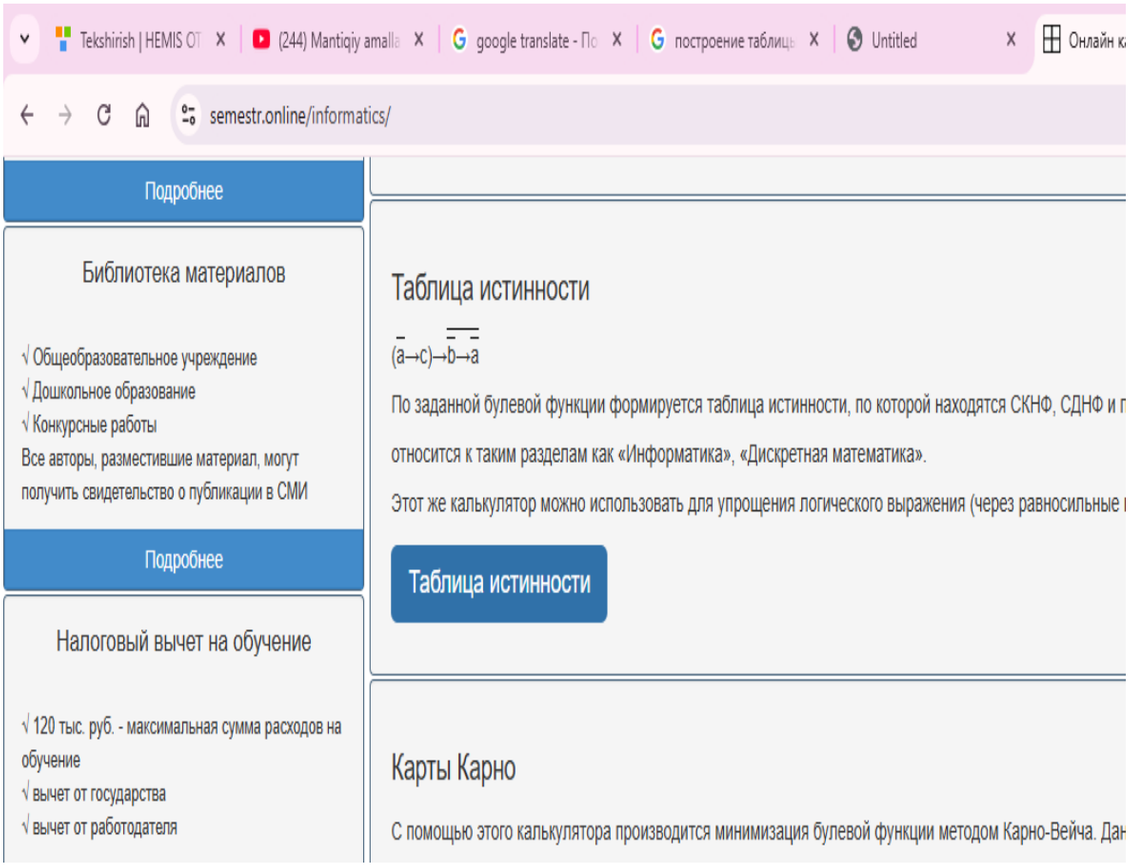
Kiruvchi ma’lumotlarga mos jadval ustunlarida belgilangan mantiqiy amallar ketma-ketligini bajarish va jadvalni to‘ldirish. Ya’ni mantiqiy amallarga qarab, kirish ma’lumotlariga mos mantiqiy amallarni bajarish:

A	B	⅂A	A&B;	⅂AvA&B.
0	0	1	0	1
0	1	1	0	1
1	0	0	0	0
1	1	0	1	1

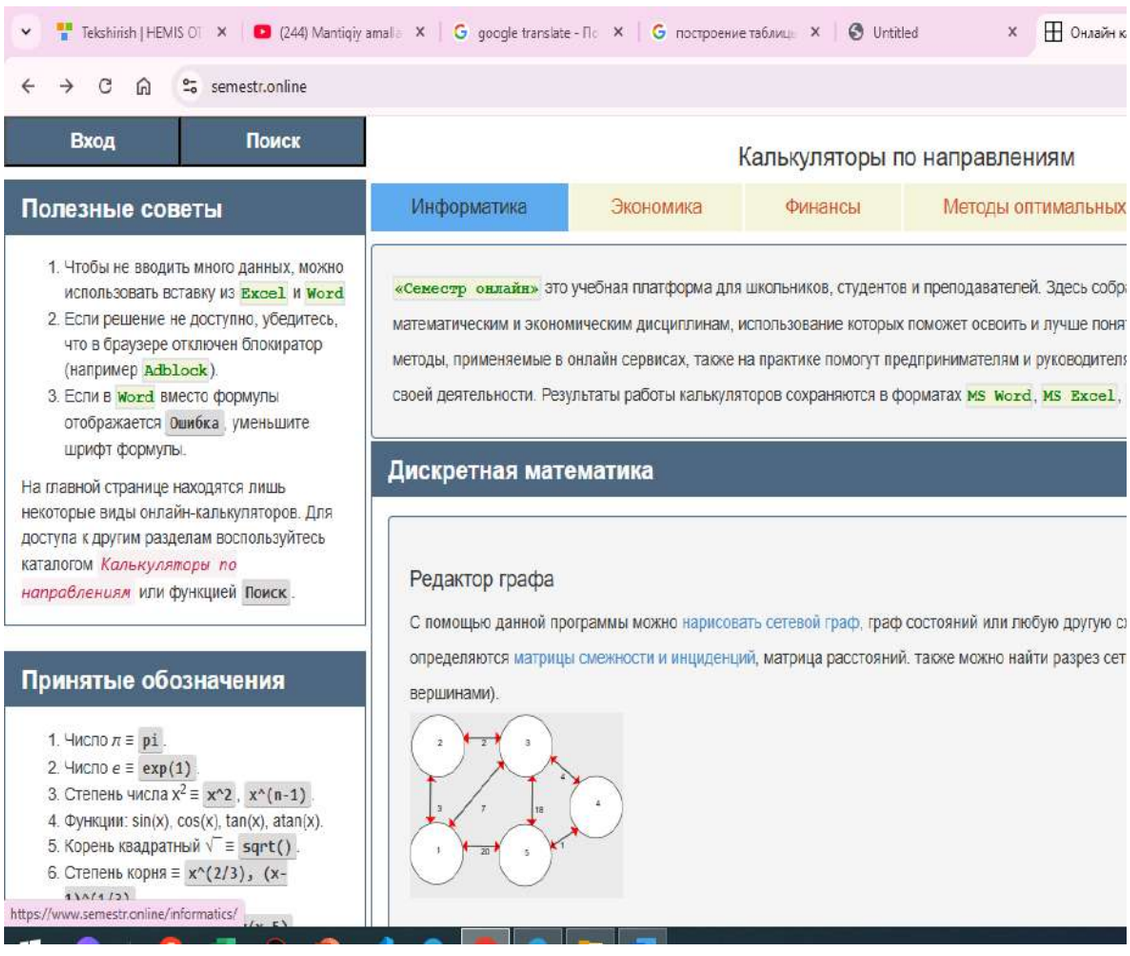
1. Masalani tegishli sayt orqali tekshirib olamiz.

1. Istalgan brouzerga orqali“semestr.online” saytiga kiramiz:

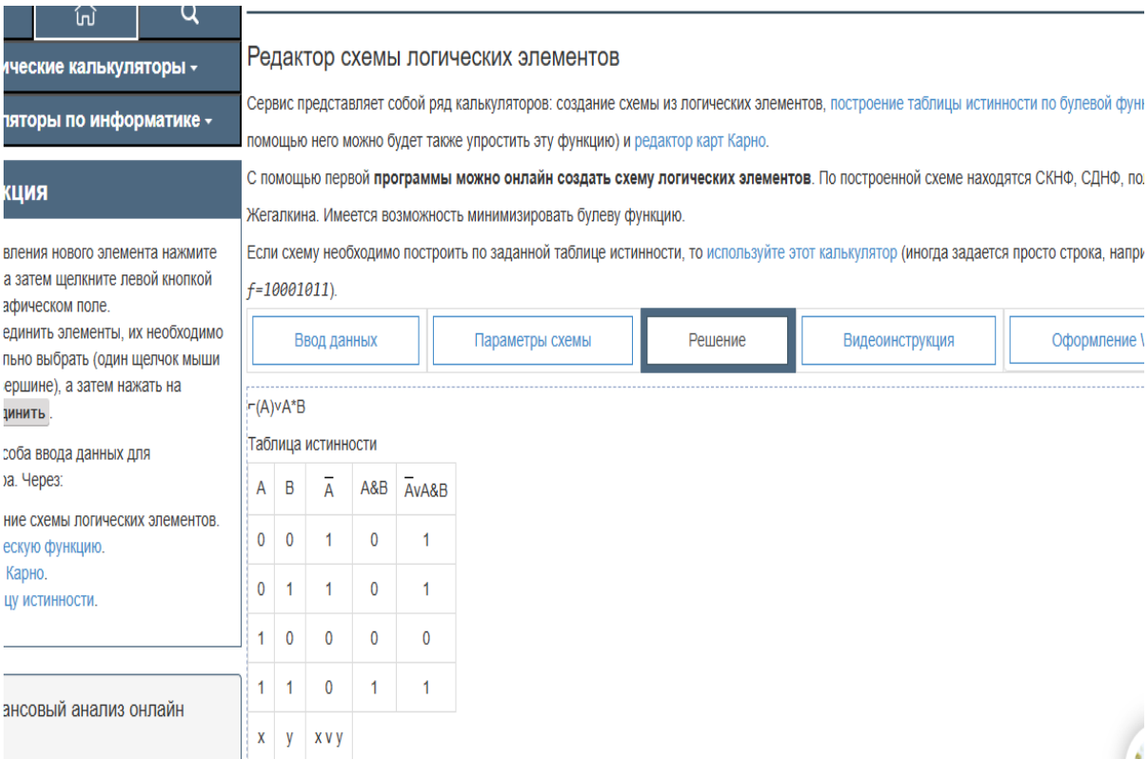

“Вид” menyusidan “Прогромист” bo‘limini tanlaymiz:
Menyudan Informatika bo‘limini tanlaymiz:
Tablitsya istinnosti bo‘limi tanlanadi:

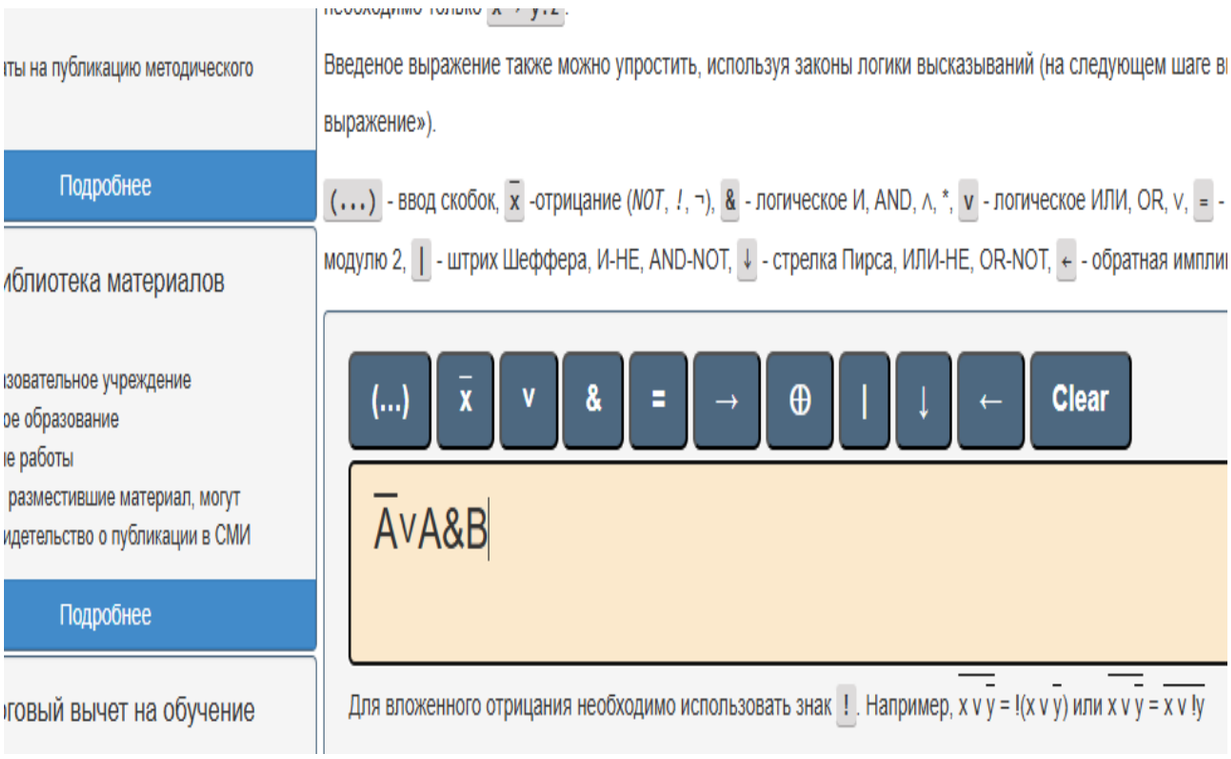
Tegishli joyga Mantiqiy ifoda kiritiladi va Dalee tugmasi bosiladi.

Poluchit resheniya tugmasi bosiladi.

3. Natijalarni solishtiramiz:

Mustaqil bajarish uchun variantlar:

1. ((A∨B)&(A))→B10011_2 x 11_2; 11100 x 101; 1100011 x 1011; amallarni bajaring;
2. ⅂Av⅂B&B rost yechimlar sonini toping.
3. ⅂A&Bv⅂C yolg‘on yechimlar sonini toping.
4. A&(AvBvC)

IV. LABORATORIYA ISHI NATIJASIDA OLINGAN NATIJALAR:

1. Mantiqiy funksiyalarning rostlik jadvalini tuzishni o‘rgandi
2. Mantiqiy funksiyalarning rostlik jadvalini tuzishmalakasiga ega bo’ldi.
3. Mos topshiriq variantidagi masalani yechish va natijasini solishtirish imkoniga ega bo‘ldi.

Xulosa. Bugungi kunda zamonaviy innovatsion kadrlar tayyorlash har – bir oliy ta’lim muassalarini oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Ma’lumki Aniq fanlarga yo‘naltirilgan laboratiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda innovatsion yechimlarni va metodlarni tadbiq etish, olingan nazariy bilimlarni yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ularning natijakorligini oshiribgina qolmay balkim talabalarning real vaqt davomida tezkorlik bilan masalalarni hal etish ko’nikmalarini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshtemirov D. E, Niyozov M. B, Saidov J. D. Ta’limda axborot texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020.

Стариченко Б. Е. Теоретические основў информатики. Учебник для вызов. – Москва: Горячая линия. – Телеком, 2016. – С. 400.

3. Mo‘minov B Informatika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Tafakkur-bo‘stoni”, 2014.

TALABALARNING SOG‘LOM TURMUSH TARZI MAZMUNINI KREATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (OTM misolida)

Bolbekov Elyor Abdimo‘min o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti, “Pedagogika” fakulteti, “Jismoniy madanyat nazaryasi va metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
e-mail: elyorbolbekov866@gmail.com
Amirova Shahribonu Sirojiddin qizi, Guliston davlat pedagogika instituti, “Pedagogika” fakulteti Jismoniy madanyat yo‘nalishi talabasi
e-mail: shaxribonuamirova7@gmail.com

Annotatsiya. Sog‘lom turmush tarzi nafaqat jismoniy holat, balki psixologik va ijtimoiy farovonlikni ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar yuqori o‘quv yurtlarining eng faol va dinamik guruhi bo‘lib, ularning sog‘lom turmush tarziga rioya qilishlari, kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar bo‘lishlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ammo, ta’lim muassasalarida talabalar orasida sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish va uni takomillashtirish masalasi hozirda dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: ta’lim, interaktiv ta‘lim, motivatsiya, sport mashg‘ulotlari, sog‘lom turmush;

УЛУЧШЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКИХ ПОДХОДОВ (В случае университета)

Абстрактный. Здоровый образ жизни важен не только для физического состояния, но и для психологического и социального благополучия. Студенты наиболее активная и динамичная группа вузов, и от их приверженности здоровому образу жизни напрямую зависит их будущий успех как профессионалов. Однако вопрос формирования и повышения культуры здорового образа жизни у обучающихся в образовательных учреждениях имеет актуальное значение.

Ключевые слова: бразование, интерактивное обучение, мотивация, спорт, здоровый образ жизни;

IMPROVING THE CONTENT OF STUDENTS' HEALTHY LIFESTYLE BASED ON CREATIVE APPROACHES (On the example of a university)

Abstract. A healthy lifestyle is important not only for physical condition, but also for psychological and social well-being. Students are the most active and dynamic group of higher education institutions, and their adherence to a healthy lifestyle directly affects their future success as professionals. However, the issue of forming and improving the culture of healthy lifestyle among students in educational institutions is currently of urgent importance.

Keywords: Education, interactive education, motivation, sports, healthy living;

Kirish. Ta’lim jarayonida o‘quvchi-yoshlarni sog‘lomlashtirishga yo‘naltiruvchi integral texnologik modellarni tatbiq qilish, ularning kasbiy faoliyatini oqilona tashkil etish mazmuniga innovatsion yondashuvlar orqali pedagogik jarayonning mazmunini takomillashtirish masalalari alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.Hozirgi davrda O‘zbekiston aholisining tibbiy-demografik ma’lumotlariga ko‘ra talaba-yoshlarning salomatlik darajasi muhim ijtimoiy ko‘rsatkichlardan sanaladi. Respublikamizda sog‘liqni saqlash hamda jismoniy tarbiya va sportni isloh qilish yuzasidan qabul qilingan normativ-huquqiy, me’yoriy hujjatlarda ushbu sohalarni takomillashtirishda aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishda milliy sport turlarini ommalashtirish va rivojlantirishdavlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ahamiyat qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining 2015-yil 4-sentyabrdagi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi O‘zRQ-394-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-yanvar 2022-yildagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2020-yil 30-oktyabrdagi “Sog‘lom turmush tarzini keng tadbiq etish va ommaviy sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6099-sonli farmonlari, 2021-yil 28-apreldagi «Sog‘lom turmush tarzi» platformasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 253-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Ushbu maqolada, talabalarning sog‘lom turmush tarzini takomillashtirish uchun kreativ yondashuvlar va ularga asoslangan strategiyalarni muhokama qilamiz.

Sog‘lom turmush tarzi – bu organizmni jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan yaxshilashga qaratilgan turli faoliyatlar va odatlarning yig‘indisidir. Talabalar uchun bu, asosan, to‘g‘ri ovqatlanish, muntazam jismoniy faoliyat, etarli dam olish va stressni boshqarish bilan bog‘liq. Shuningdek, bu turmush tarzi ijtimoiy aloqalar, o‘z-o‘zini anglash va professional faoliyatga tayyorlashda ham ahamiyat kasb etadi.

Sog‘lom turmush tarzi – bu insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy holatini yaxshilashga qaratilgan turli xil faoliyatlar va odatlar yig‘indisidir. Sog‘lom turmush tarzi nafaqat kasalliklardan saqlanish, balki hayot sifatini yaxshilash va davomiy farovonlikni ta'minlash uchun ham zarurdir.

Tadqiqotning ishining maqsadi.

Bugungi kunda sog‘lom turmush tarzi haqida gapirganda, uning mohiyati keng qamrovli va ko‘plab omillarni o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada sog‘lom turmush tarzining asosiy tarkibiy qismlari va uning ahamiyati haqida batafsil so‘z yuritiladi.

Sog‘lom turmush tarzi – bu faqat jismoniy holatni saqlash emas, balki butunlay yaxshilangan va muvozanatli hayot tarzini yaratishdir. To‘g‘ri ovqatlanish, muntazam jismoniy faoliyat, dam olish va uyqu, ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy aloqalar va zararli odatlardan voz kechish orqali inson o‘z salomatligini mustahkamlaydi, hayot sifatini oshiradi va uzoq umr ko‘rish imkoniyatini ta'minlaydi. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish har bir insonning o‘z qo‘lida bo‘lib, bu nafaqat sog‘likni, balki baxtli va muvaffaqiyatli hayotni ham kafolatlaydi.

1-jadval

Tadqiqot uslublari	Mazmuni	Tadqiqot natijasi
Sog‘lom ovqatlanish	Sog‘lom turmush tarzining birinchi va eng muhim	- Turli xil ovqatlarni iste’mol qilish

	omillaridan biri to‘g‘ri ovqatlanishdir. Balanslangan, vitaminlar va minerallarga boy, shuningdek, zaruriy oqsillar, yog‘lar va uglevodlar bilan to‘ldirilgan ovqatlar inson organizmining normal faoliyatini ta’minlaydi. To‘g‘ri ovqatlanish jismoniy holatni mustahkamlash, immunitetni kuchaytirish, ortiqcha vazndan saqlanish va uzoq umr ko‘rish uchun zarurdir. Sog‘lom ovqatlanishning asosiy tamoyillari:	(sabzavotlar, mevalar, to‘liq donli mahsulotlar); - Suvni ko‘p ichish; - Zaruriy yog‘larni (masalan, o‘simlik yog‘lari, baliq yog‘i) iste’mol qilish; - Shakar va tuz miqdorini kamaytirish;
Jismoniy faoliyat	Jismoniy faoliyat, ya’ni muntazam sport bilan shug‘ullanish sog‘lom turmush tarzining ajralmas qismi hisoblanadi. Sport va jismoniy mashqlar nafaqat organizmning jismoniy holatini yaxshilaydi, balki ruhiy barqarorlikni ham ta’minlaydi. Muntazam jismoniy faoliyat quyidagi foydalarni beradi:	- Yurak-qon tomir tizimini mustahkamlash; - Muskullarni kuchaytirish va suyaklarni mustahkamlash; - Stressni kamaytirish va kayfiyatni yaxshilash; - Energiya darajasini oshirish;
Dam olish va yaxshi uyqu	Yaxshi uyqu – bu sog‘lom turmush tarzining yana bir muhim komponentidir. Ko‘pchilik odamlar uyquga e'tibor bermaydi, ammo uyquning sifati va davomiyligi jismoniy va ruhiy sog‘likka bevosita ta’sir qiladi. Uyqusizlik va sifatli uxlashning yomon ta’siri bir qator kasalliklarga, jumladan, yurak-qon tomir kasalliklari, depressiya va qandli diabetga olib kelishi mumkin. Yaxshi uyquni	- Kechqurun 7-9 soat uyqu olish; - Uyquga ketishdan oldin elektron qurilmalardan foydalanmaslik; - Dam olish muhitini yaxshilash (yaxshi yoritish, shovqinsiz xona); - Uyqu vaqtini doimiy ravishda saqlash;

	ta'minlash uchun quyidagi tamoyillarga rioya qilish zarur.	

Ijtimoiy faoliyat va aloqalar. Sog‘lom turmush tarzi faqat jismoniy va ruhiy sog‘likka emas, balki ijtimoiy salomatlikka ham bog‘liqdir. Ijtimoiy aloqalar, do‘stlar va oilaga bog‘lanish insonning umumiy farovonligini ta'minlaydi. Ijtimoiy faoliyat va aloqalar stressni kamaytiradi, kayfiyatni yaxshilaydi va insonning o‘zini yanada baxtli his qilishini ta'minlaydi. Sog‘lom turmush tarzi uchun ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish, ijobiy munosabatlarni o‘rnatish, oila va do‘stlar bilan vaqt o‘tkazish muhimdir.

Zararli odatlardan voz kechish. Sog‘lom turmush tarzining yana bir muhim jihati – bu zararli odatlardan voz kechishdir. Tamaki chekish, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar va boshqa zararli odatlar organizmga sezilarli zarar yetkazadi. Bunday odatlardan voz kechish nafaqat sog‘likni yaxshilaydi, balki umumiy turmush sifatini ham oshiradi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Kreativ yondashuvlar talabalarda sog‘lom turmush tarzi ma’lumotlarini yanada qiziqarli va samarali tarzda yetkazishga yordam beradi. Bunga quyidagi usullarni misol keltirish mumkin.

a) Interaktiv ta’lim platformalari yaratish. O‘quv yurtlarida talabalarga sog‘lom turmush tarzini o‘rgatish jarayonini intaktiv platformalar orqali takomillashtirish mumkin. Masalan, mobil ilovalar yoki veb-saytlar yaratib, ularni sog‘lom turmush tarziga oid turli savollar va topshiriqlar orqali jalb qilish mumkin. Ushbu platformalar talabalarga o‘z sog‘lig‘i haqida doimiy ravishda ma'lumot olish, jismoniy mashqlarni o‘z vaqtida bajarish, ovqatlanish odatlarini kuzatish imkonini beradi. Talabalar o‘rtasida sog‘lom turmush tarziga oid bahs-munozaralar, viktorinalar yoki sog‘lom turmush tarziga oid ilovalar orqali o‘quv jarayonini yanada jozibador va samarali qilish mumkin.

b) Sog‘lom turmush tarzi festivallari va seminarlar. Universitetlar yoki institutlarda sog‘lom turmush tarziga oid festivallar, seminarlar va ma’ruzalar tashkil etish talabalar o‘rtasida ijtimoiy faoliyatni rivojlantiradi. Masalan, sport mashg‘ulotlari, meditasiya, yoga kabi sog‘lom turmush tarziga oid amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilishi mumkin. Bunda talabalar turli sog‘lom hayot tarzini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bunday tadbirlar talabalar uchun motivatsiya manbai bo‘lishi, sog‘lom turmush tarzi haqida yanada chuqurroq tasavvurga ega bo‘lishlariga yordam beradi.

c) Oziqlanish bo‘yicha yaratgan “sog‘lom oshxona” dasturlari. Sog‘lom turmush tarzining muhim qismi to‘g‘ri va balansli ovqatlanishdir. Talabalar uchun sog‘lom ovqatlanishni o‘rgatish va unga bo‘lgan qiziqishni oshirish uchun universitetlar o‘z oshxonalarida yoki oziq-ovqat markazlarida sog‘lom ovqatlanish dasturlarini joriy etishlari mumkin. “Sog‘lom oshxona” loyihalari, masalan, yangi yengil va foydali retseptlar, ekinlar va organik mahsulotlardan tayyorlangan ovqatlar ishlab chiqarishni o‘rgatish orqali talabalarni sog‘lom ovqatlanishga jalb qilish mumkin.

d) Stressni boshqarish va psixologik yordam. Talabalarda stress va tashvish ko‘pincha o‘qishning murakkabligi, vaqt taqsimoti va ijtimoiy aloqalarning etishmasligi kabi sabablarga bog‘liq. Stressni boshqarish uchun universitetlarda psixologik xizmatlar, stressni kamaytirish bo‘yicha kurslar va meditasiya mashg‘ulotlarini o‘tkazish muhimdir. Psixologlar tomonidan o‘tkaziladigan treninglar, talabalarga stressdan xoli turish, o‘z hissiyotlarini boshqarish va ruhiy farovonlikni ta'minlashda yordam beradi.

Talabalar orasida sog‘lom turmush tarzini joriy qilish. Talabalar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va uni keng tarqatish uchun quyidagi amaliy usullarni qo‘llash mumkin:

Motivatsiya va namuna bo‘lish: Talabalarga sog‘lom turmush tarzining foydalarini tushuntirish va ularni bu borada faol ishtirok etishga rag‘batlantirish. Sog‘lom turmush tarziga rioya qilgan talabalar, o‘zaro tajriba almashish orqali boshqalarga namuna bo‘lishi mumkin.

Sog‘lom turmush tarziga doir tadbirlar: Talabalar uchun sog‘lom turmush tarziga oid ijtimoiy tadbirlar, sport musobaqalari, yurish va velosiped sayrlariga taklif etish.

Motivatsion video va materiallar: Talabalar uchun sog‘lom turmush tarzining ahamiyatini ta’kidlaydigan qisqa video va motivatsion materiallarni o‘qish, ko‘rish imkoniyatlarini yaratish.

Xulosa. Talabalar orasida sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish uchun kreativ yondashuvlarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Sog‘lom turmush tarzi nafaqat talabalarning jismoniy holatini yaxshilash, balki ular orasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish, ruhiy va psixologik farovonlikni ta'minlashda ham katta rol o‘ynaydi. Universitetlarda bu kabi tashabbuslarni amalga oshirish, talabalar uchun sog‘lom va baxtli kelajakni shakllantirishga yordam beradi.

Sog‘lom turmush tarzi – bu har bir insonning sog‘lig‘i va farovonligi uchun juda muhimdir. To‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, dam olish, ruhiy salomatlik, ijtimoiy faoliyat va zararli odatlardan voz kechish orqali inson o‘z hayotini yaxshilashi va uzoq umr ko‘rishi mumkin. Har bir inson sog‘lom turmush tarzini o‘z hayotiga tatbiq etish orqali nafaqat jismoniy holatini, balki umumiy farovonligini ham yaxshilaydi.

Jismoniy mashqlarni kundalik hayotga kiritish uchun faqat murakkab sport zallari va maxsus uskunalar kerak emas. Har kuni piyoda yurish, velosipedda sayr qilish, yugurish yoki yoga qilish kabi oddiy mashqlar ham sog‘lom turmush tarzining bir qismiga aylanishi mumkin.

Talabalarning sog‘lom turmush tarzini takomillashtirish, nafaqat ularning jismoniy salomatligini, balki ruhiy va ijtimoiy farovonligini ham oshirishga yordam beradi. Oliy ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarziga oid kreativ yondashuvlarni qo‘llash, talabalar o‘rtasida sog‘lom odatlarni shakllantirish va bu borada yangi bilimlarni etkazish uchun samarali vosita bo‘ladi. Interaktiv ta’lim platformalari, sog‘lom ovqatlanish festivallari, psixologik yordam va jismoniy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash kabi innovatsion usullar, talabalarni sog‘lom hayot tarziga jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, sog‘lom turmush tarzining barcha jihatlarini birlashtirgan yondashuv, talabalarni faqat o‘quv jarayoniga emas, balki ularning hayotiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Universitetlar va ta’lim muassasalari sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va uni amaliyotga tatbiq etish uchun doimiy ravishda yangi g‘oyalar va kreativ dasturlarni ishlab chiqishlari zarur. Shunday qilib, sog‘lom turmush tarzini takomillashtirish orqali talabalarning umumiy farovonligi va muvaffaqiyati ta'minlanadi, bu esa kelajakda ularning professional va shaxsiy hayotida ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shaxkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2018. – B. 19-20.

2. Rasulov A. S., Xalimova D. A., “Sog‘lom turmush tarzi”. –Toshkent: “Abu Ali ibn Sino”, 2003. – B. 155.

3. Xolmamatova L., Aripova N, Mirzayeva F, “Valeologiya asoslari” darslik. – Toshkent, 2020. – B. 74.

4. Turkmenova M. Sh. “Talabalarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish” o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Shafoat Nur Fayz”,2021. – B. 44.

5. Багданов Г. Школъникам здоровый образ жизни. – Москва. 1989. – С. 189.

6. Karnegi D. Iqrorlik – mag‘lubiyat emas. – Toshkent: “San’at jurnali”. 2009. – B. 28.

7. Muslimov. N. A., Usmonboeva M. H., Sayfurov D. M., To‘raev A. B. “Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari”. –Toshkent, 2015.

8. Pedagogik atamalar lug‘ati. Mualliflar guruhi. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti. –Toshkent: 2008. – B.64.

9. Bolbekov E. A. Talabalarning sog‘lom turmush tarzi mazmunini kreativ yondashuvlar asosida takomillashtirish //Образование наука и инновационные идеи в мире. №. 1. –Toshkent, 2004. – С. 206-211.

INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING TAYANCH VA FANGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Abdufatayev Sherjaxon Abduazimovich, Guliston davlat pedagogika instituti, “Aniq fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: Sherjahonjon07@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada yosh avlodni kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi haqida so‘z boradi. Jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi va eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan tayanch va fanga oid kompetentsiyalarni rivojlantirish yo‘llari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, fanga oid kompetensiya, integrativ, axborot texnologiyalari, muammoli o‘qitish, vaziyatlar, kommunikativ, umummadaniy kompetentsiyalar:

РАЗВИТИЕ НАУКИ И НАУЧНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Абстрактный. В статье говорится о том, как молодое поколение вступит в личные, социальные, экономические и профессиональные отношения в своей дальнейшей жизни. Приведены пути развития базовых и научных компетенций, необходимых для занятия своего места в обществе, решения возникающих в этом процессе проблем и, самое главное, быть конкурентоспособным в своей области и профессии.

Ключевые слова: компетенция, предметная компетентность, интегративная, информационные технологии, проблемное обучение, ситуативная, коммуникативная, общекультурные компетенции;

DEVELOPMENT OF STUDENTS' BASIC AND SUBJECT-RELATED COMPETENCES BASED ON INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article discusses the personal, social, economic and professional relationships of the younger generation throughout their lives. It presents ways to develop the necessary foundation and scientific competencies to take their place in society, solve the problems they encounter in this process, and most importantly, to be competitive in their field and profession.

Key words: competence, subject competence, integrative, information technology, problem-based learning, situational, communicative, general cultural competence;

Kirish: Insoniyat jamiyatining hozirgi zamon rivojlanish darajasi mamlakatimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tub

o‘zgarishlarda o‘z aksini topmoqda. Bunday o‘zgarishlar shaksiz, ta’lim oluvchilarda kompetensiyalarni tarkib toptirish bilan chambarchas bog‘liq. Ta’lim tizimini jadal rivojlanish, o‘quv jarayoniga innovasion g‘oyalar va integrasiyalashgan texnologiyalarni qo‘llash asosida o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim muassasalarining rivojlanish talablariga javob beradigan zamonaviy moddiy-texnik bazasini rivojlantirish hamda mustahkamlash, o‘quv, laboratoriya, kompyuter texnikasi, axborot-kommuniklsiya texnologiyalari bilan ta’minlashga oid muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Davlat ta’lim standartlarining asosiy maqsadi kompetentli yondashuvga asoslangan holda, o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning mexanizimini yaratish va uni ta’lim amaliyotiga joriy etishi muammosini kun tartibiga qo‘ymoqda.

Kompetensiya - fan bo‘yicha o‘zlashtirilgan nazariy hamda amaliy bilim, ko‘nikma va malakalarni hayotiy faoliyatda yuzaga keladigan muammo va topshiriqlarni yechishda foydalanib, amaliy faoliyatdga tadbiq qila olish qobilyatidir.

Kompetensiyalarni rivojlantirishga asoslangan texnologiya faning asosiy mohiyati fan doirasida tashkil etilgan o‘quv - tarbiya jarayonida o‘quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy hayotiy faoiliyati davomida, hamda ijtimoiy va kasbiy faoliyatda qo‘llay olish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirish asosilanadi.

N. F. Radionova, A. P. Tryapisina fikricha, kompetensiyaviy yondashuvda o‘qitish maqsadlari ta’lim oluvchilar tomonidan ta’limiy-tarbiyaviy jarayonlarda o‘quv maqsadlariga erishish yo‘llarini tushunish, o‘z - o‘zini anglash, o‘quvchilarning yetuk shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirib borishi, jamiyat va mustaqil hayotga moslashuvi, o‘quvchilarning o‘quv-bilish faolligini oshirish, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirishni nazarda tutish zarur [2].

Kompetensiya rivojlantirish usullari va shaxs hayotidagi ahamiyatiga ko‘ra darajalarga ajratiladi.

Kompetensiyalar o‘z ahamiyatiga ko‘ra farqlanadi:

1. Tayanch kompetensiyalar - ta’limning umumiy mazmuniga aloqador kompetensiyalar.
2. Umumpredmetli kompetensiyalar - o‘quv fanlari va ta’lim sohasining ma’lum sohasiga aloqador kompetensiyalar.
3. Fanga oid kompetensiyalar aniq tavsifga va o‘quv fani doirasida rivojlantirish imkoniyatiga ega va yuqoridagi ikki kompetensiya darajasiga alohida munosabatni ifodalaydi**.**

Ma’lumki, o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalar, ya’ni, kommunikativ, axborot bilan ishlay olish, shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, umummadaniy kompetensiyalar, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadi belgilab berilgan. Ta’lim oluvchilar amaliy faoliyat davomida ijtimoiy, shaxsiy, kasbiy va iqtisodiy munosabatlarga kirishishi, mazkur jarayonda duch keladigan topshiriqlarni bajarishi, sohasining ustasi, bozor iqtisodiyoti sharoitida jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, sohasi bo‘yicha raqobatbardosh kadr bo‘lishi uchun avvalo tayanch kompetensiyalarni egallagan bo‘lishi maqsadga muvofiq.

O‘quvchilarning barcha fanlardan belgilab qo‘yilgan va me’yorlangan tartibdagi kompetensiyalar tayanch kompetensiyalar, faqatgina bitta fan doirasida masalan, texnologiya faniga oid shakllantiriladigan kompetensiyalar fanga oid kompetensiyalar sanaladi.

Bizningcha, o‘quchilardagi texnologiya faniga doir kompetensiya - fan bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliy faoliyatda yuzaga keladigan nazariy va amaliy topshiriqlarni yechishda foydalanish hamda amaliy faoliyat bosqichlarida yuksak darajada qo‘llay olish qobiliyatidir.

Yoqorida keltirilgan vazifalar ijrosi yuzasidan 2019-yil 29-apreldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-sonli Farmoni negizida qabul qilingan “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” va boshqa qator qonun hujjatlari ishlab chiqildi.

Konsepsiya ta’lim tizimida umumta’lim fanlarini o‘qitishning asosiy rivojlantirish tendensiyalarini belgilab beradi. Bulardan,

- ta’lim sohasini rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta’lim sohasida me’yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni hisobga olgan holda takomillashtirish;
- texnologiya fani davlat ta’lim standarti talablarining ta’lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo‘yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta’minlash;
- texnologiya fani bo‘yicha umumiy o‘rta ta’lim muassasalari bitiruvchilariga qo‘yiladigan malaka talablarini amaliyotga tatbiq etish;
- texnologiya fani mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;
- texnologiya fani maqomi, umumiy o‘rta ta’lim fanlari bilan o‘zaro integrasiyasi va o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini tashkil qilish;
- texnologiya fani mazmuni, mustaqil hayotda qo‘llash imkoniyati bo‘lgan texnologik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash hamda ijodkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish;
- texnologiya fanini o‘qitishda variativ o‘quv modullarini ishlab chiqish;
- ta’lim jarayoniga umuminsoniy, milliy va ma’naviy qadriyatlar asosida o‘quvchilarni tarbiyalashning samarali shakl, usul va vositalarini keng joriy qilish;
- o‘quvchi-yoshlarni tarbiyalash hamda ularning bandligini ta’minlashda texnologiya fani bo‘yicha sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning zamonaviy metodlari va yo‘nalishlarini joriy qilish;
- texnologiya ta’limi jarayoniga raqamli va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish;
- o‘quv-tarbiya jarayoni samaradoriligini va natijaviyligini ta’minlashda innovasion pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalarini tatbiq etish;
- texnologiya fani moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;
- erkin bozor munosabatlariga va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotning rivojlanishi hamda tadbirkorlik, kasanachilik faoliyatini keng joriy qilishda o‘quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlarini aniqlash;

davlat ta’lim standartlarida ko‘zda tutilgan kompetensiyalarga asoslangan baholash mezonlarini joriy etish ko‘zda tutilgan.

Shu o‘rinda shuni takidlash kerakki, texnologiya fani darslarida hozirgi an’anaviy ta’lim, modulli ta’limning didaktik o‘yin texnologiyasining konferensiya, kichik guruhlarda ishlash, matbuot konferensiyasi, o‘yin-mashqlar, hamkorlikda o‘qitish texnologiyasining “arra”, “kichik guruhlarda ishlash”, rolli o‘yinlar, “jamoada o‘qitish” metodlari, muammoli ta’lim texnologiyasining “munozara”, “aqliy hujum” metodlarini axborot texnologiyalari bilan integrativ (biriktirgan, uzviy asosda) komyuterli o‘qitish texnologiyasini ta’lim jarayonida qo‘llash orqali o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Texnologiya fanidan o‘quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va ustuvorligidan kelib chiqgan holda, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda tayanch va fanga oid kompetensiyalar pivojlantiriladi.

Texnologiya o‘quv fanini o‘rganish bosqichlari hamda fan mazmunidan kelib chiqqan holda, o‘quvchilarda fanga oid quyidagi 3 ta umumiy kompetensiyalar shakllantirilishi belgilangan:

1. FK1-Buyum va mahsulot turlarini, ularni tayyorlash va ishlov berish usullarini bilish, texnologik loyihalash hamda amalga oshirish kompetensiyasi:

2. FK2-Psixomotor, funksional hamda amaliy faoliyat turlarini bajarishdagi operasion kompetensiya:

3. FK3-To‘g‘ri va ongli kasb tanlash, ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish kompetensiyasi: [1;14-b]

DTS aosida o‘quvchilarning yosh xususiyatlari umumta’lim fanlarining bosqichma-bosqich o‘tilishi hamda o‘zlashtirilishini hisobga olgan holatda barcha fanlar uchun belgilab berilgan quyidagi 6 ta tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi belgilandi.

Tadqiqod metodologiyasi: Texnologiya fani o‘qituvchisi quyidagilardan kelib chiqib o‘quvchilarda tayanch “kommunikativ” kompetensiyani rivojlantirishni texnologiya mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning jamiyatda muloqotga kirishishi uchun og‘zaki hamda yozma nutqni mukammal o‘zlashtirish, darslik va qo‘shimcha adabiyotlardagi matn asosida mantiqiy ketma-ketlikda savollar tuzish, o‘z fikrini aniq va tushunarli bayon qilish, o‘z o‘rtoqlari va ustozlar bilan muloqotda muomala madaniyati me’yorlariga amal qilish, savollarga yozma va og‘zaki javob yozish, jamoaviy (hamkorlikda) ishlay olish, o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalariga asoslangan holda o‘z fikrini himoya qilish va ishontira olish, kichik guruhlarda ishlash jarayonida guruh a’zolarining fikrini hurmat qilgan holda o‘z fikrini bayon qila olish, muammo va kelishmovchiliklarni hal qilishda zarur qarorlarni qabul qila olish, darslarda tashkil qilinadigan o‘quv bahslari va turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtiroslarini boshqara olish, o‘z ona tili va xorijiy tillarni o‘zlashtirishga zamin yaratishi kerak.

O‘quvchilarda axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida mavzuga oid o‘quv filmlaridan foydalanishi, qo‘shimcha adabiyotlar va internet saytlaridagi ma’lumotlarni saralashi, shu asosda o‘quvchilarga ma’ruza, taqdimot, referat va boshqa materiallar tayyorlash yuzasidan topshiriqlar berish, ularning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishi uchun dars, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, ekskursiyalardan samarali foydalanishi zarur.

O‘quvchilarning shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirishda o‘quvchilarning mustaqil ishlariga e’tibor qaratish, o‘z-o‘zini baholash uchun mavzular bo‘yicha topshiriqlar standart va nostandart o‘quv-test bankini yaratish tavsiya etiladi.

O‘quvchilarda texnologiya fanini o‘qitish jaratyonida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonunlarining mavzuga doir moddalari bilan tanishtirish, jamiyatda bo‘layotgan voqea-hodisa va jarayonlar, ma’naviy-axloqiy, aqliy, huquqiy, jismoniy, iqtisodiy va mehnat tarbiyasiga e’tibor qaratish, jamiyat va oilasi manfaatlari uchun xizmat qilish, vatan ravnaqiga hissa qo‘shish, saxovatli bo‘lishga undash, insonlarga mehr-muruvvat ko‘rsatish kabi xislatlarni shakillantirish kerak.

Texnologiya fanini o‘qitish mobaynida o‘quvchilarda umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun o‘quvchi-yoshlarni ongu-shururiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish orqali o‘zgalarning dunyoqarashi, an’ana va marosimlarini hurmat qilish, milliy va etnik hususiyatlari, diniy e’tiqodi, ma’naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o‘rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish, xalqning tarixiy, yurish-turishda madaniy me’yorlarga, aqliy, ma’naviy-axloqiy, sog‘lom turmush tarziga amal qilish, jismoniy, huquqiy, iqtisodiy, mehnat tarbiyasi bilan bir qatorda estetik tarbiyaga e’tibor qaratishi kerak.

O‘quvchilarda matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor

bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishda fan o‘qituvchisi o‘quvchilarning ijodiy va mustaqil fikr yuritish malakalarini rivojlantirish maqsadida hisob-kitobga oid nostandart o‘quv topshiriqlari texnologik masalalar bilan ishlashni o‘rgatish kerak.

O‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini integratsiyalash aosida qo‘llash orqali yuqori samaradorlikka erishiladi. Bunda pedagogik texnologiyaning asosiy maqsadi o‘quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta’lim maqsadlariga erishishni ta’minlashdan iborat. Axborot texnologiyalari - ijtimoiy hayotning barcha sohalari uchun axborot yaratish, to‘plash, uzatish, saqlash va qayta ishlash, hisoblash texnikasi hamda aloqa tizimlaridan foydalanishdir. [1; 9- b.]

Tahlil va natijalar: Ta’lim-tarbiya jarayonida innovasion texnologiyalar, jumladan, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish imkonini beradi. [3; 31-b.]. O‘quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda o‘qitishning barcha shakllari: dars, darsdan tashqari ishlar, ekskursiyalar va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda olib boriladigan ishlar muhim o‘rin tutadi.

O‘quvchilarda ko‘zda tutilgan va me’yorlangan bilim, ko‘nikma, va malakalarni tarkib toptirish bilan bir qatorda o‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadida texnologiya fanini o‘qitishda pedagogik va axborot texnologiyalarni integrasiyalash o‘z ahamiyatiga ega.

Shu o‘rinda texnologiya fani mashg‘ulotlarini tashkil etish jarayonida o‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni Blum taksonomiyasi asosida shakllantiriladigan o‘quv maqsadlari asosida rivojlantirish muhim o‘rin tutadi.

Blum taksonomiyasi negizida kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasi.

O‘quv maqsadlari	**Ta’rifi**	**Kompetensiyalar**	**Nazorat turi**	**Topshiriq turi**
Bilish	Ma’lumotlarni o‘zlashtirish	Buyum va mahsulot turlarini tanish va izohlash; mahsulotlarga ishlov berish usullarini bilish:texnologik loyihalash va amalga oshirish.	Og‘zaki javob; tushunchalar tahlili;	Produktiv; izlanuvchan ijodiy test; ochiq va yopiq test; moslikni topish.
Tushunish	Tushunchalarni anglash, asosiy tushunchalarni aniqlashtirish	Buyum va mahsulot tayyorlash jarayonlari va bosqichlarini izohlash.	SWOT texnologiyasi; klaster tuzish; Venn diogrammasi tuzish;	Produktiv; izlanuvchan ijodiy test; ochiq va yopiq test; moslikni topish.
Amaliyotga qo‘llash	Mahsulot tayyorlash bosqichlarini	Buyum va mahsulotlar tayyorlashda	Tushunchalar tahlili; amal va xato;	Produktiv; Izlanuvchan ijodiy test;

	amaliy faoliyatda qo‘llash texnologik xarita tuzish	ishlatiladigan jixozlarni va ishlov berish usullarini bilish.	aqliy hujum;	ochiq va yopiq test; moslikni topish.
Tahlil	Buyumlarga ishlov berishning tarkibiy qismlarini bilish	Buyumlarni tarkibiy qisimlarini tahlil qilish	Tushunchalar tahlili; amal va xato;	Produktiv; izlanuvchan ijodiy test; ochiq va yopiq test; moslikni topish.
Sintez	Buyum tayyorlash va bishlov berish bosqichlarini umumlashtirish	Yasalayotgan buyuumning qismlarini yig‘ish	Tushunchalar tahlili; amal va xato; aqliy hujum;	Produktiv; izlanuvchan ijodiy test; ochiq va yopiq test; moslikni topish.
Xulosalash	O‘zlashtirilgan ma’lumotlar va amaliy ko‘nikmalar yuzasidan xulosa chiqarish	Buyum va mahsulot turlari, buyum tayyorlash bosqichlari, ishlov berish asboblari turlari haqida xulosalar chiqarish	Og‘zaki;	Produktiv; Izlanuvchan ijodiy test; ochiq va yopiq test; moslikni topish.

Quydagi jadvalda o‘quv maqsadlari, hamda dars jarayonida o‘quvchilarda kompetensiyalarni rivojlantirishda foydalaniladigan turli pedagogik topshiriqla va ularning qiyinlik darajalari aks ettirilgan.

Xulosa va takliflar: O‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish muammosi izlanishlarimiz mobaynida ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish natijasida majmuaviy, integrativ xarakterga ega ekanligi, o‘quvchilarning fan sohasidagi bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliy faoliyatda duch keladigan topshiriq va masalalarni yechimini topish hamda amaliyotda yuqori darajada qo‘llay olish qobiliyati sanaladi. O‘quvchilarni ijodkorligini va ijodiy g‘oyalarini har tomonlama rivojlantirish, qo‘llab quvvatlash, bilim, ko‘nikma hamda malakalarini rivojlantirish va xalqaro mezon va talablarasosida baholash mexanizmini takomillashtirish, Ushbu yo‘nalishlarda dunyo tajribasini o‘rganish maqsadida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadi belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Texnologiya fani bo‘yicha “O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim milliy o‘quv dasturlari. – Toshkent, 2021. – B. 216.

2. Радионова Н. Ф. Тряписына А. П. Компетентностный подход в педагогическом образовании // Електронный научный журнал “Вестник Омского государственного педагогического университета”. Выпуск, 2006. www.Омск.еду.

3. Зимняя И. А. Ключевыйе компетенсии как результативно-сйелевая основа компетентносного подхода в образовании. – Москва: Исследователский сйентр проблем качества подготовки спесиалистов. 2004. – С. 21.

4. Abdufatayev S. Fanlararo integratsiya – ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy omili. – Toshkent: “UZMU xabarlari”. 1(1.1), 2024. – B. 31-35.

6. Хуторской А. В. Образовательные компетенции и методология дидактики. К 90-летию со дня рождения В. В. Краевского. Электронный ресурс. 2020.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA O‘QITUVCHILARINING KOGNITIV FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA PEDAGOGIK ZARURATI

Yaxshiboyev Temur-Malik Erkin o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti, “Aniq fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: temerbek5777@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kognitiv faolligini rivojlantirishning mazmuni, pedagogik zarurati va o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish yo‘llari haqida haqida so‘z boradi. Hozirgi vaqtda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar, kognitiv kompetensiyaning ma’nosi, ilmiy terminologiyaga “kognitiv kompetensiyalar” tushunchasining kiritilishi to‘g‘risidagi ma’lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kognitiv, kompetensiya, kommunikativ, fikrlash, kredit-modul, kognitivizm, bilish, rivojlantirish, STEAM, ta’lim-tarbiya, axborot, terminologiya;

СОДЕРЖАНИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ

Абстрактный. В данной статье говорится о содержании развития познавательной деятельности будущих учителей технологии, педагогической необходимости и путях формирования компетентности саморазвития. Освещены сведения о фундаментальных изменениях, происходящих в системе образования, значении когнитивной компетентности, введении понятия «когнитивные компетенции» в научную терминологию.

Ключевые слова: когнитивный, компетентность, коммуникативный, мышление, кредитный модуль, когнитивизм, знания, развитие, STEAM, образование, информация, терминология;

CONTENT AND PEDAGOGICAL NEED FOR DEVELOPING COGNITIVE ACTIVITY OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS

Abstract. This article discusses the content, pedagogical necessity, and ways to form self-development competences of future technology teachers in developing cognitive activity. It covers the fundamental changes currently taking place in the education system, the meaning of cognitive competence, and the introduction of the concept of "cognitive competencies" into scientific terminology.

Keywords: cognitive, competence, communicative, thinking, credit module, cognitivism, knowledge, development, STEAM, education, information, terminology;

Kirish. O‘zbekistonda kompetensiyaga asoslangan yondashuv g‘oyalarini ishlab chiqish shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim g‘oyalari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, unda asosiy e’tibor shaxsni shakllantirishga qaratilgan hamda o‘quv natijalarini aniqlashtirishni anglatadi: masalani yechishni bilish, fikr bildirish, tahlil qilish,

ma’lumotlarni mustaqil ravishda topish, obyektlarni taqqoslash qobiliyati kabilar shular jumlasidan.

Hozirgi kunda yangiliklar, yuqori texnikaviy-texnologik innovatsiyalar, ma’lumotlar oqimining o‘sib borishi hayotning barcha jabhalarida to‘rtinchi texnologik inqilobni yuzaga keltirmoqda. Shaxsning qiziqishlari va jamiyatning talablari o‘zgarmoqda. Kundalik hayotni ilmiy-tadqiqot, texnika taraqqiyoti konsepsiyalari bilan ta’limning integrativ yondashuvini STEAM ta’limini joriy etadi. Bunday yondashuvdan maqsad – ta’lim berish orqali butun dunyo taraqqiyoti va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashda maktab, jamoatchilikni jalb qilib, ilmiy savodxonlik, raqobatbardoshlikni targ‘ib qilishga qaratilgan. Ilgari mehnat darslarida qizlar faqat fartuk tikishni, o‘g‘il bolalar yog‘ochga va metallga ishlov berishni, tasviriy san‘at va chizmachilik darslarida rasm va chizmalar, qalam bilan qo‘lda chizishni o‘rganishgan bo‘lsa, hozirgi kunda buning o‘zi yetarli bo‘lmay qoldi. Bugungi kunda butun dunyo maktab o‘quvchilarini robototexnika, modellashtirish, konstruksiyalashtirish, dasturlashtirish, 3D-loyihalashtirish va boshqa ko‘plab yangiliklar qiziqtirmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Texnologiya o‘quv predmeti o‘quvchilarda texnik ijodkorlikni, qobiliyatni, tafakkurni rivojlantirish, dars jarayonida tabiiy, metall va metallmas materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o‘rgatish orqali kasb-hunarga yo‘naltirishni yanada kuchaytirish, hunarmandchilik asoslari, ishlab chiqarish va ro‘zg‘orshunoslik asoslari, elektrotexnika ishlari, elektronika asoslari, ijodiy loyiha tayyorlash texnologiyasi, kasb-hunarga yo‘llash bo‘yicha o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotda qo‘llay olish layoqatini shakllantirishni ko‘zda tutgan. O‘quv predmetini o‘qitish orqali o‘quvchilarning texnik ijodkorlik qobiliyati, kreativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratiladi.

Umumiy o‘rta ta‘lim tizimida o‘quvchilarda fanga oid kompetensiyalar bilan birgalikda tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi belgilab berilgan. Bunga ko‘ra amaliy o‘quv predmetlari blok-modulini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalar shakllantirilib boriladi.

Umumiy o‘rta ta‘lim tizimida o‘quvchilarda fanga oid kompetensiyalar bilan birgalikda tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi belgilab berilgan. Tabiiy va iqtisodiy fanlar blogi yo‘nalishidagi fanlar orqali o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish, ular o‘zlashtirgan bilimlari asosida egallagan ko‘nikma va malakalarini turli vaziyatlarda qo‘llay olishga e‘tibor qaratilishi maqsadga muvofiq.

Jumladan, kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda davlat tili, horijiy tillarni o‘zlashtirishda mustaqil, ijodiy fikrlash, amaliy mashg‘ulotlarni o‘zaro bajarishda, ijodiy loyiha ishlarini bajarish malakalarini shakllantirishda, fikrini yozma va og‘zaki ravon bayon etish malakalarini shakllantirishda amaliy fanlarga oid atamalarni to‘g‘ri talaffuz qilish, izohlab berish hamda erkin muloqot qilishga o‘rgatish zarur.

Fanlarni o‘qitishda axborot bilan ishlash kompetensiyasini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot-telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o‘quvchilarni fanga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot xavfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar)lardan foydalanish tavsiya etiladi.

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy fazilatlarga ega bo‘lish, Vatanni sevish, huquqiy, iqtisodiy bilimlarga ega bo‘lish, yangiliklarga intilish va o‘zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul

qilishga, jamiyatda ro‘y berayotgan progressiv va innovatsion o‘zgarishlardan xabardor bo‘lish hamda ulardan kundalik hayotda foydalana olishga o‘rgatish zarur.

Ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishda fuqarolik burch, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish, favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo‘lish, badiiy va san’at asarlarini tushunish hamda ularni asrashda tashkilotchilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat.

Hozirgi vaqtda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar talabalarning yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikka ega raqobatdosh mutaxassis sifatida shaxsini rivojlantirish uchun alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda insonning bilimlarini yangilashga bo‘lgan ehtiyoj tezligi aql bovar qilmas darajada o‘smoqda: dunyoning ilmiy dunyoqarashini yangilash sikli 3-5 yilni tashkil etib, u qisqarishda davom etmoqda. M. P. Karpenkoning ta’kidlashicha “yaqin kelajakda iqtisodiy jihatdan faol aholining qariyb 90 foizi ta’lim olish jarayonida ham, butun hayoti davomida ham kognitiv faoliyatni olib boradi. Shunday qilib, insonning kognitiv faoliyati jamiyatning iqtisodiy o‘sishi va rivojlanishining asosiy omiliga aylanadi va zamonaviy dunyoda davlatning obro‘si va o‘rnini belgilaydi”. [1]

Fikrlash sifatini yaxshilash orqali “bilim - bu kuch” ta’lim modelidan “ta’lim – bu tadqiqot” modeliga o‘tish boshlandi, bu ongning moslashuvchanligi, refleksivligi va ijodiy ishlash qobiliyatini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Oliy ta’lim bitiruvchilarining universitetda olgan bilim va ko‘nikmalari asosida turli ishlab chiqarish vaziyatlarida samarali qarorlar qabul qilishga tayyorligi sifatida ta’riflanishi mumkin bo‘lgan kognitiv kompetensiyaga kelsak, bu, shubhasiz, bitiruvchining asosiy kompetensiyasi sifatida qarash mumkin.

Tadqiqod metodologiyasi: Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish pedagogika fanining muhim va ko‘p qirrali muammolaridan biridir, uni hal qilish uchun falsafiy, didaktik, metodologik va boshqaruv jihatlarni hisobga olishni talab qiladi:

Birinchidan, kognitiv kompetensiyaning ma’nosi ba’zan faqat “o‘qishni o‘rganish” shiori bilan bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Vaholanki, kognitiv kompetensiya shaxsning akademik va kasbiy harakatchanligini shakllantirish omili, har qanday ta’lim darajasi bitiruvchisining ijtimoiy raqobatbardoshligining asosi sifatida ko‘rib chiqilishi va asoslanishi kerak.

Ikkinchidan, talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish muammosini nafaqat metodik, balki falsafiy muammo sifatida ham ko‘rib chiqish kerak, ya’ni, butun professor-o‘qituvchilar jamoasini ushbu muammoga jalb etish lozim. Bir auditoriyada ta’lim beruvchi o‘qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, ta’limning turli bo‘g‘inlarida ta’lim-tarbiya berayotgan o‘qituvchilarning uzluksizligini ta’minlash zarur.

Uchinchidan, kognitiv kompetensiyani rivojlantirish muammosini amaliy hal qilish o‘quv va metodik jihatdan kompleks tarzda amalga oshirishni o‘z ichiga oladi: o‘quv rejasi, kompetensiyaga yo‘naltirilgan o‘quv dasturi, kompetensiyaga yo‘naltirilgan darslik, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalar, dars ishlanmalari va boshqalar.

Shunday qilib, ushbu jarayonning muammosini hal qilish uchun albatta sifatli boshqaruv jarayoniga e’tibor qaratish lozim.

Ushbu muammoning mavjudligi ta’lim sifatining xalqaro ko‘rsatkichlari kontekstida ta’lim darajasini aniqlash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar natijalari bilan ham tasdiqlandi. PISA-2022 (Xalqaro baholash dasturi) yosh avlodning ta’lim darajasini baholagan xalqaro ekspertlarning fikricha, “O‘zbekistonlik o‘quvchilarning natijalari nafaqat individual o‘qish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligini, balki, axborot bilan ishlash, o‘rganilayotgan hodisalarni tushuntirish, bashorat qilish va baholash, turli shakllarda taqdim etilgan ma’lumotlarga asoslangan, amaliyotga yo‘naltirilgan muammolarni hal qilish, foydali bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni aniqlashda umumiy ko‘nikmalarning

yetishmasligi”. Bizda ta’lim asosan ma’lumot berish va past darajadagi kognitiv qobiliyatlarga qaratilganligi namoyon bo‘ldi. Ushbu o‘quvchilar ertaga talaba bo‘lishadi. Agarda o‘quvchilarni maktabdayoq kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirsak talaba bo‘lganda ular bilan ishlash birmuncha oson bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki, bu muammolarni faqat bitta o‘quv predmeti yoki fanlar guruhi yordamida yoki faqat bir guruh o‘qituvchilarning sa’y-harakatlari bilan muvaffaqiyatli hal qilib bo‘lmaydi. Talabalarning ta’lim faoliyatining barcha jabhalarini, barcha o‘quv fanlarini qamrab oluvchi maqsadli kompleks dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish zarur.

Tahlil va natijalar: Ilmiy terminologiyaga “kognitiv kompetensiyalar” tushunchasining kiritilishi ularning xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlarini tizimlashtirishga, ularni oliy ta’lim tizimida shakllantirish va rivojlantirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqishga va ta’lim dasturlarini loyihalashda talabalarning intellektual rivojlanishiga e’tiborni o‘zgartirishga imkon beradi.

“Kognitiv kompetentsiya” tushunchasining mohiyatini aniqlash uchun biz “kognitsiya” tushunchasining mazmun-mohiyatnini ko‘rib chiqamiz.

Adabiyotlar tahlili. “Kognitsya” tushunchasi va unga xos yondashuvlarni aniqlash imkonini berdi. Kognitsiya (“kognitivlik, kognitivizm” lat. kognitio, “bilish, o‘rganish, xabardorlik”) – bu atama XX asrning o‘rtalaridan boshlab bir vaqtning o‘zida bir nechta bilim sohalarida – falsafa, psixologiya, tilshunoslik, neyrofiziologiya, axloq va boshqalarda keng qo‘llanila boshlandi. Ba’zi psixologlarning fikriga ko‘ra, u bilim olish bilan bog‘liq barcha jarayonlarga ishlatiladi.

Kognitiv so‘zi inglizcha (lotin) “cognize” so‘zidan olingan bo‘lib, u bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq yoki “cognition”– bilish, tushinish kabi ma’nolarni beradi. O‘z o‘rnida bilish faoliyati insonning voqelikni bevosita sezishi, his etishi bilan bog‘liq hodisadir.

Kognitiv paradigma “bilim” asosi sifatida harakat qiladi, u imperativ (ustuvor) va an’anaviydir. Kognitiv kompetensiya “tafakkur laboratoriyasi” va u kognitiv jarayonlarni shakllantirishga, fikrlash va xotirani rivojlantirishga qaratilgan. Mashhur nemis o‘qituvchisi, didaktikada rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasi asoschisi A. Disterveg (1790-1866) shunday degan edi: “Yaxshi o‘qituvchi o‘quvchilariga bilimni izlab topishga yordam beradi, yomon o‘qituvchi esa uni shunchaki taqdim etadi”.

Pedagogika fanining kognitiv yo‘nalishi psixik hodisalar sharoitida fikrlash jarayoni, inson tafakkuri va uning ongi muammolari bilan shug‘ullanadi. Biz mohiyatan idrok etish va bajarish, tinglash va so‘zlash, axborotni qabul qilish va uzatish komponentlarining o‘zaro ta’siri haqida fikr yuritamiz. Bu, shubhasiz, atrofdagi voqelikni va bilishning eng yuqori standartidir. Jerom Seymur Brunerning so‘zlariga ko‘ra, XX asrning 50-60-yillarida J. S. Bruner, Ul. Neisser, J. Piaje, Al. Nyuell “obyektivizmning uzoq qishidan keyin” ongni (mind) fanga qaytarishga harakat qildi. Kognitivlikning asosiy g‘oyasi mental harakatlar natijasida yuzaga keladigan shaxsning aqliy tasavvurlarini, strategiyalarini, aqliy va kognitiv qobiliyatlarini o‘rganish edi. Barcha kognitiv jarayonlar bir biri bilan bog‘liq bo‘lgan kompleks tarzdagi ma’lumotlarni o‘zida jamlaydi.

Peagogik-psixologik adabiyotlar tahlili talabalarda bilish faolligining namoyon bo‘lishi – rivojlanib boradigan, o‘zaruvchan jarayon ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa va takliflar: Psixologik adabiyotlarda bilish bevosita faoliyat kategoriyasi bilan birga qo‘llanadi. Kognitiv kompetensiya kognitiv faoliyat bilan uzviy bog‘liqdir. Kognitiv faoliyat insonning biror narsa yoki voqelikni idrok etishini amalga oshiruvchi tafakkur jarayonidir.

Kognitiv faoliyat – bu idrok, fikrlash, xotira, e’tibor, nutq kabi aqliy jarayonlar yordamida atrofdagi voqelikni bilishga qaratilgan ongli faoliyat. Kognitiv faoliyat –

bu o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan o‘quv muammolarini hal qilish jarayonida bilim va harakat usullarini o‘zlashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirish faoliyati. U nafaqat bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga, balki subyektning (talabaning) o‘zi uchun ham ijtimoiy tajribani (axloqiy, madaniy, amaliy, ijodiy va boshqalar) maqsadli o‘zlashtirish tufayli uning shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish, rivojlantirishga qaratilgan.

Shu nuqtai nazardan, o‘quv jarayonida talabalarning kognitiv faoliyati uchta o‘zaro bog‘liq bosqichni o‘z ichiga oladi:

1. Birinchi bosqichda o‘rganilayotgan materialni idrok etish, tushunish va yodlash yoki nazariy bilimlarni o‘zlashtirish sodir bo‘ladi.

2. Ikkinchi bosqichda ushbu bilimlarni amalda qo‘llash bo‘yicha ko‘nikma va ko‘nikmalar ishlab chiqiladi, bu maxsus o‘quv mashqlarini tashkil qilishni talab qiladi.

3. Uchinchi bosqichda o‘rganilayotgan material bo‘yicha bilimlarni yanada mustahkamlash va chuqurlashtirish, ularni birlashtirish va amaliy ko‘nikma va malakalarni takomillashtirish amalga oshiriladi.

Psixologlar (I. A. Zimnaya, I. I. Ilyasov, I. Lingart, D. B. Elkonin) kognitiv faoliyatni tahlil qilib, uning beshta o‘ziga xos xususiyatlarini keltirib o‘tganlar:

1) o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga va o‘quv muammolarini hal qilishga qaratilgan;

2) bilim va faoliyatlarning umumiy usullari o‘zlashtiriladi;

3) talabaning turli xil faoliyatlarini o‘z ichiga oladi, shu jumladan idrok (kuzatish – o‘quv materialini tovush va vizual idrok etish), mnemonik (o‘quv materialini yodlash), aqliy (tahlil, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish va boshqalar), amaliy (muammolarni hal qilish, tajriba, grafik va hisoblash ishlari, kompyuter bilan ishlash va boshqalar.);

4) faoliyatning natijalariga qarab o‘quvchining aqliy xususiyatlari (xarakteri, qobiliyati, xotirasi, tafakkuri, hissiyotlari, irodasi) va xatti-harakatlarining o‘zgarishiga olib keladi;

5) shaxsning rivojlanishi nuqtai nazaridan subyektning o‘z – o‘zini rivojlanishiga olib keladi.

D. B. Elkonin o‘quv faoliyatining quyidagi ijtimoiy xususiyatini ta’kidlab o‘tadi [5]

- mazmuni bo‘yicha, chunki u insoniyat tomonidan to‘plangan moddiy va ma’naviy boyliklarini o‘zlashtirishga qaratilgan;

- ma’nosi bo‘yicha, chunki u ijtimoiy ahamiyatga ega va baholanadi;

- shakli bo‘yicha, chunki u ijtimoiy rivojlangan aloqa standartlariga mos keladi va ta’lim muassasalarida (maktablar, kollejlar, universitetlar va boshqalar) amalga oshiriladi.

Boshqa har qanday faoliyat turi singari, kognitiv faoliyat ham obyektivligi, maqsadga muvofiqligi va mahsuldorligi (samaradorlik) bilan ajralib turadi. U ma’lum bir tuzilish va tarkibga ega.

O‘quv faoliyatining predmeti - bu o‘zlashtirilishi kerak bo‘lgan o‘quv materialining mazmuni hisoblanadi. Bunga o‘rganilayotgan fanlar bo‘yicha o‘quv dasturlariga kiritilgan tushunchalar, nazariyalar, qonunlar, prinsiplar, vazifalar, algoritmlar, jarayonlar, harakat usullari va boshqalar kiradi.

O‘quv faoliyatining maqsadi ushbu bilimlarni va usullarni o‘zlashtirishdir, bu jarayonda talabaning o‘zi ham rivojlanadi. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘quv faoliyatining maqsadi o‘qitish maqsadi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Карпенко М. П. Когномика. – Москва: СГА, 2009. – С. 225

2. Крысин Л. П. Толковый словарь иностранных слов. – Москва: Русский язык, 1998.

3. Yusupov E. Y., Shermuhamedov S. Sh., Ayupov A. T. va b. “Falsafa”. Oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. 2- nashr. – Toshkent: “Oqituvchi”, 2005. – B. 304.

4. Залевская А. А. Психолингвистика: пути, итоги, перспективы. 1998. – В. 17-33.

5. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. – Москва, 1989.

6. Mamatov D. N. & Isyanov R. G. Information and communication technology in education. Образование: традиции и инновации. 2014.

7. Yaxshiboyev T. M. Texnologiya ta’lim jarayonida o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda sinchkovlik tarbiyasi. News of the NUUZ. 1(6), 2024. – C. 263-265.

8. Boymatov N. Pedagogical aspects of improving the content of corporate culture in the process of informatization of education. Science and Innovation, 1(8). 2022. – C. 538-542.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA IJTIMOIY-MADANIY KOMMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ayakulov Ulug‘bek Abdug‘affor o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti, stajyor o‘qituvchi
e-mail: ayakulovulugbek@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompetensiya muammosi, uning rivojlanish tarixi va olib borilgan tadqiqot ishi natijalari tahlil qilingan. Ijtimoiy-madaniy kompetentlik mazmuni, uni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida rivojlantirish zaruriyati asoslangan. Shuningdek, maqolada muallif tomonidan bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning korporativ tizimi, bosqichlari hamda pedagogik modelini ishlab chiqishga doir taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘z: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy-madaniy kompetentlik, korporativ tizim, malaka talablari, model;

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ НАВЫКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация. В статье анализируется проблема компетенции, история ее развития и результаты проведенных исследований. Содержание социокультурной компетенции основывается на необходимости ее развития у будущих учителей начальных классов. В статье также представлены предложения и рекомендации автора по развитию корпоративной системы, этапов и педагогической модели развития социокультурной компетентности у будущих учителей.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, социокультурная компетентность, корпоративная система, квалификационные требования, модель;

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Abstract. The article analyzes the problem of competence, the history of its development and the results of the research. The content of sociocultural competence is based on the need for its development in future primary school teachers. The article also presents the author's suggestions and recommendations for the development of a corporate system, stages and a pedagogical model for the development of sociocultural competence in future teachers.

Key words: future primary school teacher, competency, competence, professional competence, sociocultural competence, corporate system, qualification requirements, model;

Kirish. Xalqaro miqyosda bo‘lajak mutaxassislarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta’limni amalga oshirish bo‘yicha dunyoning yetakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy mahorati mezonlari, innovatsion ta’lim muhitini yaratish muammolari xalqaro ta’lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bunda yosh o‘qituvchilarning pedagogik kompetentligi tarkibini zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli qo‘llashning motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o‘z-o‘zini baholash kabi indikatorlari asosida kengaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o‘rin tutadi. Mamlakatimizda ilg‘or xorijiy tajribalar asosida uzluksiz ta’lim tizimi uchun bo‘lajak yosh o‘qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, talabalar ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratish bo‘yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan. [1] Bu borada aksiologik yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Kompetentlik tushunchasi ta’lim sohasiga pedagog - psixolog tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan, kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, hamkasblari bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” ni anglatadi.

Inglizcha “competence” tushunchasi lug‘aviy jihatdan bevosita “qobiliyat” ma’nosini ifodalaydi. Mazmunan esa faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishni nazarda tutadi. Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar egallanishi va ularning amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, eng muhimi, ilmiy ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

Mutaxassislarning kasbiy kompetentligi masalasini tadqiq etishga keyingi paytlarda qiziqish ancha kuchayib bormoqda. Bu borada qarashlar, fikrmulohazalarning turli-tumanligi mazkur muammo xususida hozircha tizimlashtirilgan, yagona kontseptual model yaratishga imkon bermayapdi.

Adabiyotlar tahlili: MDH mamlakatlarining qator olimlari kompetentlik tushunchasini psixologiya va pedagogika nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tadqiq etgan bo‘lsada, so‘ngi pedagogik tadqiqotlarda aynan mutaxassis - kadr kompetensiyasi masalasi o‘z dolzarbligi, katta qiziqish uyg‘otayotganligi va ta’lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta’minlash uchun muhimligi va zaruriyatini namoyon etmoqda. Ijtimoiy faol va harakatchan, tashabbus ko‘rsatib, o‘zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, yuksak madaniyatli, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega va ta’limda yangiliklarni amalga oshirishga tayyor o‘qituvchi shaxsini shakllantirish va ta’minlash oliy ta’lim muassasalarining muhim vazifasi hisoblanadi. Kompetensiya - u yoki bu soha bo‘yicha bilimdonlik.

“Kompetensiya” (lot. competense - erishyapman, munosibman, loyiqman) - 1) muayyan davlat tashkiloti (mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, nizom yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajribalar majmui. [2, 5-b.] Mazkur tushunchaning ijtimoiy mazmuni juda keng bo‘lib, u ishlab chiqarishning qariyb barcha yo‘nalishlarida qo‘llaniladi. Kompetensiya turli soha mutaxassislari faoliyatiga qo‘yiladigan zamonaviy talablar majmuiga teng bo‘lib, uning kelib chiqish tarixi boshqaruv nazariyasi, ish jarayonini ishlab chiqarish maqsadiga adekvat va to‘liq mos tarzda to‘g‘ri boshqarish asosida uning samaradorligini so‘zsiz ta’minlash, menejmentlik amaliyoti, ishlab chiqarish jarayonidagi yuqori va pastki xodimlar mehnat faoliyatini qo‘yilgan maqsad va samaradorlikka yo‘naltirish bilan bog‘liqdir.

Kompetensiyaga asoslangan shaxsni boshqarish yondashuvining asoschisi sifatida David Mc Clelland nomini qayd etish zarur. [3, 145-b.] Olim ishlab chiqarish jarayoni xususiyatlarining psixologik aspektlarini o‘rgangan bo‘lib, mutaxassis motivatsiyasini ishlab chiqarish jarayoni va maqsadlari bilan uzviy birlashtirish nazariyasining asoschisi sifatida taniladi.

Tarixiy jihatdan ta’lim tizimida “kompetentlik” tushunchasining kirib kelishi va uning ahamiyatining qabul qilinishiga nisbatan quyidagi bosqichlar ajratiladi: Birinchi bosqichda (1960-1970-yillar) ilmiy doiralar va muomalaga «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalari kirib keldi va ularning amal qilish qoidalari, qo‘llanilish xususiyatlari belgilandi. Birinchi bor “kompetensiya” atamasi 1965-yilda Massachusets universiteti o‘qituvchisi N. Xomskiy tomonidan ishlatiladi. Bu so‘zning semantik chegarasi bugungi kunda juda keng bo‘lib, aslida bu so‘z “kelishuv”, “kelishuvchanlik”, “biror bir narsaga mos kelish”, “mos bo‘lish” ma’nolarini anglatadi. Bugungi kunda mazkur so‘z ko‘proq “faoliyat olib borishning universal, ya’ni hamma uchun mos bo‘lgan umumiy xususiyatlari va talablari majmuini” anglatadi.

Ikkinchi bosqichda (1970-1990-yillar) “kompetensiya” istilohining qo‘llanilish doirasi keskin o‘sadi, mazkur so‘z maxsus istilohga aylanadi va biror bir sohaga oid xususiyatlar jamlanmasini anglata boshlaydi hamda til nazariyasi, menejment, kommunikatsiyalarni tashkil qilishda qo‘llaniladi. J. Raven o‘ziga ilmiy vazifa qilib, zamonaviy jamiyat nuqtai nazaridan mutaxassislik kompetensiyasi nimaga teng degan masalani qo‘yadi va effektivlikni ta’minlovchi kompetensiyaning 37 ta komponentini ajratib, ko‘rsatib beradi va ularni “motivatsion qobiliyat” deb ta’kidlaydi. [4]

Uchinchi bosqichda (1990-2001-yillar) butun dunyo, MDH da, xususan Rossiyada “Boloniya deklaratsiyasi” ijro va ta’lim taraqqiyoti uchun qabul qilindi, ta’lim islohotlarining maqsadlaridan biri mutaxassisning kvalimetrik ko‘rsatkichlarining bosh xususiyati qilib aynan “kasbiy kompetentlik” masalasi qo‘yila boshladi. Bu davrda Rossiyaning qator olimlari, xususan A. K. Markova [5], Ye. F. Zeera, A. V. Xutorskiy va boshqalar kasbiy kompetentlik tushunchasini psixologiya va pedagogika nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy va metodik jihatdan ishlab chiqdilar.

Mamlakatimiz pedagog olimlari A. Abduqodirov, R. H. Jo‘rayev, Z. K. Ismoilova, E. R. Yuzlikayeva, M. B. Urazova, K. D. Risqulovalarning tadqiqot ishlarida oliy ta’limmuassalarida ta’limni intensivlashtirish hamda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanish, yosh o‘qituvchilarning kompetensiyasi va unga qo‘yiladigan didaktik talablar, ushbu atamaning mazmuni, uning tarkibiy qismlari, shakllanish bosqichlari, ta’lim samaradorligini ta’minlashda motivatsiyaning o‘rni haqidagi zamonaviy yondashuvlar kabi muammolarning ilmiy nazariy asoslari o‘z aksini topgan.

K. J. Risqulovaning fikriga ko’ra, “kompetensiya” u yoki bu kasb egasiga zarur bo‘lgan kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me’yorlar yig‘indisini anglatadi. Kompetentlik esa – shaxs amaliy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, kompetensiya me’yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahorati bilan belgilanadi”. [6, 44-b]

Muhokama. Kompetensiya tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylik kasb etsa, kompetentlik individuallik xarakteriga ega. Kompetentlikning asosiy mezoni mahsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar va tadqiqot ishlarining tahlili “kompetensiya” tushunchasining turli xil ma’nolarini ajratish imkonini beradi. Bular quyidagilar:

- ishlab chiqarish masalalarini yecha olish qobiliyati;
- aniq vaziyatlarda bilim va ko‘nikmalarni qo’llay olish qobiliyati;
- tashkilot tomonidan sub’ektning sifatli faoliyatini shakllantirish maqsadida xodimga qo‘yilgan talablar yig‘indisi;
- xodimning xulq-atvor me’yorlarining jamiyat talablariga mosligi;
- bilim, ko‘nikma va malakalar (BKM), qobiliyat, motiv, shaxs, kommunikativ sifatlar va boshqa tushunchalarning umumiy yig‘indisi;
- xodimning sifatli ishga tayyorgarligi va ko‘nikmasi;
- lavozim vazifalariga mas’ulligi va vakolati;
- BKM+kasbiy muhim sifatlar, tashkilotchilik konteksti bilan birgalikda;
- kasbiy tajribani chuqur anglanishi;
- shaxsiy xususiyatlar majmui, individuallik;
- samarali ishlab chiqarish faoliyati mezonlari;
- ijodkorlik va boshqalar.

Oliy ta’lim amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni ularda ijtimoiy-madaniy kompetentlik darajasining rivojlanganligi bilan uzviy aloqador. Mazkur jihat bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish muammosini maxsus tadqiq etishni taqozo etadi.

Pedagogik faoliyatda kasbiy kompetentlik umumiy tuzilmasining muhim tarkibiy qismlaridan biri – bu ijtimoiy-madaniy kompetentlik hisoblanadi. Zero zamonaviy o‘qituvchi nafaqat o‘quvchiga bilim beradi, ma’lumot, axborot yetkazadi, balki rivojlanayotgan shaxs va jamiyat o‘rtasida vositachi rolini ham bajaradi. “Bolashaxs-jamiyat” munosabatlari o‘zaro aloqasining maqsadga muvofiq bo‘lishi o‘qituvchining qanchalik ijtimoiy hayotda kompetentli, omilkor ekangigiga ham bog‘liqdir.

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikning asosiy vazifalari sirasiga moslashish, ijtimoiy yo‘nalganlik, shaxsiy va umumijtimoiy tajribalarning uyg‘unlashuvi kabi jihatlarni kiritish mumkin. Shaxs ijtimoiy-madaniy kompetentligining qay darajada ekanligi o‘zaro shaxslararo munosabatlarni olib borish, faoliyatni yo‘lga qo‘yish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, psixologlar o‘tkazgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, shaxsning yangi ijtimoiy, globallashuv shartsharoitlariga moslashuvi jarayonida insonlardagi ijtimoiy kompetentlik darajasining shakllanganligi alohida o‘rin tutadi. [7]

Ekologik, siyosiy, mafkuraviy, ijtimoiy o‘zgarishlar nafaqat ijtimoiy tafakkur rivojini belgilaydi, balki insonlarning o‘zini o‘zi anglashi, hayotiy qadriyatlari, shaxsiy muammolariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa psixologiya fani oldiga insonning ijtimoiylashuvi, ijtimoiy moslashuvi bilan bog‘liq muammolarni hal qilish borasida uning kompetentlik darajasini yuksaltirishga yo‘naltirilgan dasturlar yaratish vazifasini qo‘yadi. Nazarimizda, mazkur vazifa nafaqat o‘zaro, balki

o‘quvchilarning ham barkamol shaxs sifatida shakllanishiga mas’ul bo‘lgan pedagoglar faoliyatiga ham alohida tegishlidir.

Shaxsning kompetentsiyaviy ijtimoiy xulq-atvori shakllanishi mexanizmlari, namoyon bo‘lish tendensiyalari, motivatsiyasi, mazmuniga bo‘lgan qiziqish, avvalo, “inson-jamiyat” o‘zaro aloqasi xarakterining ijtimoiy ravnaqi, rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta’siri bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy-madaniy kompetentlikning mazmunini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan ilmiy adabiyotlar tahlili uning quyidagi o‘ziga xos jihatlarini ajratib ko‘rsatish imkonini berdi:

a) Birinchidan, ijtimoiy-madaniy kompetentlik o‘zida jamiyat va madaniyat talablarini ifoda etishi mumkin. Bu esa, shaxsning ijtimoiy-axloqiy me’yorlar mazmuni haqidagi bilimlarga, madaniy talablar asosida faoliyat shakllarini tashkillashtirish ko‘nikmasiga egaligi hamda uning qadriyatli yo‘nalganligi bilan izohlanadi.

b) Ikkinchidan, ijtimoiy-madaniy kompetentlik insonning ijtimoiy o‘zaro sheriklik, hamkorlik sub’yekti sifatidagi yaratuvchilik xususiyatlarini ham aks ettiradi.

Xulosa va amaliy takliflar. Xullas, kompetentlikga asoslangan yondashuvning maqsadi zamonaviy ta’lim nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda, mutaxassisning nazariy bilimlari va uni amaliy qo‘llash o‘rtasidagi uzilishni yengishga intilishdir. Shuning uchun zamonaviy o‘quv jarayoni amaliyotda qo‘llanilishi qiyin bo‘lgan bilimlarni talabalarga berishdan iborat emas, aksincha shu bilimlarni dolzarb kasbiy muammolarni hal qilish uchun safarbar etish, shuningdek o‘quv jarayonida bu kabi muammolarni talabalarning o‘zlari mustaqil ravishda hal qilishlari uchun sharoit yaratishdan iborat bo‘lishi kerak.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning barcha xususiyatlarini to‘liq o‘rganish uchun quyidagi qator jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

- ta’lim-tarbiya jarayonida milliy, ma’naviy va tarbiyaviy qadriyatlarga talabalarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning muhim omili sifatida qarash;
- bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish uchun ularda yuqori darajadagi kommunikativ va psixologik to‘siqlarni kamaytirishga doir maxsus bilimlar tizimini shakllantirish;
- bo'lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash masalasini hal qilish;
- ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy pedagogik ta’lim sharoitida ushbu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi – Boshlang’ich ta’lim bakalavriat ta’lim yo‘nalishining malaka talablari. – Toshkent, 2018. – B. 40.

3. Richard E., David C., McClelland. For The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences Volume IV: Clinical, Applied and Cross – Cultural Research. December 5, 2016.

4. J.Raven. Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK, 1984. – P. 220.

5. Маркова А. К. Психология профессионализма. – Москва: “Знание”, 1996. – С. 340.

6. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili. Monografiya. – Toshkent: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020. –B. 184.

7. Колова С. М. Формирование социокултурной компетентности будуших специалистов. – Челябинск, 2002. – С. 190.

8. Елизарова Г. В. О природе социокультурной компетенции. – Москва, 1998. – С. 25-31.

9. Бердиева Х. Б. Развитие социокультурной компетентности у будущих учителей начальных классов. 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MANTIQIY FIKRLASHGA O‘RGATISH METODIKASI

Rustamova Gulmira Yoryigit qizi, Guliston davlat pedagogika instituti,
“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: gsultonmurodova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga bag‘ishlangan. Mantiqiy fikrlashni shakllantirish bolalarning intellektual rivojlanishida muhim o‘rin tutadi va kelajakdagi ta’lim jarayonining poydevorini yaratadi. Maqolada mantiqiy fikrlashning nazariy asoslari, uning yoshga xos rivojlanish bosqichlari va asosiy metodik yondashuvlar yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun maxsus o‘yinlar, mashqlar, ko‘rgazmali vositalar va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish orqali mantiqiy tafakkurni rivojlantirish usullari batafsil bayon etilgan. Shuningdek, bolalarning kuzatish, solishtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik va psixologik yondashuvlar ham o‘rganilgan. Mazkur maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglari, ota-onalar va bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar uchun metodik qo‘llanma sifatida foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, mantiqiy fikrlash, bolalar tafakkuri, pedagogik metodika, o‘yinli ta’lim, kuzatish va tahlil, solishtirish va umumlashtirish, tafakkurni rivojlantirish, psixologik yondashuv, ta'lim texnologiyalari, intellektual rivojlanish;

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ ЛОГИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Аннотация. Данная статья посвящена развитию логического мышления у детей дошкольного возраста. Формирование логического мышления играет важную роль в интеллектуальном развитии детей и создает фундамент будущего образовательного процесса. В статье описаны теоретические основы логического мышления, его возрастные этапы развития, а также основные методологические подходы. Подробно описаны методы развития логического мышления посредством использования специальных игр, упражнений, наглядных пособий и практических занятий для детей дошкольного возраста. Также изучались педагогические и психологические подходы, направленные на формирование у детей таких способностей, как наблюдение, сравнение, обобщение и умение делать выводы. Данная статья может быть полезна как методическое пособие педагогам дошкольных образовательных организаций, родителям и специалистам, работающим с детьми.

Ключевые слова: дошкольный возраст, логическое мышление, мышление детей, педагогическая методика, игровое обучение, наблюдение и анализ, сравнение и обобщение, развитие мышления, психологический подход, образовательные технологии, интеллектуальное развитие;

METHODOLOGY FOR TEACHING LOGICAL THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. This article is devoted to the development of logical thinking in preschool children. The formation of logical thinking plays an important role in the intellectual development of children and creates the foundation for the future educational process. The article covers the theoretical foundations of logical thinking, its age-specific stages of development and the main methodological approaches. Methods for developing logical thinking for preschool children through the use of special games, exercises, visual aids and practical classes are described in detail. Pedagogical and psychological approaches aimed at developing children's abilities to observe, compare, generalize and draw conclusions are also studied. This article can be useful as a methodological guide for teachers of preschool educational organizations, parents and specialists working with children.

Keywords: preschool age, logical thinking, children's thinking, pedagogical methodology, game education, observation and analysis, comparison and generalization, development of thinking, psychological approach, educational technologies, intellectual development.

Kirish. Mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazishda zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash, maktabgacha yoshdagi bolalar o‘rtasida ijodkorlik, matematik tasavvurlar va boshqa muhim ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dastur va loyihalarni joriy qilish kabi bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. “Bu borada, avvalambor, yoshlar va bolalarga e’tibor va amaliy g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, ularni jismoniy va ma’naviy barkamol etib tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratmoqdamiz. Bolalarni kichik yoshdan boshlab rivojlantirish orqali kelajakda ularning o‘zligini to‘la namoyon etishiga mustahkam zamin yaratyapmiz. Zero, bu ezgu maqsadimiz yo‘lida sarflangan investitsiyalar ertaga bir necha barobar ortig‘i bilan qaytishiga shubha yo‘q”. [1] Bundan kelib chiqadiki, maktabgacha ta’lim bolalarning ilk tarbiyasi, bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishida muhim bosqichdir. Bu bosqichda bolalarning bilish qobiliyatlari, ijodiy va kommunikativ ko‘nikmalari rivojlanadi. Shunday ekan, maktabgacha ta’lim tizimining samaradorligini oshirish va sifatini yaxshilash uchun zamonaviy o‘quv-metodik komplekslarni ishlab chiqish va joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik va psixologik so‘rovlar, ilmiy va o‘quv adabiyotlar tahlili, pedagogik tajriba-sinov o‘tkazish va umumlashtirish, ilmiy tavsifga asoslangan hamda diagnostik so‘rovnoma usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mantiqiy fikrlash malakalarini rivojlantirish B. Abdullayeva, V. Karimova, G. Djanpeisova, D. Babayeva, J. Musayev, Z. Ibroximova, Z. Nishonova, K. Kenjabayeva, Q. Husanboyeva, M. Jumayev, M. Zayniddinova, N. Alavutdinova, N. Begmatova, N. Bikbayeva, N. Djamilova, R. Sunnatova, S. Aripova, S. Jalilova, Sh. Nurullayeva, Sh. Sadikovalar tadqiqot ishlarini olib borishgan.

Bolalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish A. Mixaylova, A. Stolyar, A. Beloshistaya, A. Kolmogorov, Ye. Tixeeva, Ye. Nosova, F. Blexer, L. Shleger, M. Polyakova, N. Luzin, P. Aleksandrov, S. Kovalevskayalarning ilmiy tadqiqotlarida yoritilgan.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga mantiqiy fikrlash malakalarini rivojlantirish ko‘nikmalarini o‘rgatishga doir masalalar xorijlik olimlar A. Baroody, G. Duncan, E. Miller, J. Almon, J. Sarama, J. Piaje, J. Lee, K. Kavano, L. Pagani, M. Montessori, O. Dekroli, P. Klebanov, P. Kergomar, S. Bendjamin, T. Xavashi, C. Japel tomonidan tadqiq etilgan. [2]

Mantiqiy fikrlash – bu insonning voqelikni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, faktlarni bir-biri bilan bog‘lash, ular asosida xulosalar chiqarish va muammoni hal qilish qobiliyatidir. Bu tafakkurning eng rivojlangan shakllaridan

biri bo‘lib, insonning dunyoqarashi, bilim darajasi va fikr yuritish qobiliyatiga asoslanadi.

Mantiqiy fikrlashning xususiyatlari

1. Tahlil qilish – voqealar va hodisalarni mayda qismlarga ajratib, ularning alohida qismlarini o‘rganish.

2. Taqqoslash – obyektlar yoki voqealar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash.

3. Sabab-oqibat aloqalari – biror hodisa nimaga sabab bo‘lganini yoki natijada nimalar yuzaga kelishini tushunish.

4. Umumlashtirish va xulosa chiqarish – alohida faktlarni birlashtirib, ular asosida umumiy fikrga kelish.

5. Muammoli vaziyatlarni hal qilish – qiyinchiliklarni aniqlash va ular uchun yechim topish qobiliyati.

Mantiqiy fikrlashning turlari.

1. Konkret-mantiqiy fikrlash – obyektlar va hodisalarni ko‘rish, ularga bevosita teginish yoki kuzatish orqali bog‘liqlikni tushunish. Masalan bolalar shokoladni eritilganda suyuqlikka aylanib, yana qotishi mumkinligini ko‘rib bilishadi.

2. Abstrakt-mantiqiy fikrlash – real obyektlarga tayanmasdan, faqat tushunchalar va belgilar yordamida fikrlash. Masalan, matematik misollarni yechish, algoritmlarni tuzish.

3. Vizual-mantiqiy fikrlash – rasm yoki ko‘rgazmali vositalar orqali muammoni tushunish va hal qilish. Masalan, shakllarni guruhlash, pazllar yig‘ish.[3]

Mantiqiy fikrlashning ahamiyati shundaki, u muammolarni hal qilish, hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga yordam beradi. Ijodkorlikni rivojlantiradi Tafakkurning yangi usullarini yaratish imkonini beradi. Mantiqiy fikrlash – bu insonning turli masalalarni chuqur va izchil tahlil qilib, ular yuzasidan oqilona qaror qabul qilish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat insonda bolalik davridan boshlab rivojlanadi va muntazam mashq qilish orqali takomillashadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatishning nazariy asoslari pedagogika, psixologiya va mantiq fanlarining nazariy tamoyillariga tayanadi. Ushbu jarayon bolalarning rivojlanish xususiyatlari va mantiqiy tafakkurning yoshga xos shakllanish bosqichlariga mos keladigan bilim va ko‘nikmalarni berishni nazarda tutadi. Quyida asosiy nazariy asoslar bayon qilinadi:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashning shakllanishi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Predmetli fikrlash – bolalar konkret narsalarni ko‘rib, ularni idrok etadi va muayyan bog‘liqliklarni sezadi.

Vizual-mantiqiy fikrlash – bu bosqichda bolalar rasm, diagramma yoki predmetlar yordamida bog‘liqliklarni anglaydi.

Abstrakt fikrlashning boshlang‘ich elementlari – bolalar so‘zlar va ramzlar yordamida mantiqiy xulosalar chiqara boshlaydi.

Psixologiya faniga ko‘ra, bolalarda fikrlashning rivojlanishi asosan quyidagi xususiyatlarga tayanadi:

A) Bolalik davridagi tafakkur xususiyatlari – bolalar asosan konkret-obrazli fikrlaydi, ya’ni real narsalar va hodisalar bilan bog‘liq tushunchalarni o‘zlashtiradi. Ularninig tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish qobiliyatlari rivojlanish bosqichidadir. Vigotskiyning rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bolalarning mantiqiy tafakkuri ijtimoiy o‘rganish jarayoni orqali shakllanadi. Shuning uchun kattalarning, ayniqsa tarbiyachining roli katta. [4]

Jan Piaje fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalarda “intuitiv fikrlash” rivojlanadi, ya’ni ular sabab-oqibatni tushunishga qiziqadi, lekin hali abstrakt mantiqiy fikrlashni to‘liq o‘zlashtira olmaydi. Shu sababli bolalarni konkret va

hayotiy misollardan foydalanib o‘rgatish lozim. Fikrlash faoliyatida bolalarga ko‘rgazmali materiallar kata yordam beradi [5]

Bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda quydagi didaktik prinsiplarga asoslaniladi:

Ko‘rgazmalilik. Maktabgacha yoshdagi bolalar vizual axborotni yaxshiroq qabul qiladi. Shuning uchun mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda rasmlar, diagrammalar va predmetlardan foydalanish muhim.

Faollik va mustaqillik. Bolalar fikrlash jarayoniga faol jalb qilinib, mustaqil ravishda qaror qabul qilish imkoniyatini olishlari kerak.

O‘yinli ta’lim. Mantiqiy o‘rganish jarayoni bolalar uchun o‘yin shaklida tashkil qilinsa, u samaraliroq bo‘ladi.

Bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish maktabgacha ta'limning “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturlarida alohida yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan va kata guruhlarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg‘uloti bilan birgalikda olib boriladi.

Mantiqning asosiy tamoyillari bolalarning tafakkurini rivojlantirish uchun qo‘llaniladi:

Taqqoslash va farqlash – masalan, ikki predmetni taqqoslash va ularning o‘xshash va farqli tomonlarini topish.

Klassifikatsiya va guruhlash – predmetlarni turkumlarga ajratish.

Sabab-oqibat bog‘liqligi – bolalarni har bir voqea va uning oqibatini tushunishga o‘rgatish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar mantiqiy fikrlashga o‘rganishda qiziqish (bolaning atrof-muhitga bo‘lgan tabiiy qiziqishi), ijodkorlik (bolaning har bir muammoga o‘ziga xos yondashuv bilan qarashi), faollik va tashabbus (bolalar o‘z fikrlarini ifodalashga va yangi narsalarni o‘rganishga intiladi) kabi shaxsiy xususiyatlar hisobga olinadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun nazariy asoslar psixologik rivojlanish tamoyillari, pedagogik yondashuvlar va mantiqning fundamental qonunlariga asoslanadi. Bolalarning yosh xususiyatlariga mos metodlarni qo‘llash orqali ular mustaqil va tizimli fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish metodikasi ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus o‘yinlar, mashqlar va topshiriqlar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu jarayon bolalarda kuzatish, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishni maqsad qilib qo‘yadi. Quyida asosiy metodik yondashuvlar keltirilgan:

1. O‘yin metodi. Bolalar uchun eng samarali metodlardan biri o‘yin hisoblanadi. O‘yinlar orqali bolalar – analitik fikrlashni rivojlantiradi (masalan, “Qanday farqi bor?”, “Nimani ortiqcha?” o‘yinlari), muammo hal qilish qobiliyatini shakllantiradi (pazllar, mantiqiy kublar, konstruktiv o‘yinlar), mantiqiy zanjirlarni aniqlashni o‘rganadi (ketma-ketlikni to‘ldirish o‘yinlari).

2. Vizual vositalar yordamida o‘rgatish. Rasm va jadvallar – bolalar uchun mos rasmlar va ko‘rgazmali materiallar tayyorlash. Masalan, predmetlarni hajm, rang, shakl bo‘yicha guruhlash, kartochkalar – har xil shakl, son yoki rasm tushirilgan kartochkalar bilan ishlash orqali mantiqiy bog‘liqliklarni topishga yordam berish.

3. Suhbat va savol-javob metodi. Bolalarga hayotiy misollardan foydalanib savollar berish (“Agar bu daraxt olma daraxti bo‘lsa, unda uning mevalari qanday bo‘ladi?”), bolalarning fikrlarini tushuntirishini talab qilish (“Nima uchun shunday deb o‘ylading?”).

4. Muammoli vaziyatlar yaratish. Bolalarni mustaqil ravishda muammoni hal qilishga undash. Masalan, “Ikkita do‘stim mehmon keldi, ammo faqat bitta o‘yinchoq bor. Uni qanday taqsimlasak bo‘ladi?”, hayotiy vaziyatlarni o‘yin orqali

ko‘rsatish (masalan, bozorga borib xarid qilish yoki maktabga borishni tasavvur qilish).

5. Musiqa va ritmik mashqlar. Ritmik mashqlar bilan tafakkurni faollashtirish (masalan, musiqaning ohangiga mos ravishda harakat qilish), mantiqiy izchillikni rivojlantirish uchun she’r va qo‘shiqlarni o‘rganish.

6. Kitob va ertaklardan foydalanish. Ertak qahramonlari yoki voqealaridagi sabab-oqibat aloqalarini muhokama qilish, bolalarga ertak davomida savollar berib, voqealarning rivojini taxmin qilishga yordam berish.

7. Amaliy mashqlar va eksperimentlar. Sodda tajribalar orqali sabab va natijani ko‘rsatish (masalan, suv va qumning aralashishi), bolalarni harakatlar ketma-ketligini aniqlashga o‘rgatish (masalan, “Qanday qilib suvni choynakka quyamiz?”).

8. Axborot texnologiyalaridan foydalanish. Mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi kompyuter o‘yinlari va interaktiv dasturlarni qo‘llash, elektron qurilmalardan foydalanib maxsus mashqlarni bajarish.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kata yoshdagi bolalar uchun mantiqiy fikrlashga o‘rgatish mashg‘ulotlarini tashkil etish quydagi prinsiplarga asoslanadi:

a) Yoshga moslik – mashqlar bolaning qobiliyatiga mos bo‘lishi kerak.

b) Qiziqarlilik – har bir mashg‘ulot qiziqarli va o‘yin tarzida o‘tishi lozim.

c) Individuallik – har bir bolaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.

d) Bosqichma-bosqichlik – murakkablikni asta-sekin oshirib borish.

Mazkur metodik yondashuvlar orqali bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularni mustaqil qaror qabul qilish va muammoni hal qilishga tayyorlash mumkin.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish ularning intellektual rivojlanishi va kelajakdagi ta’lim jarayonlariga muvaffaqiyatli tayyorlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon bolalarning kuzatuvchanlik, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va sabab-oqibat aloqalarini tushunish kabi qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun o‘yinli mashg‘ulotlar, ko‘rgazmali vositalar, ijodiy topshiriqlar va amaliy faoliyatdan foydalanish zarur. Shuningdek, bolalarning yosh xususiyatlari va individual qobiliyatlarini hisobga olish orqali ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish mumkin.

Maqolada ta’kidlangan metod va tavsiyalar maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilari, ota-onalar va mutaxassislar uchun mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha foydali amaliy ko‘rsatmalarni beradi. Bolalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish nafaqat ularning hozirgi rivojlanishiga, balki kelajakdagi intellektual salohiyati va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishiga ham zamin yaratadi.

Tavsiyalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish bo‘yicha tavsiyalar:

1. Faoliyatni o‘yin shaklida tashkil qilish. Bolalar uchun mantiqiy tafakkurni rivojlantiruvchi o‘yinlarni qo‘llash (pazllar, konstruktorlar, “Nima ortiqcha?” kabi o‘yinlar). O‘yin davomida bolalarni mustaqil qaror qabul qilishga undash.

2. Ko‘rgazmali vositalardan foydalanish. Shakl, rang, hajm va boshqa belgilarni taqqoslash uchun kartochkalar va rasmlardan foydalanish. Guruhlash va tasniflash bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkazish (masalan, hayvonlarni yashash joylariga qarab guruhlash).

3. Savol-javob usulidan foydalanish. Bolalarga sodda, lekin fikrlashni talab qiluvchi savollar berish (“Nega shunday bo‘ldi?”, “Bundan nimani anglash mumkin?”). Savollar yordamida bolaning fikrlash jarayonini kuzatish va rag‘batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595-son Qonuni. 2019- yil 16 -dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”gi PQ 4312-sonli qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya Davlat standartining tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari” to‘g‘risida”gi PQ-4708-son qarori.
6. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024 yil 5-fevral kuni ijtimoiy sohalardagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videoselektor yig‘ilishi, https://president.uz/oz/lists/view/7008
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo‘yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi ochilish marosimidagi nutqi. https://president.uz/oz/lists/view.
8. Rustamova, G. Development of unconventional and logical thinking in preschool children. Academic research in modern science. 1(13), 2022. – C. 110-113.
9. Jo‘rayeva N. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. Dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2023.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA LIDERLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA YONDOSHUVLAR

Kadirova Nilufar Mirkarim qizi, Nizomiy nomidagi TDPU tadqiqotchisi
e-mail: nilufar.kadirova1578833@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari va usullarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Asosiy e’tibor liderlik ko‘nikmalarini shakllantirish va ijtimoiy moslashuvni kuchaytirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar, liderlik, liderlik sifatlari, liderlik qobiliyatlari, liderlik ko‘nikmalari, shakllantirish;

ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Данная статья посвящена анализу педагогических технологий и методов развития лидерских качеств у детей дошколного возраста. Основное внимание уделено формированию лидерских навыков и укреплению сотсиалной адаптации.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, лидерство, лидерские качества, лидерские способности, лидерские качества, формирование, развитие;

APPROACHES TO DEVELOPING LEADERSHIP SKILLS IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Annotation. This article is dedicated to analyzing pedagogical technologies and methods for developing leadership qualities in preschool children. The focus is on fostering leadership skills and enhancing social adaptation.

Key words: preschool children, leadership, leadership qualities, leadership abilities, leadership qualities, formation;

Kirish. O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang‘ich ta’limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim.

Hozirgi kunda jamiyatning rivojlanishi har bir insonning liderlik sifatlarini aniqlash va rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi. Liderlik qobiliyatlari nafaqat kattalarda, balki bolalarda ham muvaffaqiyatli shaxs shakllanishining asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. Shu bois, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Liderlikning muhim sifati bu o‘z ishining ustasi, mutaxassisi bo‘lish hisoblanar ekan, u o‘ziga zarur bo‘lgan bilimlarni yetarlicha o‘zlashtirishi zarur. Agar bunday bo‘lmas ekan, albatta, biror bir mutaxassis kelib uning liderligini egallashi muqarrar. Shu bilan birga liderlik o‘z-o‘zidan bo‘lib qoladigan holat yoki jarayon emas, u tug‘ma yoki yillar mobaynida shakllanishi ham mumkin bo‘lgan jarayon hisoblanadi. Uning yuzaga chiqishi ham shart-sharoitlar bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Shu sababli, bolalarga kichkinalik paytlarda e’tiborni kuchaytirib borish kerak, negaki, insonlarda ularning qobiliyati kichkinaligida shakllanadi va namoyon bo‘ladi. Liderlik insonning o‘z fikrlash doirasidan kelib chiqqan holda namoyon bo‘lishi mumkin. Liderlik ko‘pincha insonlarni ma’lum bir insonlar ustidan yetakchilikni olib borishga qaratilgan faoliyatida namoyon bo‘ladi, biroq liderlikning ham o‘z qonun-qoidalari va majburiyatlari bor. Insonda kechadigan barcha psixik holatlar, psixik faoliyatlar insonning ongi bilan bog’liq ekan, insonni boshqarib turadigan bu ong o‘z o‘rnida to‘g‘ri qaror qabul qila olishni bilishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Liderlik nazariyalariga oid tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, liderlik qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik, psixologik jihatlari, liderga xos fazilatlarni tarbiyalashning pedagogik masalalari bir qator olimlar tomonidan tadqiqotlar ishlari olib borilgan, jumladan liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish sohasida quyidagi olimlar muhim hissa qo‘shgan:

- Ergash G‘oziev: Turli yosh bosqichlarida liderlik sifatlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini o‘rgangan.
- Zamira Nishonova: liderlik qobiliyatlarining shaxsning ijtimoiy-emotsional xususiyatlariga bog‘liqligi masalalari o‘rganilgan.
- Kurt Levin: Liderlik uslublari nazariyasini ishlab chiqqan. Uning tadqiqotlari guruhlar dinamikasi va rahbarlik usullarining ta’siriga qaratilgan.
- Howard Gardner: Ko‘p qirralik intellekt nazariyasini taklif qilib, liderlikni shaxsiy va ijtimoiy intellekt doiralarida o‘rganishga asos yaratgan.
- Lev Vygotsky: Rivojlanish psixologiyasi bo‘yicha, bolalarning o‘zaro muloqot orqali o‘rganishi va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga oid konsepsiyalarni ishlab chiqqan.
- Daniel Goleman: Emotsional intellektning liderlikdagi ahamiyatini tahlil qilgan.

Liderlikning namoyon bo‘lishi ko‘p jihatdan guruhning rivojlanish darajasiga bog‘liq bo‘ladi. I. V. Peskova ta’kidlashicha, guruh tuzilmasi guruh a’zolarining mavqei va maqomining o‘ziga xos iyerarxiyasidan iborat. Ushbu zinapoyaning eng yuqori pog‘onasini o‘zining yuqori maqomi va mavqei bilan guruhning barcha a’zolari orasida ajralib turadigan va shuning uchun guruhning barcha a’zolariga tegishli bo‘lgan eng mas’uliyatli qarorlarni qabul qilish huquqiga ega bo‘lgan guruh lideri egallaydi Ye. P. Ilin fikriga ko‘ra, “lider” atamasi juda keng qo‘llaniladi. Lider (leader) - inglizcha so‘z bo‘lib, “yetakchi, boshlovchi” deb tarjima qilinadi. Biroq, ijtimoiy psixologiyada u biroz boshqacha mazmun oldi. Shunday, lider deganda guruhdagi shaxslararo (norasmiy yoki noformal) munosabatlarni tartibga soluvchi guruh a’zosi tushuniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bolalarning liderlik qobiliyatlari - bu tashabbuskorlik, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, jamoada faoliyat yuritish va boshqalarga ta’sir ko‘rsatish kabi sifatlarni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha ta’lim yoshda bu qobiliyatlarni rivojlantirish quyidagi sabablar bilan ahamiyatlidir:

1. Shaxsiy rivojlanish: Liderlik bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ijobiy xarakter xususiyatlarini shakllantiradi.
2. Ijtimoiy ko‘nikmalar: Jamoa bilan muloqot qilish, muammolarni hal qilish va boshqalar bilan hamkorlikda ishlash qobiliyatlari rivojlanadi.
3. Kelajak muvaffaqiyati: Liderlik qobiliyatlari maktab va keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatga erishish uchun zamin yaratadi.

Liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi:

Liderlik qobiliyatlariga ega bo‘lgan shaxslar haqida hikoyalar so‘zlab berish va bunday rollarni o‘zlashtirishga imkon beruvchi vazifalar tashkil etish.

Kichik o‘quvchilar guruhlarida liderlik muammosini tadqiq qilish XX asrning boshlarida, amerikalik psixologlar ularning liderligining namoyon bo‘lishini o‘rganish bo‘yicha birinchi tajribalarni o‘tkazishda boshlangan. Masalan, Santa-Barbara (AQSh) maktabgacha ta’lim muassasalarida o‘yin birlashmalarini qayd etishda Burke shunday xulosaga keldi: 4-6 yoshli bolalar “haddan tashqari individualistlardir”, garchi bu bolalarning 26% ikki yoki uch kishidan bo‘lib o‘ynasalar ham, 20% esa hatto “rahbar” ajralib turadigan katta guruhlarga birlashganlar.

Tahlil va natijalar. Bola shaxsini shakllantirish va rivojlantirish ko‘p jihatdan ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlar va birgalikdagi faoliyat bilan birlashtirilgan ta’lim jamoasida amalga oshiriladi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalar jamoasida faollik, ma’lumot va hissiy darajadagi hamkorlik va do‘stona munosabatlar tizimini ta’minlaydi. Bu muvaffaqiyatli natijalarga erishishga qaratilgan turli xil jamoaviy faoliyat turlarida bolalarning o‘zaro ta’siri uchun zaruriy shartdir. Bunday holda, jamoada maktabgacha yoshdagi katta bolalarlarning bir-biriga nisbatan mehribon munosabati, o‘zaro yordamga intilishi, har bir bolaning bilim va tajribasini

boshqasiga o‘tkazishga qaratilganligini anglash mumkin. Shu bilan birga, jamoada harakat qilish orqali o‘quvchi o‘z bilim va tajribasini kengaytiradi, qo‘shma loyihalarni ishlab chiqish, jamoaviy amalga oshirish va sozlash bo‘yicha qobiliyat va ko‘nikmalarni egallaydi va rivojlantiradi. Demak, jamoa shaxsni tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirishda liderlik yetakchi omilidir.

Liderlik qobiliyati va ko‘nikmalarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy faolligi ham ta’lim jarayoni, ham ko‘p jihatdan ijtimoiy muhit va birinchi navbatda maktabgacha yoshdagi bolalar jamoasi tomonidan belgilanadi. Pedagogika fani va amaliyoti liderlik qobiliyati maktabgacha yoshdagi bolanin o‘z predmeti pozitsiyasiga qo‘yadigan shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga asoslanib, maktabgacha yoshidayoq inson ontogenezida shakllantirilishi va rivojlanib borishini isbotlaydi.

“Lider” tushunchasi bu o‘zi tomonidan ko‘rsatilgan guruh a’zosi. U uning eng obro‘li a’zosi, shuning uchun u guruh manfaatlarini to‘liq ifodalaydi. Guruh a’zolari bilan ishonchli munosabatlar yuzaga kelganda, rahbar umumiy manfaatlarning shakllanishiga, a’zolarning xatti-harakati va ongiga ta’sir qiladi. Umumiy maqsadga erishishga ko‘maklashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar guruhda “rasmiy” etakchilik tarbiyachi tomonidan belgilanadi, “norasmiy” tanlov uchun asos jamoadagi shaxslararo munosabatlardir.

Maktabgacha katta bolalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagi pedagogik yondashuvlar qo‘llanilishi mumkin:

- Individual yondashuv: Har bir bolaning qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olish.
- Pozitiv motivatsiya: Bolalarni rag‘batlantirish va ularning muvaffaqiyatlarini e’tirof etish.
- Refleksiya: Mashg‘ulotlardan so‘ng bolalarning o‘z faoliyatlariga baho berishlari va natijalarni muhokama qilishlari.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda liderning o‘zini o‘zi anglashi ham uning shaxsiyatining xususiyatlariga, ham uning atrofidagi ijtimoiy muhitga, guruhning mo‘ljallangan jamoaviy faoliyatni idrok etishga va amalga oshirishga tayyorligiga bog‘liq. Bundan tashqari, liderning rahbarligining natijasi qanchalik yuqori bo‘lsa,

u jamoa a’zolari uchun qanchalik foydali bo‘lsa, jamoaviy ishning natijasi shunchalik barqaror, mustaqil va samarali bo‘ladi.

Xulosa. Bolalar jamoasida maktabgacha katta yoshdagi bolalarning liderlik qobiliyatlarini shakllantirish turli xil kollektiv faoliyat bilan bog‘liq bo‘lib, ular davomida shaxslararo munosabatlar, muloqot tizimi yaratiladi va jamoaning har bir a’zosi o‘zlarining liderlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkoniyatini yaratadi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish kelajakda jamiyat uchun faol va muvaffaqiyatli shaxslarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda turli xil pedagogik texnologiyalar va metodlardan foydalanish, shuningdek, bolaning shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olish katta samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anvarova N. Maktabgacha ta’limda ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar. – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2020.

2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1987.

3. Hasanova D. “Bolalarda liderlik ko‘nikmalarini shakllantirishning metodologiyasi”. Pedagogika va psixologiya jurnalining 3-soni, 2019.

4. Karimov B. “Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish”. Maktabgacha ta’limda innovatsiyalar to‘plami, 2021.

5. Goleman D. Emotional Intelligence. Bantam Books, 1995

6. Xojimatova U. E. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida liderlik qobilyatlarini shakllantirishda qulay shart-sharoitlarni yaratish” Pedagog respublika ilmiy jurnali.

7 -tom. №. 1, 2024. – B. 46-49.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MAZMUNI VA AMALIYOTDAGI AHVOLI.

Abdumannotov Elbek Abdumajitovich, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent.
e-mail: elbekdumannotov@gmail.com
Kobilova Nigora Ashurboy qizi, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, 2-kurs magistranti
e-mail: nigorakobilova41@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda innovatsion texnologiyalar vositasida milliy qadriyatlarni shakllantirishning pedagogik mazmuni va amaliyotdagi ahvoli, davr talabidan kelib chiqib, bolalarda milliy qadriyatlar orqali intellektual salohiyatni rivojlantirishning zamonaviy usullari keltirib o‘tilgan.
Kalit so‘zlar: ta’lim, innovatsiya, texnologiya, milliy qadriyat, vositalar.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ СРЕДСТВАМИ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ И СИТУАЦИЯ НА ПРАКТИКЕ.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогическое содержание и состояние практики формирования национальных ценностей средствами инновационных технологий у детей младшего школьного возраста, современные методы развития интеллектуального потенциала детей через национальные ценности, исходя из потребностей время представлены.
Ключевые слова: образование, инновации, технологии, национальная ценность, инструменты.

PEDAGOGICAL CONTENT OF FORMATION OF NATIONAL VALUES THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN AND SITUATION IN PRACTICE.

Abstract: In this article, the pedagogical content and state of practice of forming national values by means of innovative technologies in children of junior school age, modern methods of developing intellectual potential in children through national values, based on the needs of the time, are presented.
Key words: education, school, innovation, technology, national value, tools.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni [1], Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda qabul qilingan 1059-son “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi” [2], 2019-yil 29-aprel 5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” [3] kabi bir qator me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilab

berilgan ta’lim tizimini rivojlantirish va yoshlar tarbiyasiga e’tiborni yanada oshirish kabi vazifalar ijrosini ta’minlash jamiyatimizning asosiy burchlaridan biridir. Imorat uzoq yil xizmat qilishi uchun poydevor mustahkam bo‘lishi kerak. Shu nuqtayi nazardan Yangi O‘zbekiston taraqqiyotini belgilab beradigan kuch yosh avlodning ta’lim-tarbiyasiga, ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga e’tibor qaratilishni dolzarb vazifa qilib qo‘ymoqda.

“Tarbiya jarayonining asosiy natijasi – barkamol shaxsni shakllantirishdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo‘lib, uyushtirish va rahbarlikni shuningdek o‘quvchi shaxsining o‘zi tomonidan faollik ko‘rsatilishini taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog yetakchi rol o‘ynaydi. Shunday ekan, hozirgi zamonaviy ta’lim-tarbiya orqali yoshlarni intellektual salohiyatni oshirishda milliy qadriyatlarni saqlash, muhofaza qilish, tiklash va ularni rivojlantirish muammolari katta ahamiyatga egadir”. [4]

Bugun davlat ijtimoiy buyurtmasi sifatida kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarini tarbiyalash natijasida quyidagi fazilatlarni shakllantirish vazifasi qo‘yilgan: Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, bag‘rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik. Ushbu fazilatlarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllantirish borasida bir qator muammoli jihatlar mavjudligi ko‘zga tashlandi:

- Yosh o‘qituvchilarda o‘quvchilar his-tuyg‘ularini anglash va ularni boshqarish ko‘nikmasining yetarli emasligi;
- O‘quv fanlari doirasida o‘quvchilarda milliy qadriyatlarni shakllanganlik darajasini aniqlovchi dikatorlarni amalga joriy etish imkonini beruvchi amaliy mashq va topshiriqlar mazmunini boyititilmaganligi;
- Kasblar to‘g‘isidagi tasavvurlarini kengaytirish, kasbga va mehnatga qiziqtirish orqali ota-onasi, ustozlari, atrof-muhitdagi insonlar mehnati qadriga yetishga o‘rgatish, mehnatning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko‘rsatish yetarli emasligi;
- Ma’naviy-axloqiy munosabatlarni shakllantirish orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini uyg‘otish kabi jihatlar har bir pedagogdan yetarli bilim, ko’nikma, malaka va kompetentlikni talab qilmoqda. [5]

Ushbu munosabat bilan kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayoni sinfda yoki sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar orqali amalga oshirilar ekan, dars davomiyligi qisqa ekanligi va qo‘shimcha mashg‘ulot olib borilishiga vaqt yetmasligini hisobga olib, darsdan tashqari olib boriladigan jarayonlar samaraliroq ekanligi ko‘zga tashlanadi. Shu sababdan, Samarqand shahri MMTBga 13-umumiy o‘rta ta’lim maktabi 4-“A” sinf o‘quvchilari bilan Davlat tili qabul qilinganining 35-yilligi munosabati bilan oktabr oyida “Ona tilim-millat faxri” mavzusida ma’naviy tadbir tashkillashtirildi. Bunda o‘quvchilarga rollar bo‘lib berildi, sahna ko‘rinishi ta’lim muassasi a’zolariga namoyish qilindi. Tadbirga tayyorgarlik davomida shuni kuzatdikki, o‘quvchilar guruh bilan ishlash malakalarini oshirdilar, bir-birlariga ko‘maklashishlari asosida ulardagi xudbinlik hissi ma’lum darajada chekinganini ko‘rdik. Bundan tashqari, qiyin vaziyatda bir-biriga yordam berish, jo‘mardlik, o‘zbekka xos kengfe’llik hislatlarini ko‘rdik.

Kichik maktab yoshi (7-10 yosh) – bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, axloqiy va ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirishi uchun muhim bosqich hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalarni tarbiyalash pedagogik jarayonning murakkab qismi bo‘lib, bolaning ruhiy, aqliy va jismoniy rivojlanishini bir-biri bilan uyg‘un ravishda tashkil qilishni talab etadi. [6]

Pedagogik tarbiya kichik maktab yoshidagi bolalarda axloqiy fazilatlar, ijtimoiy ko‘nikmalar, emotsional barqarorlik, o‘quv motivatsiyasi, o‘zini anglash pedagogik tarbiyaning maqsad va vazifalarini tashkil etadi. Bular:

- Axloqiy fazilatlar: hurmat, samimiylik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik kabi xislatlarni rivojlantirish.

- Ijtimoiy ko‘nikmalar: ota-ona bilan ishlash, do‘stona munosabatlar o‘rnatish va tartib-qoidalarga rioya qilish.

- Emotsional barqarorlik: o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rgatish va boshqalar bilan samimiy muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish.

- O‘quv motivatsiyasi: ta'lim jarayoniga qiziqishni uyg‘otish va bilimga bo‘lgan intilishni shakllantirish.

- O‘zini anglash: bolaga o‘z qiziqishlari va kuchli jihatlarini anglashda yordam berish [6].

Tarbiya mazmunining tarkibiy qismlari axloqiy tarbiya, aqliy tarbiya, jismoniy tarbiya, estetik tarbiya, mehnat tarbiyasini o‘z ichiga oladi.

a) Axloqiy tarbiya orqali bolalarga jamiyatda qabul qilingan axloqiy me’yor va qadriyatlarni o‘rgatish, ularni oilada va maktabda madaniyatli bo‘lishga, o‘zgalarga yordam berishga yo‘naltirishda foydalanamiz. Aqliy tarbiya bolalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qiziqarli topshiriqlar va o‘yinlarda qo‘llaniladi, ularni mantiqiy va ijodiy tafakkurga yo‘naltirish orqali o‘qish jarayoniga faol jalb qilishda ko‘mak beradi.

b) Jismoniy tarbiya bolalarning jismoniy salomatligini mustahkamlash uchun sport va faol o‘yinlar bilan shug‘ullanishini rag‘batlantirish, sog‘lom turmush tarziga o‘rgatish va gigiyena qoidalariga rioya qilishni o‘rgatish kabi muhim jarayonlarda ko‘mak beradi. [7]

Pedagogik jarayonining muhim xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular quyidagilar:

- Individuallashtirilgan yondashuv: Har bir bolaning shaxsiy qobiliyatlari va qiziqishlariga mos keladigan ta’lim va tarbiya usullarini qo‘llash.
- O‘yin orqali o‘qitish va tarbiyalash: Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o‘yinlar bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi.
- Ijtimoiylashuv: Bolalarni jamoaviy faoliyatlarga jalb qilish orqali ularda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish.
- O‘quv-motivation tizimi: Rag‘batlantirish orqali bolalarda bilim olishga bo‘lgan qiziqishni oshirish va maqsad sari intilishni shakllantirish.

Kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashda uning pedagogik usul va shakllari mavjud bo‘lib, og‘zaki ta’lim, amaliy mashg‘ulotlar, interfaol usullar, rag‘batlantirish kabilardan foydalanish jarayonni samarali o‘tishida yordam beradi [6].

Axloqiy va ijtimoiy me’yorlarga rioya qiluvchi, o‘zaro munosabatlarda ijobiy ko‘nikmalarga ega shaxsni tarbiyalash, ta’lim jarayonida faol va ishtirokchi bo‘lishga tayyor bo‘lgan, bilimga chanqoq bolalarni shakllantirish, estetik zavq va ijodkorlik qobiliyatlariga ega bo‘lgan, jismonan sog‘lom va faol shaxsni rivojlantirish tarbiya jarayonidan kutiladigan natijalar hisoblanadi.

Shu o‘rinda, milliy qadriyatlarni singdirishda p.f.d., professor Muhammad Quronov tomonidan taklif qilingan tarbiyaning 44 usulidan quyidagilarni kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarini tarbiyalash jarayonida tadbiq qilinsa, kafolatlangan natijalarga erishish mumkin:

T/r	Metod	Mazmuni	Natijasi
1	Baholamoq	Bola xulqiga uning ahamiyati, qadr-qimmati haqida ijobiy yoki salbiy fikr bildirish.	O‘quvchilarda o‘z xulq-atvorini anglash va uni yaxshilashga intilish paydo bo‘ldi.

2	Biriktirmoq	O‘quvchini axloqda yoki hunarda namuna bo‘lgan ustoz tarbiyasiga bermoq.	O‘quvchilarda yaxshi ustozlar va kattalardan o‘rnak olish orqali ijobiy xislatlar shakllandi.
3	Inoqlashtirmoq	Bola bilan yaqin, do‘stona munosabat bog‘lash orqali tarbiya berish.	O‘quvchilar o‘rtasida jamoaviy ish va bir-biriga yordam berish ko‘nikmalari rivojlandi.
4	Kengashmoq	Sinf jamoasi oldidagi muammolarni birgalikda muhokama qilish.	O‘quvchilar o‘rtasida muloqot va mas’uliyat hissi oshdi.
5	Kuzatmoq	Bolalarning xulq-atvorini kuzatish va qayd qilish.	Bolalardagi ijobiy o‘zgarishlar aniqlanib, ularga qo‘shimcha rag‘bat berildi.
6	Maqtamoq	Bola yoki uning faoliyati haqida yaxshi fikrlarni ochiq bildirish.	O‘quvchilarda ishonch va o‘zini yuqori baholash hissi shakllandi.

Baholamoq – bola xulqiga uning ahamiyati, qadr-qimmati haqida ijobiy yoki salbiy fikr bildirmoq. Biz tadbir davomida o’quvchilarning chiqishlari, harakatlari va xulqlariga ham baho berib bordik va ularda shunga ko‘ra ijobiy o‘zgarishlarni kuzatdik.

Biriktirmoq – odob-axloqda, biror hunarda ko‘pchilikka namuna bo‘lgan ustoz tarbiyasiga bermoq.

Inoqlashtirmoq – bola bilan yaqin, do‘stona munosabat bog‘lamoq. Tadbir davomida o‘quvchilar birgalikda harakat qildilar.

Kengashmoq – bola bilan sinf jamoasi oldida turgan muammoni birgalikda muhokama qilmoq. Barcha o‘quvchilar bilan qanday chiqish qilish va rollarni taqsimlash, barcha jarayonlar haqida kengashildi.

Kuzatmoq – sinf ahlining, har bir bolaning xulq-atvorini zimdan qarab, tekshirib turmoq, ko‘zdan kechirmoq, qayd qilmoq. Birgalikda harakat qilish va bir-biriga yordam berish o‘quvchilarda qanday ijobiy hislar berayotganini kuzatdik.

Maqtamoq- bolani uning o‘ziga yoki boshqalar oldida yaxshi tomonlarini ko‘rsatib gapirmoq. Albatta, harakatlari uchun o‘quvchilarni alqadik va bu ularga olam quvonch berdi”

Shuni hisobga olish kerakki, kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash, pedagogik nuqtai nazardan, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun asos yaratadi. Shu sababdan bu jarayon oilaviy tarbiya, maktab faoliyati va o‘qituvchining doimiy kuzatuvi bilan uyg‘un holda olib borilishi zarur. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga milliy qadriyatlarni shakllantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish nafaqat ularning bilim doirasini kengaytiradi, balki ularda ona Vatanga bo‘lgan muhabbat, faxr va milliy ruhni ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni

2. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda qabul qilingan 1059-son “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”.

3. 2019-yil 29-aprel 5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”.

4. “Yoshlarda milliy qadriyatlar orqali intellektual salohiyatni rivojlantirishning zamonaviy usullari” Respublika ilmiy-amaliy anjumani 15-aprel, 2021-yil.

5. Quronov M. Bolam baxtli bo‘lsin desangiz. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – B. 165-169]

6. Abduqodirov A., Begmatova N. Maktabgacha ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti. – Qarshi: “Nasaf”, 2011. – B. 57.

7. Boltayeva F. A. Esonaliyeva O. Yoshlar hayotida virtuallashuv sabablari va omillari. “Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi” FTAI, Jild: 03, Nashr: 06, June 2022. – B. 232 https://bilig.academiascience.org/index.php/isepsmj/article/view/58

8. Boltayeva F. A., Ibrohimova N. N. Maktabgacha ta’limda integral darslar – innovatsion loyiha sifatida. “Science and Innovation”. International sicentific journal. https://doi.org/ 10.5281/zenodo.6626043, №. 2, 2022. – B. 292.

MAKTABDA MUSIQA FANIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Abduvaxobova Nilufar Abdumannon qizi, Guliston davlat pedagogika insitituti Musiqa ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabasi
e-mail: abduvaxobova996@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada umum ta'lim maktabida musiqa fanini o'qitishda innovatsion pedagogic texnologiyalardan foydalanish haqida yoritiladi. Musiqa ta'limda zamonaviy texnologiyalarni ahamiyati,ularning bolalarning ijodkorligini rivojlantirishga ta'siri va ta'limning samaradorligini oshirishdagi roli muhokama qilinadi. Shuningdek maqolada,texnologiyalar turlari va ulardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: innovatsion pedagogik texnologiyalar, musiqa ta'limi, maktabda musiqa, ijodkorlikni rivojlantirish, interaktiv o'qitish.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА МУЗЫКАЛЬНОМ УРОКЕ В ШКОЛЕ.

Аннотатция: В данной статье описано использование инновационных педагогических технологий при обучении музыке в общеобразовательной школе. Будет обсуждено значение современных технологий в музыкальном образовании, их влияние на развитие творчества детей и их роль в повышении эффективности образования. Также в статье даны рекомендации по видам технологий и их использованию.

Ключивый слова: инновационные педагогические технологии,музыкальное образование,музыка в школе,развитие творческих способностей,интерактивное обучение.

USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC AT SCHOOL.

Annotation: This article explores the use of innovative pedagogical technologies in teaching music at schools. It analyzes the importance of modern technologies in music education, their impact on developing students' creativity, and their role in enhancing teaching efficiency.

Key words:innovative pedagogical technologies,music education,school music lessons,creativity development,interactive teaching.

Kirish. Musiqa fani insonni hayotida katta o'ringa egadir, musiqa insonga sokinlik va ijodiy rivojlanish beradi. Musiqa nafaqat ko'ngil ochar balki ma'naviy va madaniy rivojlanishni ham beradi. Yosh avlodimizni fikrlash doirasini oshirish maqsadida bizning darsliklarimizga Musiqa madaniyati darslari kiritilgandir. Musiqa madaniyati insonni hushfe'llikka va kayfiyatiga ham juda katta ta'siri mavjuddir. Musiqa madaniyati darslari yosh avlodni estetik didini oshirish ijodkorligini rivojlantirish milliy qadriyatlarimizni anglash hamda musiqiy saviyani oshirishga xizmat qiladi. Ushbu asarlar orqali nafaqat o'quvchilar turli asarlarni ijro

etishga balki musiqa asarlarini tarixini va nazariy jihatlarini ham o‘rganishadi. Shu sababli ta’lim tizimimizda Musiqa madaniyati fani jamiyatning ma’naviy rivojlanishida alohida o‘rin tutadi. Bugungi kunda globallashuv jarayonida milliy musiqamizni targ‘ib qilish va kelgusi avlodga yetkazish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Musiqa madaniyati darslari esa bu maqsadimizni amalga oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu darslar nafaqat musiqiy ko‘nikmalarni shakllantirishda, shuningdek yosh avlodlarimizni yuksak ma’naviyatli va madaniyatli shaxs sifatida tarbiyalashning asosiy vostalaridan biri hisoblanadi. Oldin aytib o‘tganimizdek musiqaning inson ruhiyatiga bo‘lgan ijobiy ta’siri tufayli bu darslar bolalar va o‘smirlarning hissiy olamini boyitib, ularni o‘zaro hurmat, tinchlik va birdamlik kabi insoniy fazilatlarga o‘rgatadi.

Hozirda musiqa madaniyati fanida Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunda ta’lim sohasida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan biri bo‘lib, ular o‘quv jarayonini samarali, qiziqarli va interaktiv qilishga xizmat qilmoqda. [1] Musiqa madaniyati fani faqat musiqiy iste’dodlarni kashf qilish bilan cheklanib qolmaydi. Turli xil pedagogik texnalogiyalarni o‘rganish va o‘rgatishga qaratiladi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa fanida innavatsion pedagogik texnalogiyalardan foydalanish barcha musiqa raxbarlariga qo‘l keladi. XX-XXI asr musiqa pedagogikasida innavatsion texnalogiyalaridan foydalanish muhim. Xozirda yurtimizda “Zamonaviy ta’lim va xorijiy tajribalar innavatsion texnalogiyalar”dan foydalanish yurtimizda keng targ‘ib qilinmoqda.

Innovatsiya haqida ozgina ma’lumotga ega bo‘ladigan bo‘lsak-innovatsiya ilmiy va ilg‘or tajribalar asosiga asoslangan texnalogiyalar va o‘z soxasidagi yangiliklar va ularni turli xil sohalarda qo‘llanilishidir.

Fanni o‘qitishda:

1. Tizimli yondashuv;
2. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv;
3. Dialogik yondashuv judaham qo‘l keladi. [2]

Musiqa madaniyati darslarida ushbu innavatsion texnalogiyalar tajribalar fanni o‘qitishdagi yo‘nalishlar juda qo‘l keladi va bular haqida men yoritib beraman.

Metodologiya. Ushbu maktabda musiqa fanida innavatsion texnalogiyalarini qo‘llash imkoniyatlari, usullari va ularning ta’sirlarini o‘rgatishga qaratilgandir. Tadqiqot natijasida ushbu maqolaga quyidagi metodologik yondashuvlarni amalga oshirishni yozib o‘tamiz.

Nazariy asoslar tahlili: Musiqa ta’limida innavatsion texnalogiyalarning o‘rni va ahamiyatini o‘rganish uchun ilmiy adabiyotlar, maqolalar va konferentsiyalarni tahlil qilamiz. Musiqa fanida ilg‘or o‘quv usullar va texnalogiyalarning nazariy jihatlarini aniqlaymiz.

Ekspremental yondashuv. Musiqa fanida o‘quvchilar o‘rtasida turli innovatsion texnologiyalar, masalan, interaktiv doskalar, virtual sinflar, audio-vizual taqdimotlar va mobil ilovalarning qo‘llanilishi bo‘yicha eksperimentlar o‘tkaziladi.

O‘quvchilarning bu usullarni qabul qilish darajasi, faolligi va bilimlarni o‘zlashtirish darajasi kuzatiladiva tahlil qilinadi.

Taqqoslash usuli. An’anaviy musiqa darslari bilan innovatsion texnologiyalar yordamida o‘tkazilgan darslar natijalari taqqoslanadi. Bu yondashuv orqali o‘quvchilarning musiqiy bilimlari, ijodkorlik ko‘nikmalari va o‘zlashtirish samaradorligi o‘lchanadi. Chunki bu o‘zgarishladan so‘ng ancha natijaga erishilgan bo‘ladi.

Sotsiologik tadqiqot. O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida so‘rovnoma va intervyular o‘tkaziladi. Bu metod esa barcha o‘qituvchi va o‘quvchilarning bir-biri bilan munosabati va fikr almashuvini hosil qilishga yordam beradi.

Musiqa fanida texnologiyalar qo‘llanilgan dars jarayonlarini kuzatish orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini va faol ishtirokini tahlil qilish mumkundir.

Eksperiment usulida esa: an’anaviy dars usullari bilan innovatsion texnologiyalar yordamida o‘tilgan darslarni taqqoslash mumkundir. So‘rovnoma va intervyu usulida esa: O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida texnologiyalarning foydasi va qiyinchiliklari haqida fikr olish mumkundir.

Statistik ma’lumotlarni tahlil qilish ham juda qulay metoddir. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llashdan oldin va keyin o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholash uchun natijalarni tahlil qilish ham kerakdir.

O‘quvchilarning musiqiy savodxonligi va ijodiy ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni raqamli ko‘rsatkichlar yordamida baholash eng keraklisi hisoblanadi.

Dars uchun mos keladigan texnologik vositalar (interaktiv doska, multimediali kontent, mobil ilovalar) va metodlarni tanlash juda muhim hisoblanadi. Ularning yoshiga mos materiallar tayyorlash juda ham zarurdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi

maktabda musiqa fanida texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi bo‘yicha empirik ma’lumotlarni taqdim etish kerakdir.

Interaktiv va multimedia vositalarining musiqiy ta’limga qo‘shadigan hissasini aniqlash juda samaralidir. Aynan musiqa sohasida bolalar faqatgina matnlarni yodlash yoki ma’ruza eshitishga emas mavzudagi asarlarni ijro etishi kuylarni eshitib ritmni his qilib raqsga tushishi yoki qarsak orqali harakatlanishlari maqsadga muvofiqdir. Darslarni amaliy bajarishlari ham pedagogning qobiliyati va malakasiga bog‘liqdir. Ayniqsa, musiqa fani kabi ijodiy yondashuvni talab qiladigan fanlarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Innovatsion texnologiyalarning roli. Musiqa ta’limida innovatsion texnologiyalar quyidagi maqsadlarga erishishga yordam beradi:

1. **Qiziqishlarini oshirish:** O‘quvchilarda musiqa faniga bo‘lgan qiziqishlarini uyg‘otish uchun multimedia resurslaridan, virtual musiqiy dasturlar va o‘yin shaklidagi mashg‘ulotlardan foydalaniladi.

2. **Ijodkorlikni rivojlantirishda:** Kompyuter dasturlari orqali o‘quvchilar musiqa yaratish va uni tahrir qilishni o‘rganishadi.

3. **Individual yondashuv:** Ya’ni har bir o‘quvchining qobiliyatiga mos texnologiyalar tanlanib, o‘quv jarayoni shaxsiylashtiriladi.Ular o‘z uslublari bo‘yicha ijod qilishga qo‘yib berish.

Agarda bu texnalogiyalardan foydalanilsa dars samaradorligi ancha o‘zgaradi va o‘quvchilar yanada jiddiy darsga kirishishni boshlashadi. Bolalarga vizual tarzda har bir jarayon haqida ma’lumotlarni ko‘rsatishimiz kerak.

Vizual-bu ranglarni, shakllarni narsa va hodisalarni obyektlarni yetarliligi ya’ni onlayn tarzda ko‘ra olishdir. Va bu narsaga am to‘xtalib o‘tamiz.

Texnologiyalar turlari haqida gaplashadigan bo‘lsak. Musiqa fanida qo‘llaniladigan zamonaviy texnologiyalarning bir nechtasi mavjud:

Interaktiv aqilli taxta - (Eiboard Interactive Smart Board ED seriyasi ya’ni, interaktiv doska sifatida, planshet va kompyuterning birlashtirilgan aqlli displeyli taxta deb nomlanuvchi.

Interaktiv taxta: Musiqiy notalar va asboblarni vizual ko‘rsatib, ularni o‘quvchilarga oson tushuntirish imkoniyatini beradi.

Musiqiy dasturlar: GarageBand, Finale yoki Sibelius kabi dasturlar yordamida o‘quvchilar o‘z qo‘shiqlarini yaratishlari va ular ustida ishlashlari mumkin.

Virtual realnost texnologiyalari: O‘quvchilarni musiqiy asarlar ijro etiladigan virtual dunyoga olib kirib, ularni notalar va musiqiy asboblarning o‘zaro aloqasini tushunishlari mumkindir.

Video va audio materiallar: Mashhur kompozitorlar ijodi va musiqa asarlarini tahlil qilish uchun sifatli materiallardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.Shubilan birga ularni eshitish orqali tezda yodlab olishadi va biror bir joyda ko‘rishsa bemalol shu haqida ma’lumot aytib bera olishadi.

To‘g‘ri ushbu usulda bolalar ozgina qiynalishi mumkin ammo boshidan ushbu usullar o‘rgatilib kelinsa ular ushbu sohada o‘zlariga yetarli darajadagi bilimga ega bo‘lishadi.

Pedagogik yondashuv eng asosiysidir.

Musiqa fanida innovatsion texnologiyalardan foydalanishda quyidagi pedagogik yondashuvlar tavsiya etiladi:

1. Integratsiyalashgan o‘qitish: Musiqa fanini boshqa fanlar bilan bog‘lab, ko‘p tarmoqli yondashuv yaratish. Masalan, tarix va musiqa orqali madaniy rivojlanishni o‘rganishlari mumkun.

2. Ijtimoiy hamkorlik: O‘quvchilarning guruh bo‘lib ishlashini ta’minlash va ular o‘rtasida ijodiy hamkorlikni kuchaytirish. Jamoa bo‘lib ishlashlari ularni yanada jipislashtiradi.

3. Interfaol o‘yinlar: Musiqiy bilimlarni o‘yin shaklida o‘rganish jarayonni yanada qiziqarli qiladi.

Adabiyotlar tahlili va natijalar.

Aynan shu navzuimiz bo‘yicha Saidov R. “Ta’limda innovatsion yondashuvlar: Musiqa madaniyati metodikasi” kitobida musiqa ta’limida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning usullari va ahamiyati keng yoritilgandir. [3] Mavlonova G.ning “Ta’limda interaktiv metodlar: Nazariya va amaliyot” kitobida ta’lim jarayonida interaktiv texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar, xususan, musiqa darslari uchun mos metodlar ko‘rsatilgan bu kitobdan bemalol foydalanib turli yo‘llar bilan darsni mazmunli o‘tkazish mumkundir. [4]

Jononov A. “Musiqa fanida yangi texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi” asarida musiqa fanida multimediya vositalari, raqamli platformalar va ijodkorlikni rivojlantiruvchi ilovalarning qo‘llanilishi tahlil qilingan. [5] Collins A., Halverson R. Rethinking Education in the Age of Technology, (2018) . Ushbu xalqaro manbada ta’lim jarayonida texnologiyalarning roli va ulardan foydalanish strategiyalari haqida fikrlar keltirilgan. Bu ma’lumotlar innavatsion texnalogiyalarni boyitishga juda katta yordam beradi. [6]

Innovatsion texnologiyalar musiqa darslarini samarali, qiziqarli va interaktiv qiladi. Masalan, o‘quvchilar virtual musiqiy asboblar yordamida ijro mahoratini oshirishi yoki multimediali vizualizatsiyalar orqali musiqa tarixini yaxshiroq tushunishi mumkin.

Interaktiv doska va mobil ilovalar orqali darslarda nafaqat bilim o‘rganiladi, balki ijodiy mashqlarni ham mustaqil bajarish imkoniyati yaratiladi.Zamonaviy texnologiyalar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va an’anaviy dars usullaridan farqli o‘laroq, ularni jarayonga faolroq jalb etadi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi oshib boradi.

Natijalar va istiqbollar yani kelgusida bo‘ladigan o‘zgarishlar. Natijada innovatsion texnologiyalarni qo‘llagan maktablarda o‘quvchilarning musiqa faniga bo‘lgan qiziqishi 20-30% ga oshgani qayd etilganini ko‘ishimiz mumkun bo‘ladi.

Audio-vizual vositalar yordamida musiqa tarixini o‘qitish samaradorligi oshib, o‘quvchilarning asarlarni tushunish darajasi sezilarli yaxshilangan bo‘ladi. O‘quvchilar musiqa asboblarini virtual platformalarda o‘rganish orqali texnik mahoratini tezroq rivojlantiradi.

O‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, texnologiyalardan foydalanish dars jarayonini tezlashtirib, o‘quvchilarni ma’lumotlarni mustaqil o‘rganishga undaydi. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish natijasida o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtiradilar, balki amaliy ko‘nikmalarni ham shakllantira boradilar. Ularning

ijodiy fikrlash qobiliyati va musiqa madaniyatiga bo‘lgan qiziqishi oshadi. Kelajakda yangi texnologiyalarni ta’lim jarayoniga kengroq tatbiq etish bu sohadagi samaradorlikni yanada oshiradi

Attestat olishda, hammamiz o‘rganganmiz - fizika, matematika bo‘yicha baho bo‘ladi. Topshiriq berdimki, endi attestatda har bir maktabda 11-sinfni bitirgan bolalarimiz bitta cholg‘u asbobini o‘rgangan degan bahosi bo‘ladi”. Degan gaplarini biz amalga oshirish uchun o‘z hissamizni qo‘shgan bo‘lamiz va madaniyatimizni rivojlantirish yo‘lida fidoiy bo‘lamiz.

Xulosa. Maktabda musiqa fanida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otish va ijodkorligini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchilar zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda, musiqa fanini yangi darajaga olib chiqish imkoniyatiga ega. Kelajak avlodni tarbiyalash nafaqat o‘qituvchilariga balki barcha ta’lim sohasida ishlaydigan yoshu qariga zarurdir. Tahlillarimiz shuni ko‘rsatadiki, musiqa fanida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarni faollashtirib, ularda ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Bu usullar o‘quv jarayonining sifatini oshirib, nafaqat musiqiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, balki o‘quvchilarning umumiy ta’limga bo‘lgan qiziqishini ham kuchaytiradi. Shu bois, zamonaviy texnologiyalarni musiqa fanida keng qo‘llash dolzarb va samarali yondashuv hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Азизходжаева Н. Н Педагогик техналогиялар ва педагогик махорат. – Toshkent, 2003. – Б. 192
2. Слуева О. В Мусика мактабларида дарс жарайонларида инновациалар. 2021.
3. Saidov R. Ta’limda innovatsion yondashuvlar: Musiqa madaniyati metodikasi. – Samarqand, 2019.
4. Mavlonova G. Ta’limda interaktiv metodlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2020.
5. Jononov A. Musiqa fanida yangi texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi. Buxoro, 2021.
6. Collins A., Halverson R. Rethinking Education in the Age of Technology. Teachers College Press, 2018.
7. Салимова Н. Буюк Британия, Финляндия: Хорижда таълим. “Маърифат”, 2020.
8. Усмонов Н., Германияда касб-хунар таълими. Хорижда таълим. “Маърифат”, 2020.

TIL PORTFELLARI ORQALI INTEGRATIV TASHKIL ETISH METODIKASIDAN FOYDALANISH SHART-SHAROITLARI

Sanoyeva Gulbar Rizoqulovna, Alfraganus universiteti nodavlat oliy ta'lim tashkiloti "Fakultetlararo chet tillari "kafedrasi dotsenti
e-mail: gulbarsanoyeva@gmail.com

Annotatsiya. Pedagogik kommunikativ ta'lim jarayonida talabalarning o'z-o'zini hurmat qilish va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati alohida ahamiyatga ega. Til portfellari kognitiv faoliyat natijalarini aks ettirish va baholash uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirishga samarali yordam beradi. Portfel eng zamonaviy va istiqbolli innovatsion vositalardan biridir, talabalarning badiiy matnlar asosida til o'zlashtirishdagi yutuqlarini aks ettiruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

Kalit so'zlar: integrativ metodika, til portfeli, zamonaviy texnologiyalar, chet tillari, innovatsiyalar;

УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ИНТЕГРАТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЧЕРЕЗ ЯЗЫКОВЫЕ ПОРТФОЛИО

Аннотация. В процессе педагогичиский коммуникативного обучения особое значение приобретают самооценка и самоконтроль учащихся. Языковое портфолио эффективно способствует формированию необходимых навыков рефлексии и оценки результатов познавательной деятельности. Портфолио является одним из самых современных и перспективных инновационных инструментов и используется как средство отражения достижений учащихся в овладении языком на основе художественных текстов.

Ключевые слова: интегративная методика, языковое портфолио, современные технологии, иностранные языки, инновации;

CONDITIONS FOR USING THE METHODOLOGY OF INTEGRATIVE ORGANIZATION THROUGH LANGUAGE PORTFOLIOS

Abstract. In the process pedagogical of communicative learning, self-esteem and self-control of students are of particular importance. The language portfolio effectively contributes to the formation of the necessary skills of reflection and evaluation of the results of cognitive activity. The portfolio is one of the most modern and promising innovative tools and is used as a means of reflecting students' achievements in language acquisition based on literary texts.

Key words: integrative methodology, language portfolio, modern technology, foreign languages, innovations;

Kirish. Bugungi kunda chet tilini o'rganish turli texnologiyalardan faol foydalanishni o'z ichiga oladi. Ta'limga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan didaktik tizim zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ulkan spektrini o'z ichiga oladi, ayniqsa talabaning til portfellari orqali ta'lim jarayoniga

tatbiq qilish uchun ta’lim tarbiya jarayonida talaba mustaqil fikrlashning qator shart sharoitlar inobatga olinishi zarur. Ma’lumki, “Til portfellari”- talabaning o‘quv-biluv faoliyatinng integrativ tashkil etish metodikasidan iborat.

Til portfellari orqaqli har bir talaba kamolotida fikr tiniqligi, yaxlitligi, keng qamrovliligi, dolzarbligi, o‘zgalar tomonidan tinglanishi, o‘ziga xos fikrlay olishi bilan belgilanadi. Fikr – bu atrof-muhitga, voqelikdagi hodisalarga, jarayonlarga, narsa va shaxslarga nisbatan bildiriladi. [1]

Talabalar har qanday ma’lumotning asoslanilishini, tahlil etilishini, ularga o‘z munosabatini bildirishni istaydi. Bunday talabalarni qanoatlantiradigan ta’lim mazmuni birmuncha murakkabdir. Ularda kommunikativ qobiliyatni rivojlantirish uning o‘z oldida turgan muammoni aniq belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiq holda bilimi hamda hayotiy tajribalariga tayanib, o‘z intellektual imkoniyati darajasida turli yo‘l, usul, vositalar yordamida, mustaqil ravishda hal qilishga qaratilgan aqliy faoliyatidir.

Talabaning kommunikativ qobiliyati voqea-hodisalarga nisbatan, umumiy jarayonning o‘ziga xos mahsulasi hisoblanadi. Bu natijaning jamiyatga ta’siri ham o‘ziga xosdir. Til portfeli orqali ta’lim jarayoniga tatbiq qilar ekanmiz, tajribalar shuni ko‘rsatadiki, har bir talaba o‘zicha fikrlaydi. Mustaqil fikrlash bilan talabalarda nafaqat bilimlarning mustahkamlanishiga, tajribaning orttirilishiga, balki ma’naviy yetuklikka ham erishiladi. Axloqiy jihatdan har qanday muhitni zabt etishga qodir bo‘lgan talaba o‘zgalarni hurmat qilish, ularning qadr-qimmatini ko‘rsatib bera olish, o‘z faoliyati jarayonida barcha ishtirokchilarning manfaatlarini yaxlit himoya qila olish uchun jur’at topadi.

Tadqiqot metadologiyasi. N. Muslimovning tadqiqotida dars jarayonida o‘qituvchi faoliyati ustuvorlik qilib mavzularga bir tomonlama yondashmaslik; ikkinchidan, o‘quv dasturida, darslikda va qo‘shimcha materiallarda berilgan ma’lumotlar mukammal va tugal, zotan ularni faqat o‘zlashtirish kerak degan qarashga og‘ishmay amal qilish lozimligi haqida fikr bildiriladi. [2]

Til portfeli orqali ta’lim jarayoniga tatbiq qilishda ta’lim-tarbiya jarayoni talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish maydonchasiga aylanadi, har bir talabaning oddiy fikri ham vaqti kelib buyuk kashfiyotlarga asos bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Zero, o‘quv tarbiya jarayonidagi uzviylik, uzluksizlikka asoslangan mazmunni idrok etish, anglash va o‘ziniki qilib qabul qilishda o‘quv materiallariga ham ma’lum darajada talabani mustaqil ishlashga yo‘naltirishni singdirish bugungi kun pedagogikasining asosiy muammolaridan biridir.

Talabaning mustaqil fikrlash kompetensiyasini til portfellari orqali rivojlantirish har bir mashg‘ulotning asosiy muammosi bo‘lib qolmog‘i lozimki, bunda ta’lim sifatini oshirish, uning mazmunini boyitish mezoni yaratiladi.

Til portfelining afzalliklari:

• asosiy e’tiborni o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalaridagi kamchiliklarni o‘zgartirishga qaratish;

• o‘quvchilarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratish;:

• tashqi baholashga nisbatan o‘z-o‘zini hurmat qilishning ustunligi;

• mustaqil o‘quv va kognitiv faoliyat uchun sharoit yaratish;

• dars jarayonida o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi adekvat baholash qobiliyatini shakllantirish;

• o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tuzatish asosida o‘quv jarayonida yuqori akademik motivatsiyani saqlash

• o‘quvchilar mustaqilligini rag‘batlantirish, o‘rganish va mustaqil ta’limni kengaytirish imkoniyatlari;

• o‘quvchilarni muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirish uchun shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratish. [4]

Kommunikativ ta’lim jarayoniga talabaninig o‘z- o‘zini hurmat qilish va o‘z - o‘zini boshqarish qobiliyati alohida ahamiyatga ega. Til portfeli kognitiv faoliyat natijalarini aks ettirish va baholash uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirishga samarali yordam beradi. Portfel eng zamonaviy va istiqbolli innovatsion vositalardan biri bo‘lib, talabaning badiiy matnlar asosida til o‘zlashtirishdagi yutuqlarini aks ettiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Shuningdek, til portfeli orqali ta’lim jarayonida tatbiq qilishda ingliz tilidagi o‘quv mashg‘ulotlari imkoniyatlari keng hisoblanadi. Bu jarayonda talabalar o‘z fikrlarini bayon qila olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilishiga ehtiyoj yuzaga keladi.

Til portfeli orqali ta’lim jarayoniga tatbiq qilish uchun ta’lim-tarbiya jarayonida talaba mustaqil fikrlashining qator shart-sharoitlar inobatga olinishi zarur:

1. Talabaning mavjud holati negizida hosil qilingan tasavvur. Bunda talaba unga bo‘layotgan ta’sirlar asosida, mavjud ma’lumotlarga tayangan holda har qanday jihatning hozirgi holati orqali ham o‘tmish va ham kelajak holatini aniq ko‘z oldiga keltiradi.

2. Jarayonga bo‘lgan kuzatuvchanligi uning keyingi hatti-harakatlari uchun yana bir asosdir. U o‘z oldiga aniq va muayyan maqsad qo‘yishga ko‘z oldidagi har qanday yaxlit predmetni qismlarga ajratish yoki bo‘lmasa obyektlarni taqqoslashni o‘rganadi. Bu uning faoliyatida o‘z ta’sirini ko‘rsatib boradi. Shu bois talabaning kommunikativligida uning kuzatuvchanligi bilan mushohada etishi rivojlanib boradi.

3. Talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish yana bir pedagogik-psixologik asosi bu tushunishdir. Tushunish orqali talaba atrof-muhitdagi, jamiyatdagi, insonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, aloqani tushunib yetadi. Shunchaki fikrlashdan chekinib, atroflicha ichki, tashqi bog‘lanishlarni, sabab-oqibat, munosabatlarini aniqlashtirib olishga imkoniyat qidiradi.

4. Xulosa chiqarish shunday jarayonki, bunda talabaning mustaqil fikrlashi yuzasidan ma’lum bir to‘xtamga kelinadi. Xususan, talaba o‘zidagi ma’lumotni anglashi, tushunishi natijasida xulosa chiqarishga harakat qiladi. Har qanday xulosa asoslashni taqozo etadi. Zotan xulosa chiqarish uchun talaba pedagogik-psixologik asos sifatida talqin etiladi.

5. O‘quv-materiallari va mustaqil fikrlash uchun zarur bo‘lgan materiallarni xotirada saqlash jarayoni. Har qanday sharoitda mustaqil fikrlashning bu jihati bilan taqqoslash, tahlil etishga zamin yaraladi. Bu o‘z navbatida talabaning psixologik ta’sirlanishi uchun zaruriy imkoniyatdir.

6. Talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirishning yana bir jihati bu talabani qiziqtira olishdir. Talaba qiziqishi asosida mustaqil fikrlashga harakat qiladi, izlanadi va nimagadir erishish uchun intiladi. [5]

Tahlil va natijalar. Qayd etish kerakki, o‘quv-tarbiya jarayonida bo‘lgan turlicha yondoshuvlar mavjud imkoniyatlarni hisobga olgan holda amaliyotga tatbiq etiladi va bu holatda turli xil usullarda qo‘yilgan maqsadga erishish muhim sanaladi.

Til portfellari orqali ta’lim jarayoniga tatbiq qilishda talabalarning o‘quv biluv faoliyatlari quyidagicha tarkibiy tuzilishda kechadi:

a) kuzatish;
b) izlanish;
d) alohidaliklarni sharhlash;
e) qiyoslash;
f) umumiylikni sharhlash;
g) farqlarni sharhlash;
h) tasnif etish;
i) hukm chiqarish;
j) aloqadorlikni aniqlash;

k) qo‘llash.

Til portfeli orqali ta’lim jarayoniga tatbiq qilishda, avvalo, talabalarning matn ustida ishlashi jarayonida umumiy taraqqiyoti hisobga olinadi. Bunda:

a) talabalarning tevarak-atrofdagi predmet hodisalar va ularning xilma-xilligi to‘g‘risidagi tasavvuri;

b) mana shu predmet-hodisalar orasidagi sabab, shart, qarama-qarshilik munosabatlarini to‘g‘ri farqlay olish qobiliyati;

v) o‘z his-tuyg‘ularini so‘z orqali ifodalay olish va o‘z bilganlarini boshqalarga yetkaza olish malakalari. [6]

Til portfelini sinovdan o‘tkazish natijalari shuni ko‘rsatadiki, uning o‘quv vositasi sifatida alohida pedagogik ahamiyati shundaki, u chet tilini o‘zlashtirish bo‘yicha mustaqil o‘quv faoliyatini amalga oshirishga qaratilgan. Bunday holda, til o‘rganish va uning samarali o‘quv faoliyatini rivojlantirish sohasida talabaning o‘quv kompetensiyasini shakllantirish uchun maqbul sharoitlar yaratiladi. Shu sababli, chet tilini o‘rganishda samarali mustaqil ishlash uchun zarur bo‘lgan tegishli o‘quv strategiyalari va ko‘nikmalari shakllantiriladi. Ma’lum darajada, bu talabaning shaxsiy o‘quv vositalarini tuzish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu o‘quv vositasi, chet tilidagi nutq aloqasini rag‘batlantiradigan ish turlaridan farqli o‘laroq, rivojlanish holatini yaratadi va “men buni qila olaman”, “men buni uddalayman”,“bu mening maqsadim” kabi shaxsiy javobgarlikni ta’minlaydi. Talabalarning badiiy matnlar asosida til o‘zlashtirishlariga yo‘naltirilgan “Til portfellari” integrativ texnologiyasi: har bir mavzu bo‘yicha ish tugagandan so‘ng muntazam ravishda taqdimot tayyorlash, ingliz tilidagi so‘z va iboralarni to‘g‘ri talaffuz etish va boshqalarga imkoniyat berdi. Talabalar badiiy matn asosida tinglab-tushunish, badiiy matndagi monolog qismini o‘zlashtirish, so‘z boyligi va grammatikasiga asoslangan matnlar materiallari asosida taqdimot tayyorlash, o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan, topshiriqlarni bajarishga o‘rgandilar. Portfellari orqali ta’lim jarayoniga tatbiq qilishdagi metodlarni quyidagicha tavsiflash mumkin. Metod – nazariy, amaliy, biluv, boshqaruv, maishiy tavsifdagi vazifalarni yechishning ma’lum yo‘li.

Fikrlash murakkab jarayon. Shu bois qidirilayotgan axborot, ma’lumot, internet tarmog‘ida mustaqil fikrlashga yo‘naltirilgan matnni talabaning yoshi, fikrlash doirasiga mos bo‘lishiga e’tibor berish zarur. Bu - shunday faol jarayonki, odam o‘qigan, mushohada qilayotgan manbasiga ma’lum ma’noda o‘z munosabatini bildira olishi kerak.

Xulosa. Shunday qilib, til portfellari orqali talabalarning fikrlash vositasi sifatida ham qaralishi mumkin. Bunda o‘rganilayotgan obyekt mustaqil fikrlovchining salohiyatiga mutanosib bo‘lishi, pedagogik voqea va hodisalar aloqadorlikda va keng qamrovda izlanishi, voqea, narsani u bilan aloqador makon va zamondan ayirmaslik, aks holda borliqni voqealikni idrok etish va unga xos hukm chiqarish; o‘rganilayotgan masalaga his-hayajon qo‘zg‘ovchi sharoit yaratish. Mustaqil fikrlash tafakkur jarayoniga xos yuqoridagidek qoidalarga asoslansa-da, lekin u har bir talabada o‘zgacha aloqadorlik zaminida rivojlanadi. Chunonchi, mustaqil fikrlash tezligi bilan talabaning haqiqatni anglash, ifodalash fazilatlarining o‘zaro bog‘liqligini me’yorlab bo‘lmaydi.

Didaktik ma’lumotlar mazmunining uzviylik tamoyili quyidagi pedagogik shart-sharoitlarda kechadi ва talabalarda mustaqil fikrlashga bo‘lgan maylning barqaror bo‘lishiga xizmat etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aminov M. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. – Toshkent, 2020.

2. Muslimov N. A. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetentlik. Mehnat va kasb ta’limi o‘qituvchilari kasbiy kompetentligini ta’minlashning integrative texnologiyalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari . – Toshkent:TDPU, 2018 . – B.114-118.

3. Aripova M., Nosirova Sh. Ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. 2019.

4. Галскова Н. Д., Никитенко З. Н. Европа тил портфели. – Москва: “Еврошкола”, 1998. – С. 89.

5. Иванова Н. В. Языковой портфель как инструмент самооценки и саморазвития студента – Москва: «Совет учителей», 2003. – С. 140

6. Labazina L. N. Evropa til portfeli-talabalarning chet tillari bo‘yicha bilimlarini baholash va o‘z-o‘zini baholash vositasi. Yaroslavl pedagogik byulleteni. №2 (35). 2003 – B. 14.

8. Mo‘minova M. A. Talabalarning ingliz tilidagi o‘quv materialini samarali o‘zlashtirishlarida integrativ yondashuvdan foydalanish “Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida” mavzusidagi 15-sonli respublika ilmiy konferensiyasi/ ISSN 2181-3035, – B. 39-44.

BO‘LAJAK CHET TILI O‘QITUVCHILARINING AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA KOMPETENSIYASINI VEB-LOYIHALAR ORQALI SHAKLLANTIRISH

Sobirjonova Dilnoza Rustam qizi, Alfraganus universiteti nodavlat oliy ta’lim tashkiloti, “Fakultetlararo chet tillari ”kafedrasi o‘qtuvchisi
e-mail: sobirjonova.dilnoz@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining axborot kommunikatsiya kompetensiyasini veb- loyihalar orqali shakllantirish haqida so‘z boradi. Axborot kommunikatsiya kompetensiyasini veb- loyihalaridan qay tartibda foydalanilsa maqsadga muvoffiq bo‘lishi aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: texnologiya, axborot- kommunikatsiya, dialog, e-mail, global, veb-loyiha, kompetensiya;

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПОСРЕДСТВОМ ВЕБ-ПРОЕКТОВ

Абстрактный. В данной статье рассматривается формирование информационно-коммуникативной компетентности будущих учителей иностранных языков посредством веб-проектов. Отмечено, что использование информационно-коммуникационной компетенции в веб-проектах является целесообразным для этой цели.

Ключевые слова: технология, информация и коммуникация, диалог, электронная почта, глобальный, веб-проект, компетентность;

FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS THROUGH WEB PROJECTS

Abstract. This article discusses the formation of information communication competence of future foreign language teachers through web projects. It is described how information communication competence can be effectively used through web projects.

Keywords: technology, information communication, dialogue, e-mail, global, web project, competence;

Kirish. Hozirgi tezkor rivojlanayotgan zamonda ilm-fan, texnika ham shiddat bilan o‘sib bormoqda. Har bir sohada taraqqiyot ilgari qadam tashlamoqda. Xususan, ilm fanda ham katta o‘zgarishlar, sezilarli yutuqlaga erishilmoqda. Har bir fanni yangi innovatsion pedagogik texnlogiyalardan foydalanib talabalarga yetkazib berish bugungi kundagi ta’limning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Kompetensiya – bu lotincha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida “munosib”, to‘g‘ri keladi” yoki “mos keladi” degan ma’nolarini anglatadi. O‘z bilim mahorat va amaliy tajribalarni qo‘llagan holda oddiy va murakkab masalalarini yecha olishga munosib

inson deb tushunsa bo‘ladi. “Kompetentniy” – yetarli ma’lumotga ega bo‘lgan, puxta bilimli, yaxshi biladigan, kompetensiyaga ega bo‘lgan, vakolatli masalani ko‘rib chiqishga haqli, ma’nolarida tarjima qilingan. “Kompetensiya“ – biron bir kishi xabardor bo‘lgan soha yoki masala, huquq yoki ixtiyor kabi tushunchalarda berilgan [1].

Kompetensiya tushunchasi quyidagicha: vazifalarni bajarish qobiliyatlari miqdori; shaxsiy xususiyatlar va xususiyatlarning kombinatsiyasi, ishlashga nazariy va amaliy tayyorlikning birligi va boshqalar deb ifoda etiladi. Shuningdek, biz bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarning ikki tomonlama e’tiborga ega bo‘lgan kommunikativ, axborot va tartibga soluvchi asosiy kompetensiyalari haqida gapirishimiz mumkin – bu o‘quvchilarga va o‘ziga qaratilgan. O‘qituvchining axborot – kommunikativ kompetensiyasi bu kasbiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kommunikativ bilim bu nima? Bu bo‘lajak o‘qituvchining umuman aloqa nima ekanligini, uning turlari, bosqichlari, shakllari, rivojlanishi qanday ekanligi haqidagi bilimdir. Bu qanday ta’lim usullari va texnikasi mavjudligi, qanday ta’sir ko‘rsatishi, ularning imkoniyatlari va cheklovlari qanaday ekanligi haqidagi bilimdir. Shuningdek, qaysi usullar har xil bolalar va turli xil o‘qitish vaziyatlari uchun foydali ekanligini bilishdir. Ayniqsa, bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining axborot kommunikativ kompetensiyasi veb-loyihalar orqali chet tilida so‘zlashuvchilar bilan muloqot qilish imkoniyatini shakllantirish paydo bo‘ladi. E-mail orqali xat yozishish bilan yozish mashqini takomillashtirish mumkin. Yurtimizda bugungi kunda chet tillarni o‘qitilishida yangicha davr boshlandi [2].

Bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining axborot kommunikatsiya kompetensiyasini veb-loyihalar orqali shakllantirish asnosida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni, interfaol, innovatsion usullardan, kommunikativ-axborot vositalaridan foydalanish talab etilmoqda. Respublikamizda chet tilining o‘qitilishi, chet tili o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini baholashning umumevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko‘ra umumta’lim maktablari va texnikum o‘quvchilari uchun darsliklar yaratildi. Xususan chet tili o‘rganishga bo‘lgan talab ham kundan kunga rivoj topib bormoqda. Chet tili fani to‘r aspektga ya’ni nutq ko‘nikmalarga (reading, writing, listening va speaking)ga bo‘linib, ularning har biri bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘rsatmalar berilmoqda. Xususan, chet tilini o‘rganishda bunday axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini veb- loyihalar orqali foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Shu o‘rinda kompetensiyalar haqida fikr yuritishdan oldin, ushbu atamaning ma’nosiga to‘xtalib o‘tsak.

Pedagog sifatida hozirgi kun talabiga xos bo‘lgan “Zamonaviy o‘qituvchi” nomiga va sifatiga erishishimiz uchun va bo‘lajak o‘qituvchilarni ham shunday tayorlashimiz uchun har bir pedagogimizda quyidagi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini dasturini bilishlarini va undan to‘la qonli foydalanish o‘zlari o‘tayotgan dars mashg‘ulotlarida esa foydalana olish ko‘nikmalarini shakllantirishimiz lozim.

Har bir fan o‘qituvchilari axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini savodxonligi bo‘yicha quyidagi boshlang‘ich ko‘nikmaga ega bo‘lishlari lozim: dars mashg‘ulotini boshlashdan avval dars jarayoniga tayyorgarlik bosqichida o‘qituvchi mashg‘ulotda o‘quvchilarga nimani va qanday yangi bilimlarni bermoqchi. Yangi bilimlarni berishda albatta o‘qituvchi kompyuter haqida tushunchaga ega bo‘lishi va uning ishlash prinsiplarini bilishi lozim. Buning uchun esa unda kompyuter savodxonligi bo‘ishi lozim. Agar o‘qituvchi o‘zi bilimga ega bo‘lmasa unda o‘quvchilarga nima va qanday usulda o‘rgatadi? O‘qituvchi zamonaviy ta’lim jarayonida dasturiy ta’minot haqida bilimlarga ega bo‘lmasa, didaktik materiallarni eng sodda, tushunarli tarzda va o‘tayotgan fan dasturidan ishchi xujjatlarni tayyorlashda o‘zi uchun qulay, sodda, kam vaqt va kuch sarfaydigan matn

muharrirlari, elektron jadvallar va boshqa amaliy dasturlar to‘plamidan foydalana olsa o‘z ustida ishlashga va bilim ko‘nikmalarni rivojlantirishga ko‘proq vaqt ajratadi.

Internet va ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo‘lishi bilan til o‘rganishga bo‘lgan imkoniyatlar kengaydi. Endilikda talabalar shaxsiy smartfonlari yoki kompyuterlari orqali ham chet tilini Web loyihalar orqali qiziqarli va oson o‘rganishmoqda. Web ilovalar orqali chet tilini o‘rganish ilmda yangi burilish bo‘ldi. Masalan, “Pen Pal” loyihasi har qanday yoshdagi odamlar uchun chet tili o‘rganishda foydali tajriba bo‘ldi. Agar siz yangi tilni o‘rganayotgan bo‘lsangiz, ushbu loyidada ona tilida so‘zlashuvchi “Pen Pal” ilovasi juda foydali bo‘lishi mumkin, o‘rganilayotgan tilida yozishni mashq qilish, yangi iboralarni o‘rganish va yozish haqida fikr-mulohaza olish mumkin. “Pen Pal” orqali til o‘rganishda nafaqat yozish balki muloqotni ham rivojlantirish mumkin.

Maqolada til o‘rganishning web ilova orqali individual va qiziq, oson o‘rganish yo‘llari tasvirlangan. Chet tilinini o‘rganishdagi erishilgan lingvistik va madaniy yutuqlar muhokama qilingan. Ilmiy maqolaning ma’lumotlari “Pen Pal” loyihasi ishtirokchilari orasida o‘tkazilgan suhbatlar, savol-javoblar va yozilgan xatlardan olingan. Loyihaning asosiy maqsadlaridan biri - til o‘rganish jarayonida madaniyat va urf-odatlarini dunyo bo‘ylab targ‘ib qilishga imkoniyatlar yaratishdir.

Bu loyiha faqatgina talabalar bilan cheklanib qolmasdan, turli yoshdagi til o‘rganuvchilarni ham qamrab oladi. Chet el ingliz tili o‘qituvchilari bilan aloqaga chiqish ham “Pen Pals” loyihasi orqali bo‘lsa uzluksiz ingliz tili muhitini yaratishga yordam beradi.

Loyihaning afzallik taraflari:

- autentik til egasi bilan bo‘lgan oddiy muloqot ham, til o‘rganuvchiga ahamiyatli amaliy imkoniyatlar yaratadi va til o‘rganishda rag‘batlantiruvchi hamkor hisoblanadi;
- “Pen Pals” loyihasi imloviy xatolarni to‘g‘rilashga yordam beradi; norasmiy suhbatlar va so‘z birikmalarini o‘rganish tilni yaxshi biladigan autentik til egasi bilan so‘zlashganda ular uchun oddiy suhbatlarda ishlatilganligi uchun til o‘rganuvchiga o‘rganish osonlashadi;
- Til o‘rganuvchi nafaqat chet elda tajriba orttirishi, balki o‘z davlatida to‘liq tajriba orttirishi mumkin, ba’zida chet elda orttirilgan tajribadan ko‘ra muvaffaqiyatli hisoblanadi;
- Turli davlat va madaniyatga ega bo‘lgan odamlar bilan til o‘rganish yuzasidan xalqaro hamdo‘stlik aloqalarini o‘rnatish ham bu loyihada keng imkoniyatlar yaratadi [3].

Hozirgi texnologiya va ommaviy axborotlar rivojlanib kelayotgan bir davrda “Pen Pals” loyihasining ijobiy taraflari ko‘p bo‘lganligi bilan bir qatorda salbiy taraflari ham mavjud. Asosiy muammolardan biri bu til o‘rganuvchi “Pen Pals” loyihasidan foydalanayotganda Internet tarmog‘idagi senzurasi to‘g‘ri kelmaydigan internet saytlariga ham kirib qolishi mumkinligidir.

Bu muammoning oldini olish uchun Internet tarmog‘ining Whatsapp, Skype, Team, Zoom, Facebook messenger, Telegram ilovalaridan foydalangan holda til o‘rganuvchilarni bir guruhga to‘plab yoki yakka tartibda suhbatlar bevosita o‘qituvchi ishtirokida tashkil etilishi rejalashtiriladi. Bunda til o‘rganuvchi o‘qituvchi nazorati ostida bo‘ladi.

Agar til o‘rganuvchi maktab o‘quvchisi yoki oliygoh talabasi bo‘lsa, yuqorida keltirilgan salbiy sabablarning oldini olish uchun doimiy ravishda o‘qituvchi yoki til o‘rgatuvchi nazoratida bo‘ladi. Elektron pochta yoki ilova orqali yozilayotgan xatlar “screenshot” qilinib, o‘qituvchiga muntazam ravishda yuboriladi. Izlanishlar “Pen Pals” loyihasi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasida qilingan ilmiy ishlar mavjud emasligini ko‘rsatdi. O‘zbekiston hududida ommabop

bo‘lgan har xil onlayn ilovalar mavjud. Ushbu ilovalardan foydalanish “Pen Pals” loyihasi kabi onlayn, lekin ishlash tartibi farqli. Ular quyidagilar:

Duolingo – bugungi kunda 9.6 million aktiv foydalanuvchilarga ega eng mashhur va keng qo‘llaniladigan ilova hisoblanadi.

Afzalliklari:

• Bepul;

• Barcha darajadagi o‘rganuvchilar: beginner, intermediate, advanced foydalanish imkoniyatiga ega;

• Mashqlar turli xil mavzularga moslab chiqilgan;

• O‘qish, yozish, gapirish, tinglash – barchasi uchun mashqlar mavjud;

• Kunning istalgan vaqtida istalgan muddat foydalanish mumkin;

Har bir bajarilgan mashqdan so‘ng harakatlanuvchi odamcha shaklidagi animatsiyalar foydalanuvchiga o‘ziga xos emotsiya beradi. Masalan, mashqlarni yaxshi bajarsangiz animatsion odamchalar harakatlanib sizga tabassum qiladi va zo‘r deb ishora ko‘rsatadi

Har safar sizga notanish bo‘lgan so‘zlarni turli ranglarda ajratib ko‘rsatadi, bu esa foydalanuvchiga aynan qaysi so‘z yangi ekanligini osongina bilib olishiga yordam beradi

Tandem: Language exchange – til o‘rganish ilovasi bo‘lib, millionlab odamlar bir-biriga o‘zlari o‘rganayotgan xorijiy tilni o‘rgatadilar va fikr almashadilar. O‘rganilayotgan xorijiy til faqat ingliz tili bo‘lishi shart emas, bu til o‘rganuvchining tanloviga bog‘liq.

Hello English – bu ilova orqali til o‘rganish jarayoni yanada interaktiv qiziqarli bo‘lishni boshlaydi, ya’ni bunda foydalanuvchi darajasiga qarab audio kitoblarni tinglashi, qiziqarli kontentga ega videolarni tomosha qilishi mumkin.

FluentU – ushbu ilova orqali dunyo bo‘yicha eng ko‘p tarqalgan tillardagi video suhbatlarni subtitr bilan ko‘rish mumkin. Bu ilova ko‘rib o‘rganish qobiliyati (Audio-visual learners) kuchli o‘rganuvchilar uchun o‘z qulayliklariga ega.

Hilokal Learn Languages Co - mobil ilova bo‘lib, audio qo‘ng‘iroqlar guruhi tuziladi va o‘rganilayotgan tilni amaliyotda qo‘llash yuzasidan yangi do‘stlar autentik til egasi bilan xorijiy tilda mukammal so‘zlashish imkoniga ega bo‘ladilar.

Hello Pal World - onlayn til o‘rganish mobil ilovasi bo‘lib, dunyo bo‘ylab 6.7 million a’zosi mavjud va ular 200 dan ortiq davlatdandir. Ilova orqali xohlagan vaqtda til o‘rganish yuzasidan suhbatlashish va tajriba almashinishi mumkin.

Italki hk limited - Education - onlayn til o‘rganish ushbu platformada o‘quvchi va o‘qituvchilar ishtirok etishadi, unda til o‘rganuvchilar videosuhbat orqali o‘qituvchilar bilan bog‘lanishlari mumkin. O‘qituvchilar o‘zlarining til bo‘yicha tajribalarini taklif qilib, erkin o‘qituvchilar sifatida pul topish imkoniyatiga ega bo‘ladilar [4].

Pedagog mutaxasislarimiz o‘z faoliyatlari davomida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari savodxonligiga ega bo‘lishi bilan chegaralanib qolmasliklari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining eng samarali vositalaridan ta’lim samaradorligini oshirish yo‘lida to‘g‘ri, aniq va puxta texnologik xaritalar orqali foydalanish metodikasiga ham ega bo‘lishsa ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishlari mumkin. Ya’ni, har bir mashg‘ulot jarayonida fan o‘qituvchisi o‘zining dars jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining eng samarali vositalaridan didaktik vosita sifatida foydalana olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur.

Xulosa. Demak xulosamiz shundan iboratki, bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining axborot – kommunikatsiya kompetensiyasini veb-loyihalar orqali ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish ham bu jarayonni samarali bo‘lishiga olib keladi. Xususan ta’limda axborot kommunikatsiya kompetensiyasini veb-loyihalar orqali shakllantirish bugungi davr talabidir .Shunday ekan, zamonaviy o‘qituvchi o‘zini bilim, ko‘nikma va

malakalarini amaliyotida ya’ni ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda va samarali qo‘llay olishi, kasbiy kompetentligining eng asosiy komponenti hisoblanadi .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N. A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy- metodik asoslari. – Toshkent, 2007. – B. 315.

2. Юсупова, Ф. М. Об особенностях обучения русскому языку в условиях иного национального окружения. Academic research in educational sciences, 2(6), 2021. – P. 1324-1329.

3. Hall E. T. The Paradox of Culture. In the Name of Life. Essays in Honor of Erich Fromm. – New York, 1971.

4. Hall E. T. The silent language. – New York: Anchor Books, 1990.

5. Axmedova M. T. Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo‘llanma).
– Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018. – B. 80.

6. Nurullayev U. A. O‘qitishning muammoli shakli va uning o‘quv joriy etishning nazariy-metodik jihatlari. Academic research in educational sciences, 2(2) 2021.

МЕТОДИКА УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ ДЕТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Тошматова Мукаррам Джумановна, Гулистанского государственного педагогического института и.о.доцент (PhD)
e-mail: mukarramtoshmatova1973@gmail.com

Аннотация. В данной статье описаны методы коммуникативной толерантности учащихся школ в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах.

Особое внимание уделялось использованию в начальном образовании упражнений и дидактических игр, развивающие познавательные способности учащихся школ, сотрудничеству родителей и учителей. Статья предназначена для учителей начальных классов занимающихся в школах с детьми для развития знании.

Ключевые слова: Комплекс, педагогический, условия, толерантность, эффект, формирование, коммуникация, психолого-педагогический процесс, гипотеза, онтогенез, апробация;

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA RUS TILI VA ADABIYOTINI O‘RGANISH JARAYONIDA BOLALARNING KOMMUNIKATIV BAG‘RIKENGLIGINI OSHIRISH METODIKASI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich maktabda rus tili va adabiyotini o‘rganish jarayonida maktab o‘quvchilarining kommunikativ bag‘rikenglik usullari tasvirlangan.

Boshlang‘ich ta’limda mashq va didaktik o‘yinlardan foydalanish, maktab o‘quvchilarining ilmiy qobiliyatini rivojlantirish, ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlikka alohida e’tibor qaratiladi. Maqola bolalar bilan maktablarda ishlaydigan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun bilimlarni rivojlantirish uchun mo‘ljallangan.

Tayanch so‘zlar: kompleks, pedagogik, shart-sharoitlar, tolerantlik, ta’sir, shakllanish, aloqa, psixologik-pedagogik jarayon, gipoteza, ontogenez, test;

METHOD OF IMPROVING COMMUNICATIVE TOLERANCE OF CHILDREN IN THE PROCESS OF STUDYING RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN PRIMARY SCHOOLS

Abstract. The article outlines various approaches to fostering communicative tolerance among schoolchildren with mental retardation while they study the Russian language and literature.

Emphasis was placed on utilizing exercises and educational games in preschool education to enhance the cognitive skills of students with delayed mental development, along with fostering collaboration between parents and educators. This article is aimed at researchers and teachers working in schools that educate children facing challenges related to mental development.

Key words: approaches, educational, skills, tolerance, educators, parents,

schoolchildren, collaboration, mental development, challenges, mental retardation;

Актуальность проблемы коммуникативной толерантности вызвана потребностями современных подходов к исследованию проблем, связанных с общением и межличностным взаимодействием учащихся в начальной школе. Развитие коммуникативной толерантности учащихся в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах, требует современного пересмотра разнообразных факторов, из которых наиболее важным является общение. Сформированная у детей толерантность позволяет им вступать в коммуникативные связи с другими людьми, этически грамотная позиция в общении делает ребенка толерантным.

Именно толерантность является главным условием эффективного взаимодействия между людьми. Толерантность в общении у детей способствует познанию позиции, мнения другого, стабилизирует сам процесс коммуникации.

Формирование коммуникативной толерантности учащихся в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах вызывает закономерный интерес исследователей, педагогов-практиков, дефектологов, социальных педагогов, что обусловлено ростом социальных ожиданий по отношению к образовательным учреждениям и современными тенденциями интеграции детей в современном обществе. Однако исследований, посвященных формированию коммуникативной толерантности учащихся практически нет. Малоизученными в современной педагогике остаются вопросы развития толерантного общения у детей в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах. Недостаточно полно определены основные компоненты содержания коммуникативной толерантности, факторы, влияющие на ее формирование у детей, педагогические условия, создание которых способно положительно влиять на развитие коммуникативной толерантности учащихся в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах. [1]

Изучение развития коммуникативной толерантности позволяет выделить **противоречие** между:

а) существующими традиционными направлениями воспитательной работы с детьми и необходимостью организации специальной систематической работы, направленной на развитие коммуникативной толерантности у детей начальных классов;

б) пониманием важности создания в школе условий, обеспечивающих развитие коммуникативной толерантности у детей и недостаточным уровнем проработанности их содержания в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах. [2]

С учетом данных противоречий в работе сформулирована следующая **проблема исследования**: изучение развития коммуникативной толерантности у детей в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах.

Цель исследования – разработка и апробация программы развития коммуникативной толерантности у детей процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах.

Комплекс педагогических условий, способствующих развитию коммуникативной толерантности в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах.

Развитие коммуникативной толерантности у детей наиболее эффективно, если реализуется процесс целенаправленной коррекционно-развивающей

работы посредством специального дидактического материала на коммуникативно-ориентированных уроках русского языка и литературы в начальных классах.

В соответствии с целью, объектом, предметом и гипотезой исследования сформулированы следующие **задачи**:

1. Рассмотреть в обзоре литературы сущность, структуру и основные характеристики коммуникативной толерантности**.**
2. Проанализировать основные условия развития коммуникативной толерантности у учащихся в младшем подростковом возрасте.
3. Раскрыть культурно-образовательный потенциал русского языка и литературы в контексте формирования коммуникативной толерантности личности в начальных классах.
4. Теоретически обосновать и разработать программу развития коммуникативной толерантности у детей в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах.
5. Провести анализ результатов развития коммуникативной толерантности у детей в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах. [3]

Для решения поставленных задач и проверки гипотезы в работе применялись комплексные методы исследования: теоретический анализ литературы по проблеме исследования; эксперименты; моделирование; включенное наблюдение; тестирование; математическая статистика.

Научная новизна исследования заключаются в том, что на основе изучения современных психолого-педагогических исследований коммуникативной толерантности разработана и апробирована экспериментальная программа для развития коммуникативной толерантности в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах;

Практическая и теоретическая значимость исследования состоит в том, что оно направлено на усовершенствование научно-методического подхода к проблеме развития коммуникативной толерантности в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах. На основании проведенного исследования разработана и экспериментально апробирована программа развития коммуникативной толерантности в процессе изучения русского языка и литературы начальных классах.

Результаты исследования позволяют оптимизировать процесс развития коммуникативной толерантности в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах.

В последние десятилетия проблема толерантности, в том числе и коммуникативной толерантности, подходы к ее пониманию привлекает все большее внимание.

Понятие «толерантность» вошло в широкий обиход в связи с усилиями ЮНЕСКО в области нормализации международных отношений. В буквальном переводе толерантность (лат. tolerantia - терпение) означает терпимость к иным мнениям, воззрениям, убеждениям, к поступкам людей, с которыми человек в чем-то расходится, не соглашается. Попытки этимологического анализа термина «толерантность» показывают широкий спектр значений этого слова с использованием его в различных контекстах.

Разными народами данный термин понимается не одинаково, что определено их историческим опытом. Так, в английском языке толерантность означает «готовность и способность без протеста воспринимать личность или вещь». Французы этот термин трактуют как «уважение свободы другого, его образа мысли, поведения, политических или религиозных взглядов». В

русском языке толерантность означает терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению [7, с. 31].

В научной современной литературе толерантность рассматривается как уважение и признание равенства, отказ от доминирования и насилия, признание многомерности и многообразия человеческой культуры, норм поведения, отказ от сведения этого многообразия к единообразию или преобладанию какой-либо одной точки зрения.

В развитом общественном самосознании толерантность представляется как моральное качество, которое характеризуется принятием «одним индивидом или обществом интересов, убеждений, верований, привычек других людей или сообществ. Толерантность выражается в человеческом стремлении достичь взаимного понимания и согласования самых разных мотивов, установок, ориентации, не прибегая к насилию, подавлению человеческого достоинства, а используя гуманитарные возможности - диалог, разъяснение, сотрудничество» [7, с. 125].

Толерантность - понятие многоаспектное. Она может рассматриваться не только как регулятор межличностных, международных и межконфессиональных отношений, как принцип гражданско-правового поведения, как социально-политический императив человеческого сообщества, но и как этико-философская категория, как культурная норма и моральная ценность.

Понятие «коммуникативная толерантность» ввела В. В. Бойко [9]. Под коммуникативной толерантностью она понимает характеристику отношений личности к людям, показывающую степень переносимости ею неприемлемых психических состояний, качеств и поступков партнеров по коммуникативному взаимодействию.

Коммуникативная толерантность – это характеристика отношений личности к людям, показывающая степень переносимости ею неприятных или неприемлемых, по ее мнению, психических состояний, качеств и поступков партнеров по взаимодействию.

Коммуникативная толерантность – одна из важнейших и очень информативных черт человека. Она является собирательной, поскольку в ней отражаются факторы судьбы и воспитания, опыт общения личности и различные ее проявления – культура, ценности, потребности, интересы, установки, характер, темперамент, привычки, особенности мышления [9, с. 63].

Данная характеристика личности относится к стержневым, ибо в значительной мере определяет ее жизненный путь и деятельность – положение в ближайшем окружении и на работе, продвижение в карьере и исполнение профессиональных обязанностей. Это системообразующая характеристика личности, поскольку с ней согласуются и составляют некий психологический ансамбль многие другие качества индивида, прежде всего нравственные, характерологические и интеллектуальные. Вот почему особенности коммуникативной толерантности человека могут свидетельствовать о его психическом здоровье, внутренней гармонии или дисгармонии, о способности к самоконтролю и самокоррекции.

Психологический анализ процесса общения раскрывает его основные механизмы. Именно общение выдвигается как важнейшая социальная потребность, без реализации которой замедляется, а иногда и прекращается формирование личности.

Психологи относят потребность в коммуникации к числу важнейших условий формирования личности. В связи с этим потребность в общении рассматривается как следствие взаимодействия личности и социокультурной

среды, причем последняя служит одновременно и источником формирования данной потребности.

Поскольку человек существо социальное, он постоянно испытывает потребность в общении с другими людьми, что определяет потенциальную непрерывность общения как необходимого условия жизнедеятельности.

Коммуникация имеет огромное значение в формировании человеческой психики, ее развитии и становлении культурного поведения. Через общение с психологически развитыми людьми благодаря широким возможностям к научению человек приобретает свои высшие познавательные способности и качества. Особенно большое значение для психического развития ребенка имеет его общение со взрослыми людьми на ранних стадиях онтогенеза. В это время ребенок все свои человеческие, психические и поведенческие качества приобретает почти исключительно через общение с другими людьми, так как вплоть до наступления подросткового возраста он лишен способности к самопознанию (рефлексии), самообразованию и самовоспитанию.

С помощью активного общения ребенок сам превращается в личность. Если бы с рождения человек был лишен возможности общаться с людьми, он никогда не смог бы стать цивилизованным, культурно и морально развитым гражданином, до конца жизни был бы обречен оставаться полуживотным, внешне напоминающим человека. Об этом свидетельствуют многочисленные факты, описанные в литературе и показывающие, что человеческий индивид, будучи лишенным возможности общения с себе подобными, даже если он как организм вполне сохранился, остается биологическим существом в своем психическом развитии, а не личностью, не человеком. В качестве примера можно привести состояния людей, которых время от времени находят среди зверей и которые длительное время, особенно в детстве, жили в изоляции от цивилизации и от общения с другими, психологически и культурно развитыми людьми.

Психическое развитие ребенка начинается именно с общения с окружающими людьми. Это – ведущая форма социальной активности в младенчестве и первый ее вид, который возникает в онтогенезе. Благодаря общению младенец получает необходимую для него информацию и поддержку со стороны других людей. Что же касается предметной деятельности, которая также выступает как условие и средство психического развития, то она появляется позднее, только на втором году жизни.

Список литературы

1. Аксенова А. К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе: учебник для студентов педвузов. – Москва: «Владос»,1999. – С. 320.

2. Аксенова Л. И., Архипов Б. А., Белякова Л. И., Назаровой Н. М. Специальная педагогика: учебное пособие для студентов выш. пед. учеб. заведений. – Москва: Академия, 2006. – С. 400.

3. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа. – Москва: Педагогика. 2005. – С. 19-27.

4. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию. – Москва: Смысл, 2000. – С. 53.

5. Байденко В. В. Компетенция в профессиональном образовании: к освоению компетентностного подхода. Высшее образование в России. 2004. № 11. – С. 3-14.

6. Бабкина Н. В. Формирование саморегуляции познавательной деятельности у детей с ЗПР в различных условиях обучения. Дефектология. 2003. № 6. – С.46-50.

7. Безюлева Г. И., Шаламов Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. – Москва: Вербум-М, 2003. – С. 168.

8. Блинова Л. Н. Диагностика и коррекция в образовании детей с ЗПР. – Москва: Дрофа, 2002. – С. 105.

9. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. – Москва: «Филинъ», 1996. – С. 472.

10. Вершинина Л. Н., Ипкаева Е. А. Совместная работа психолога и логопеда в начальной школе. Начальная школа. № 11, 2007. – С. 68

YUNON-RIM KURASHCHILARINI TIK TURGAN HOLATDAN BELDAN OSHIRIB TASHLASH HARAKATINI KORREKTSIYALASH ASOSIDA TEXNIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Tashnazarov Djasur Yuldashevich, Jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlari institutining ilmiy kotibi, dotsent pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
e-mail: d.tashnazarov88@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada yunon-rim kurashchilarini tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash harakatini o‘ng tomonga bajarishdagi hatolarni korrektsiyalash asosida kurashchilarni texnik tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan aylanma harakatlar dasturi joriy etilishi va erishilgan natijalar to‘g‘risida.
Kalit so‘zlar: texnik tayyorgalik, taktik tayyorgarlik, turli omillar, ichki va tashqi omillar, ob’ektiv va sub’ektiv omillar;

Аннотация. В статье рассматривается реализация программы ротационных упражнений, направленной на совершенствование технической подготовки борцов греко-римского стиля на основе исправления ошибок при выполнении правостороннего выпада из положения стоя, и достигнутые результаты.
Ключевые слова: техническая готовность, тактическая готовность, различные факторы, внутренние и внешние факторы, объективные и субъективные факторы;

Annotation. This article describes the implementation of a rotational exercise program aimed at improving the technical training of Greco-Roman wrestlers based on correcting errors in performing the right-side takedown from a standing position and the results achieved.
Keywords: technical training, tactical training, various factors, internal and external factors, objective and subjective factors;

Kirish. Dunyo miqyosida sportning yunon-rim kurash turi asrlar davomida o‘zining yuqori darajada jismoniy sifatlarni rivojlanganligi talab etilmoqda, sababi, kurashchilarining mashg‘ulot jarayonlarida asosiy e’tibor psixologik, funksional tayyorgarliklardan tashqari jismoniy va texnik tayyorgarlikka katta ahamiyat berib kelinmoqda, sababi jismoniy va texnik tayyorgarlikning uzviy uyg‘unlashishi musobaqa bellashuvlaridagi natijalarning yuqori darajaga ko‘tarilishiga xizmat qiladi. Yunon-rim kurashi yakkakurash sport turlari turkumiga kiruvchi o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘lgan sport turi bo‘lib, unda jismoniy sifatlarni yaxshi rivojlantirilishi talab etiladi, shu sababdan yunon-rim kurashchilarining jismoniy va texnik tayyorgarligini takomillashtirishda yakkakurash sport turlariga kiradigan barcha mashqlar bo‘yicha o‘quv-mashg‘ulot jarayonini modellashtirish asosida tashkil qilish, sportchilarning texnik tayyorgarliklarini takomillashtirish dasturlarini ishlab chiqish joriy etish dolzarb mavzulardan biri bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi yunon-rim kurashchilarining tik turgan holatda beldan oshirib tashlash usulini bajarish texnik tayyorgarligini takomilashtrishda o‘rni va samaradorligi bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ob’yekti Olimpiya va praraolimpiya sport turlariga tayyorlash markazining yunon-rim kurashchilari bilan olib boriladigan mashg‘ulot jarayoni hisoblanadi.

Tadqiqotning predmeti yunon-rim kurashchilarining o‘quv mashg‘ulot jarayoni va musobaqa bellashuvlaridagi texnik harakatlarini me’yorlari va o‘rgatishga yo‘naltirilgan mashg‘ulot mashqlar hajmi, shiddati hisoblanadi.

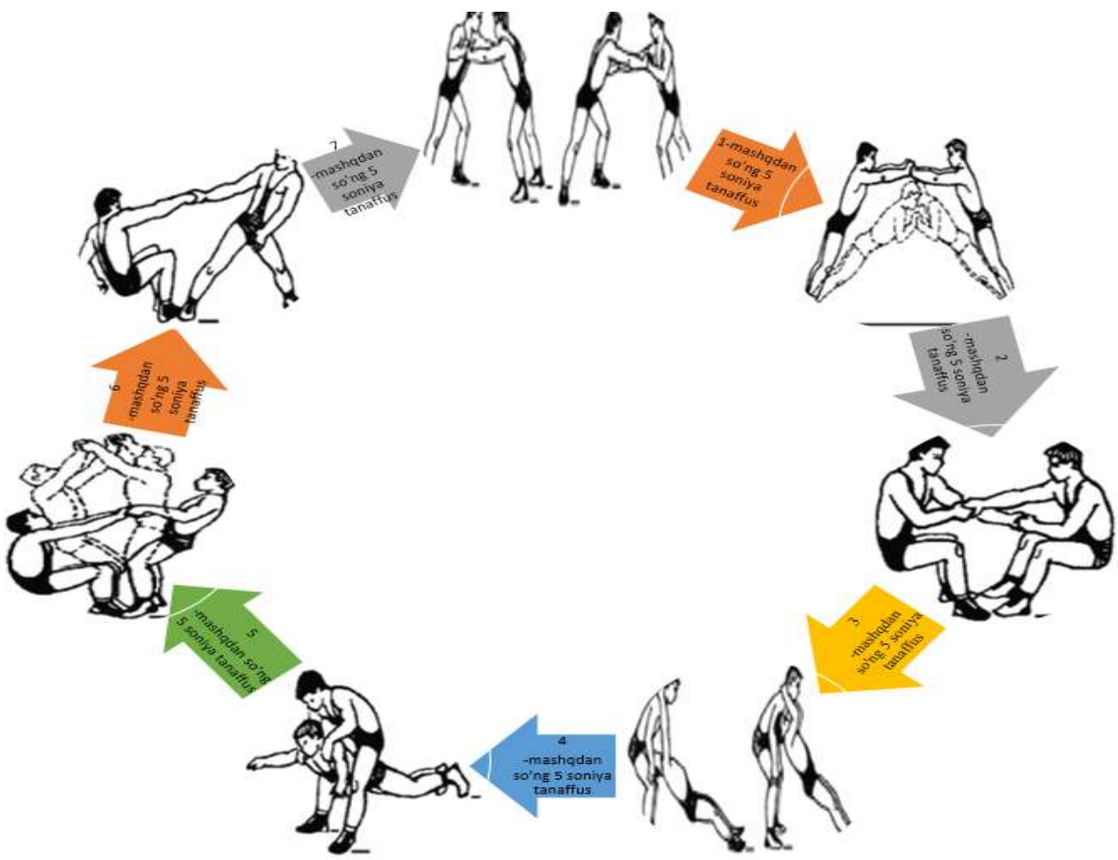
Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, so‘rovnoma, pedagogik kuzatish, pedagogik tajriba, matematik statistika tahlili usullaridan foydalanilgan.

Sportda biomexanik tahlil qilish aniq maqsadni ilmiy asoslashdan iboratdir. Biomexanik tahlillar asosida olingan natijalar keying ilmiy ishlarda xam asosi vazifalarni ochishga xizmat qiladi. Sport turlari ichida yakkakurash turlarini biomexanik tahlil qilish juda qiyin shunki, harakatlarni ketma-ketligi bir biridan tubdan farq qilishidadur.

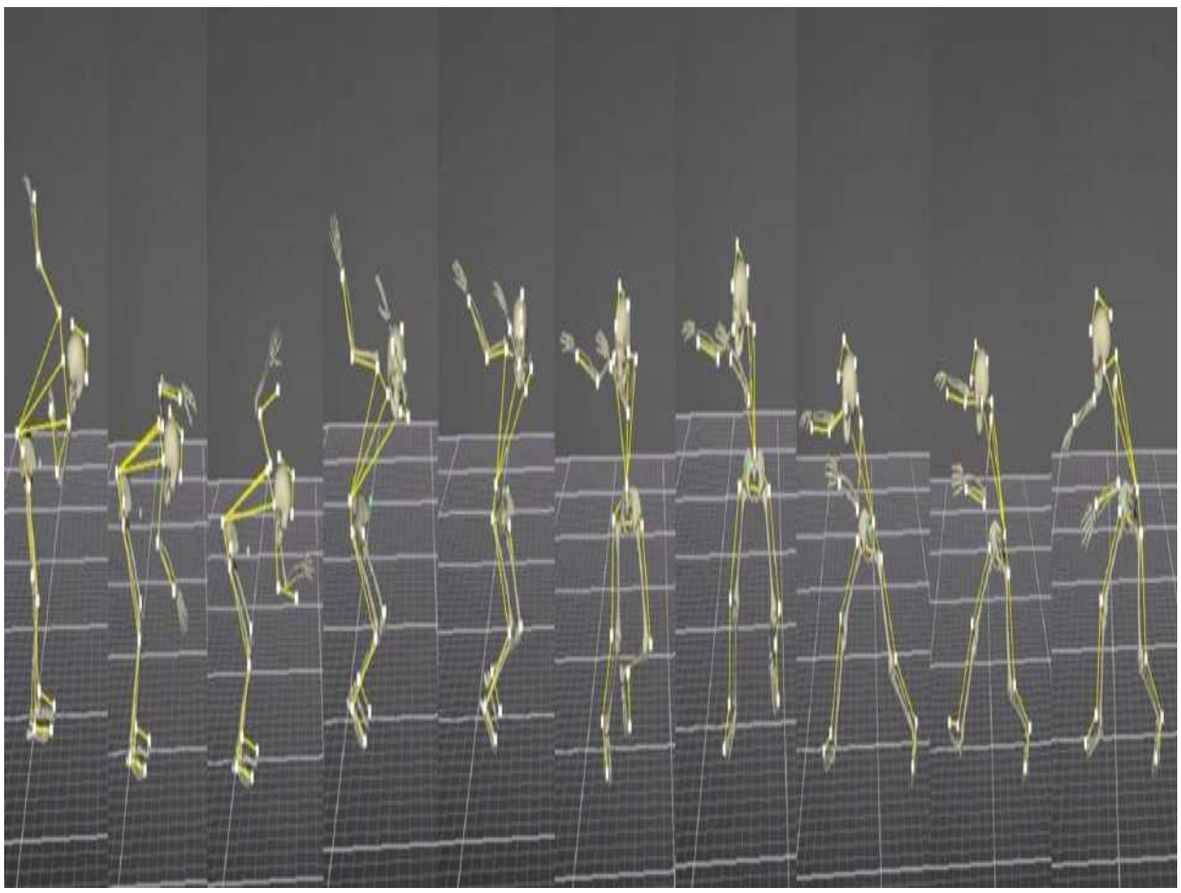
Qachonki sport kurash turlari bilan shug‘ullanmoqchi ekansan, unda o‘zining jismoniy kuch ko‘rsatkich darajalarini rivojlanganligiga e’tibor qaratish asosisi emasdir, bu faqat kuch sifatiga taluqli emas, balki barcha jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasiga urg‘u beradi.

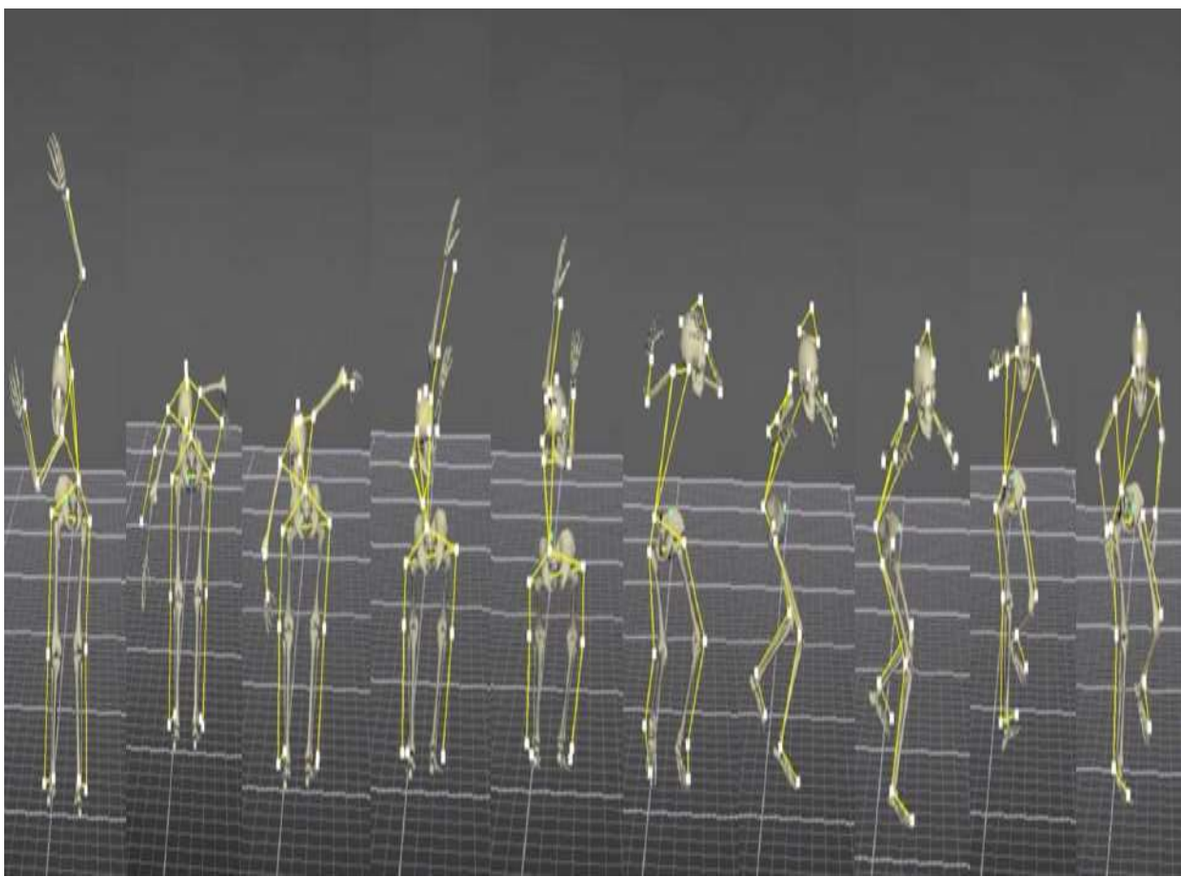
Kinoga olish yoki videomagnitofon yozuvlari qimmatga tushadigan usullar bo‘lganligi uchun har doim ulrdan foydalanishning iloji bo‘lavermaydi. Texnologiyaning o‘rganilgan elementlarini ko‘p marta takrorlashga umumiy munosabat nafaqat ko‘p yillik texnik tayyorgarlikni malakali qurishda, ya’ni barcha texnologiyani umumlashtirilgan holda o‘rganishda, balki texnologiyaning har bir birligini to‘g‘ri o‘rgatishda ham amalga oshiriladi.

Faqatgina ushbu modelni aniqlash va kinematik bog‘lanishga erishish orqali uni dinamik aspektda, o‘z mushaklarining kuchi va inertial omillardan foydalangan holda amalga oshirish mumkin.

1-rasm. Yunon-rim kurashchilarini bellashuv jarayonlarida samarali harakatlanish imkoniyat darajalarini oshirishga qaratilgan dastur

2-rasm. Yunon-rim kurashida tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulining yondan va oldindan o‘ng tomonga bajarilishdagi tananing bel va bosh qismlarining burilishdagi graduslar farqi

Texnik harakatni bajarishda kurashchi tanasining bel qismi Y o‘qi bo‘yicha tebranishidagi umumiy farqi bajarishga – 16 gradusgacha bukilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarish – 72 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi burchaklarning yani minimum va maksimumdagi darajalar oralig‘idagi farqi –o‘ng 55 gradusni tashkil etganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarishda belning Y o‘qi bo‘yicha harakatlanish jarayoni bir xil xolatda takomillashganligi kuzatildi. Bu o‘z navbatida texnik harakati faqatgina belning Y o‘qi bo‘yicha takomillashganligi holati bir xil ekanligi aniqlandi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi tanasining bel qismi X o‘qi bo‘yicha tebranishidagi umumiy farqi bajarishga – 62 gradusgacha bukilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarish – 60 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi burchaklarning yani minimum va maksimumdagi darajalar oralig‘idagi farqi o‘nga – 122 graduslarni tashkil etganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarish vaqtida 1 marotaba yani bajarilayotgan tomonga egilish harakatini bajarish bilan texnik usulni amalga oshirganligi aniqlandi. Bu o‘z navbatida texnik harakatni bajarishda X o‘qi bo‘yicha kurashchilarni mahorati juda yaxshi rivojlanganligini bildiradi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi tanasining bosh qismi Y o‘qi bo‘yicha tebranishidagi umumiy farqi bajarishga – 6 gradusgacha bukilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarish – 31 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi burchaklarning yani minimum va maksimumdagi darajalar oralig‘idagi farqi o‘nga - 24 gradusni tashkil etganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini o‘ng tomonga texnik usulni bajarish vaqtida boshni Y o‘qi bo‘yicha 1 marotaba orqaga egilish harakatini gradusda bajarilganligi aniqlandi. Bu o‘z navbatida texnik harakatni bajarishda boshni Y o‘qi bo‘yicha kurashchilarni mahorati juda yaxshi rivojlanganligini bildiradi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi tanasining bosh qismi X o‘qi bo‘yicha tebranishidagi umumiy farqi bajarishga – -3 gradusgacha bukilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarish – 63 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi burchaklarning yani minimum va maksimumdagi darajalar oralig‘idagi farqi o‘nga - 65 gradusni tashkil etganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarish vaqtida boshni X o‘qi bo‘yicha asosan ikki marotaba o‘ng tarafga egilish harakatini katta graduslarda bajarilganligi aniqlandi. Bu o‘z navbatida texnik harakatni bosh bilan xujum va himoya harakatlarini qay darajada bajish mahoratiga ega ekanligini aniqlash imkonini beradi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi tanasining bosh qismi Y o‘qi bo‘yicha burilishdagi umumiy farqi shuni aniqlash imkonini berdiki yani bajarishga – -9 gradusgacha bukilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarish – 51 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi burchaklarning yani minimum va maksimumdagi darajalar oralig‘idagi farqi chapga – 77 o‘nga - 59 graduslarni tashkil etganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarish vaqtida boshni X o‘qi bo‘yicha o‘ngga burilishi 59 gradusga tengligi bu juda kattaligi aniqlandi. Bu o‘z navbatida texnik harakatni bajarishdagi mahorati yaxshi rivojlanganligi bilan baholanadi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi qo‘llarining oldingi tomondan tepaga va pastga harakatlanishining umumiy farqi shuni aniqlash imkonini berdiki yani bajarishda – chap qo‘l -41 gradusga ko‘tarilganligi, o‘ng qo‘l esa -55 gradusda turganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap qo‘l 109 gradusgacha o‘ng qo‘l esa undan farqli ravishda 106 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi qo‘llarni oldinga ko‘tarilib tushishdagi harakatlar kombinatsiyasi minimum va maksimumlarning oralig‘idagi farqi o‘ng tomonga bajarilganda - chap qo‘l 150 gradusga, o‘ng qo‘l esa 161 gradusga farqlanishi aniqlandi. Kurashchilar

tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarishda o‘ng va chap qo‘llarni harakatlar kombinatsiyasining qisman farqlanishi kuzatildi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi qo‘llarining yon tomondan tepaga va pastga harakatlanishining umumiy farqi bajarishda esa – chap qo‘l -45 gradusga, o‘ng qo‘l -10 gradusga ko‘tarilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap qo‘l 59 gradusgacha o‘ng qo‘l esa undan farqli ravishda 27 gradusni ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi qo‘llarni oldinga ko‘tarilib tushishdagi harakatlar kombinatsiyasi minimum va maksimumlarning oralig‘idagi farqi o‘ng tomonga bajarilganda - chap qo‘l 103 gradusga farqlangan bo‘lsa, o‘ng qo‘l 36 gradusga farqlanishi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarishda o‘ng va chap qo‘llarni harakatlar kombinatsiyasining farqlanish kuzatilmadi. Beldan oshirib tashlash texnik usulini bajarishda qo‘llar kombinatsiyasi bir xil harakatlanishi mazkur usulni bajarish mahorat darajasi yaxshi takomillashganligi bilan izohlanadi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi bilaklarini bukilishining umumiy farqi shundaki bajarishda esa – chap qo‘l 68 gradusga, o‘ng qo‘l 41 gradusgacha bukilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap qo‘l 112 gradusgacha o‘ng qo‘l esa 0 gradusga bukilganini ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi bilaklarni oldinga bukilishi harakatlar kombinatsiyasi minimum va maksimumlarning oralig‘idagi farqi o‘ng tomonga bajarilganda esa - chap qo‘l 43 gradusga farqlangan bo‘lsa, o‘ng qo‘l -42 gradusga farqlandi, texnik usul bajarilganda bilaklarni bukilish holatlari bir biriga mutanosib kelmaganligi kuzatildi. Mazkur texnik usulni bajarishda bilaklarining harakatlanish graduslari aniqlandi. Texnik usulini bajarishdagi bilaklarning harakat motorikasi juda yaxshi takomillashganligi aniqlandi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi oyoqlarining oldinga va ortga harakatlanishining umumiy farqi shundaki bajarishda esa – chap oyoq -4 gradusga ortga qaytganligi bilan isbotlansa, o‘ng oyoq 40 gradusga oldinga ko‘tarilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap oyoq 56 gradusgacha o‘ng oyoq esa undan farqli ravishda 51 gradusgacha oldinga o‘tganligini ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi oyoqlarni oldinga ko‘tarilib tushishdagi harakatlar kombinatsiyasi minimum va maksimumlarning oralig‘idagi farqi o‘ng tomonga bajarilganda esa - chap oyoq 60 gradusga, o‘ng oyoq 10 gradusga farqlanishi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarishdagi harakatlar kombinasiyasi bir xil harakatlanishi mazkur usulni bajarish mahorat darajasi yaxshi takomillashganligi bilan izohlanadi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi oyoqlarining yon tomonlarga tebranishining umumiy farqi shundaki bajarishda esa – chap oyoq 22 gradusga, o‘ng oyoq -14 gradusga qayrilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap oyoq 40 gradusgacha o‘ng oyoq esa undan farqli ravishda 37 gradusga qayrilganini ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi oyoqlarni oldinga ko‘tarilib tushishdagi harakatlar kombinatsiyasi minimum va maksimumlarning oralig‘idagi farqi o‘ng tomonga bajarilganda - chap oyoq 17 gradusgacha qayrilgan bo‘lsa, o‘ng oyoq 51 gradusgacha qayrilganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarishdagi oyoqlarning tizza qismini yon tomonlarga harakatlanishi tupdan farqda ekanligi aniqlandi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi bilaklarini bukilishining umumiy farqi shundaki bajarishda – chap oyoq -6 gradusga, o‘ng oyoq 8 gradusgacha oldinga ko‘tarilgani kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap oyoq 95 gradusgacha, o‘ng oyoq esa 89 gradusga oldinga ko‘tarildi. Umumiy bajarishdagi oyoq boldirining oldinga va orqaga bukilishi harakatlar kombinatsiyasi minimum va maksimumlarning oralig‘idagi farqi o‘ng tomonga bajarilganda esa - chap oyoq 100 gradusga farqlangan bo‘lsa, o‘ng oyoq 81 gradusga farqlandi, texnik usul

bajarilganda oyoq boldirini bukilish holatlari bir biriga mutanosib kelmaganligi kuzatildi.

Texnik harakatni bajarishda kurashchi oyoqlarining yon tomonlarga tebranishining umumiy farqi shundaki bajarishda – chap oyoq uchi -6 gradusga, o‘ng oyoq -1 gradusga chap tomonga burilganligi kuzatildi. Mazkur texnik harakatni bajarishda – chap oyoq 29 gradusdan o‘z joyini o‘zgartirmagan bo‘lsa, o‘ng oyoq uchi esa undan farqli ravishda 27 gradusga qayrilganini ko‘rsatdi. Umumiy bajarishdagi oyoqlar uchlarining yon tomonlarga burilish harakatlarining minimum va maksimumlardagi oralig‘ farqlari o‘ng tomonga bajarilganda - chap oyoq uchi 35 gradusgacha burilgan bo‘lsa, o‘ng oyoq uchi 27 gradusgacha qayrilganligi aniqlandi. Kurashchilar tomonidan tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash usulini bajarishdagi oyoqlarning tizza qismini yon tomonlarga harakatlanishi bir xil ekanligi aniqlandi.

Xulosalar. Biz tomonimizdan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari yunon-rim kurashida U20, U23, kattalar va yosh malakali murabiylar tomonidan holatdan beldan oshirib tashlash texnik xarakating kinematik asoslari bajarish mahorati o‘rganilib quydagi texnik harakatlar kinematikasi asosida tananing harakatlanishdagi gradus meyyor o‘lchamlari aniqlandi. Unga ko‘ra:

Ilmiy tadqiqotga jalib etilgan U20 dagi yunun-rim kurashchilari tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash texnik harakatini bajarishdagi mahorat darajasi tadqiqot boshida nazorat guruhidagi aniqlangan bazi bir harakatlarni meyyor darajasi bo‘yicha taqqoslaganda qoniqarsiz bajarilganligi kuzatildi, bu holat tajriba guruhida ham qayt etildi. Tadqiqot oxiriga kelib mazkur texnik harakatlarni o‘ng tomonga bajarish imkoniyatlari nazorat guruhi 4% ga o‘sgan bo‘lsa, tajriba guruhida esa bu holat bajarish mahorati 8% ga yaxshilanganligi aniqlandi.

Ilmiy tadqiqotga jalib etilgan U 23 dagi yunun-rim kurashchilari tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash texnik harakatini bajarishdagi mahorat darajasi tadqiqot boshida nazorat guruhidagi aniqlangan bazi bir harakatlarni meyyor darajasi bo‘yicha taqqoslaganda qoniqarsiz bajarilganligi kuzatildi, bu holat tajriba guruhida ham qayt etildi. Tadqiqot oxiriga kelib mazkur texnik harakatlarni o‘ng tomonga bajarish imkoniyatlari nazorat guruhi 3% ga o‘sgan bo‘lsa, tajriba guruhida esa bu holat o‘ng tomonga bajarish mahorati 8% ga yaxshilanganligi aniqlandi.

Ilmiy tadqiqotga jalib etilgan kattalardagi yunun-rim kurashchilari tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash texnik harakatini bajarishdagi mahorat darajasi tadqiqot boshida nazorat guruhi aniqlangan bazi bir harakatlarni meyyor darajasi bo‘yicha taqqoslaganda qoniqarsiz bajarilganligi kuzatildi, bu holat tajriba guruhida ham qayt etildi. Tadqiqot oxiriga kelib mazkur texnik harakatlarni o‘ng tomonga bajarish imkoniyatlari nazorat guruhi 4% ga o‘sgan bo‘lsa, tajriba guruhida esa bu holat o‘ng tomonga bajarish mahorati 8% ga chap tomonga 7% ga yaxshilanganligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Донской Д. Д. Биомексаника с основами спортивной техники. Издателъство “Физкулътура и спорт”. – Москва, 1971. – С. 287.

2. Донской Д. Д. Спортивная техника. Брошюра. Издателъство “Физкулътура и спорт” Москва, 1962. – С. 40.

3. Kerimov F. A. Sportda ilmiy tadqiqotlar. Darslik. – Toshkent: “Ilmiy texnika axboroti – press nashriyoti” 2023. – B. 111-114.

4. Туманян Г. С. Стратегия подготовки чемпионов: настольная книга тренера. – Москва: Советский спорт, 2006. – С. 494.

5. Комарова Н. А., Кокурин А. В., Трескин М. Ю., Акамов В. В. Биомеханика единоборств : учебное пособие. – Саранск, 2019. – С. 188.

6. Шулики Ю. А., Иванов И. И., Кузницов А. С., Самургашев Р. В., Борьба Греко-римская. Учебникдля СДЮШОР, спортивныхфакультетов педагогических институтов, / Серия “Образовательные технологии в массовом и олимпийском спорте” – Ростов н/Д: “Феникс”, 2004. – С. 800.

Mundarija

02. 00. 00-Biologiya.

1. Karshibayev J. Dorivor o‘simliklar urug‘larini tayyorlash, saqlash va transportirovka qilish……**4-11**

09. 00. 00-Falsafa.

2. Ashuraxunova Sh. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson huquqlariga oid kafolatlar va mexanizmlar tahlili……..….....**12-22**

3. Abdusalomova M. Konstitutsiya – taraqqiyot qomusi……..…..…….....**23-25**

4. Toshqulova L. Konstitutsiya-erkin va faravon hayot garovi.....**26-28**

11. 00. 00-Geografiya.

5. Yuldashov A., To‘ychiboyev B., Ahmadqulov S., Fayzullaev M. Sirdaryo viloyati toponimlari va ularning tarixi…….....**29-36**

13. 00. 00-Pedagogika.

6. Raximov N. Umumta’lim maktabi musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda “Musiqa o‘qitish metodikasi” va “Cholg‘u ijrochiligi” fanlarining o‘zaro integratsiyasi……..**37-42**

7. Хайров Р. Современные подходы к профессионально-методической подготовке учителей изобразительного искусства…..…...**43-52**

8. Yuldashov A., To‘ychiboyev B., Ahmadqulov S., Fayzullaev M. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish omili sifatida……..**53-57**

9. Mavlyanov M. Informatika va raqamli texnologiyalar kursida laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar языком……..…....**58-63**

10. Bolbekov E., Amirova Sh. Talabalarning sog‘lom turmush tarzi mazmunini kreativ yondashuvlar asosida takomillashtirish (otm misolida)……**64-69**

11. Abdufatayev Sh. Innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish……**70-76**

12. Yaxshiboyev T. Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kognitiv faolligini rivojlantirishning mazmuni va pedagogik zarurati……..…**77-82**

13. Ayakulov U. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kommpetentlikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari……..…..**83-88**

14. Rustamova G. Maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish metodikasi……..……**89-94**

15. Kadirova N. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yondoshuvlar……**95-98**

16. Abdumannotov E., Kobilova N. Kichik maktab yoshidagi bolalarda innovatsion texnologiyalar vositasida milliy qadriyatlarni shakllantirishning pedagogik mazmuni va amaliyotdagi ahvoli.....…**99-103**

17. Abduvaxobova N. Maktabda musiqa fanida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish……..……**104-108**

18. Sanoyeva G. Til portfellari orqali integrativ tashkil etish metodikasidan foydalanish shart-sharoitlari……..……**109-113**

19. Sobirjonova D. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining axborot-kommunikatsiya kompetensiyasini veb-loyihalar orqali shakllantirish……**114-118**

20. Тошматова М. Методика усовершенствования коммуникативной толерантности детей в процессе изучения русского языка и литературы в начальных классах……...**119-124**

21. Tashnazarov D. Yunon-rim kurashchilarini tik turgan holatdan beldan oshirib tashlash harakatini korrektsiyalash asosida texnik tayyorgarligini takomillashtirish……**125-131**

Sayhun ilmiy ilmiy axborotnomasi ilmiy-uslubiy jurnali
2024-yil 4-soni

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to‘plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

O‘zbekiston Milliy kutubxonasiga 2023-yil 11-oktabrdagi murojaat asosida ISSN 2992-9164 tartib raqami berildi. 2024-yil 20-iyunda (online) E-ISSN 3030-3090 raqamini oldi.

OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5 qaroriga muvofiq **“Pedagogika”** fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Sayhun ilmiy axborotnomasi ilmiy jurnalining navbatdagi 2024-yil 4-soni chop etildi.

Texnik muharrir: A. A. Xudayberdiyev, M. R. Almamatova

Tahririyat manzili: Guliston shahri, Bo‘ston MFY talabalar ko‘chasi 49-uy.
Pochta indeksi:120100, Faks: (0367) 226-57-90,
e-mail: info@gspi.uz

“Sayhun ilmiy axborotnomasi”ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 4-soni
132 sahifadan tashkil topgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.